

12

МИХАЙЛО ЧАБАНІВСЬКИЙ

БІЛЯ ДУНАЮ

«МОЛОДЬ»

МИХАЙЛО ЧАБАНІВСЬКИЙ

БІЛЯ ДУНАЮ

РОМАН

Книга друга

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
КИЇВ 1955

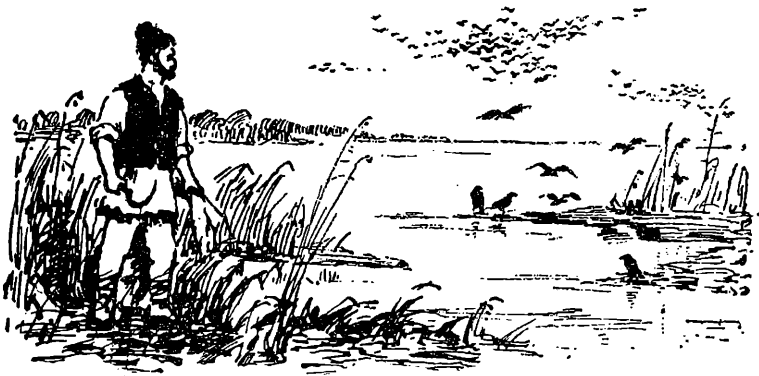
Ілюстрації художниці Л. Дев'ятової

Редактор *Т. Черторижська*

Художній редактор *Р. Ліпатов*

Технічна редакція *Є. Процик, Г. Яценка*

Коректори *О. Салоїд та Л. Брожичек*

Розділ перший

I

Над широкими дунайськими плавнями вирує хмара гайвороння. Різкий кривець, який ось уже кілька місяців дме з північного сходу, шпурляє чорну пташину зграю до землі, але вона, плавно описавши дугу, знову набирає висоту, ніби бавиться. Дужий горловий крик чорних птахів лине з високості, крає серце і без того сполоханого царана. Лихий то знак, коли над Дунаєм ширяє гайвороння!

Петру випрямляє спину, поглядає на небо. У правій руці в нього серп, у лівій — жмут тільки що нарізаного рогозу. Темна пташина хмара швидко збільшується, незабаром вона вкрила майже весь виднокруг, затуливши собою сонце. Маленький, пришиклый стоїть Петру серед рогозу, в його очах — біль і страх. Цей страх давно вже поселився в його душі, він дає себе знати кожного разу, як тільки життя ставить перед Петру якесь складне питання, коли треба виявити силу і волю. І не раз Петру відчував, що у нього невістачає цієї сили, щоб побороти самого себе. Та то пусте, говорив він собі в такі хвилини, то нічого, що він не виривається вперед і не служить прикладом для інших. Не кожному випадає в житті виростити шестеро дітей, втратити сина на війні, довгі роки живи-

тися з вузької смужки ґрунту, яка не давала хліба навіть на півроку для його сім'ї. Коли у тебе в кишені подзенькує срібло, ти можеш бути і сміливим і розумним, у тебе знайдеться і слово, і хист, і врода. А що він? Гей, гей, люди, не так уже й важко стати мудрецем, коли в тебе шлунок повний! Може, й зараз є в Мушатешті люди (напевно е!), яким і море по коліна. А Петру не може так дивитися на світ. Он гайвороння кружляє... Хіба від цього не станеш отак серед плавнів і, розкривши рота, не будеш злякано поглядати на небо? Оце гайвороння вже вибило баштани — навіть маленького кавунчика не лишилося в полі, навіть пуп'янки склювало прокляте вороння. Хитра птиця відчуває голод, принесений оцим несамовитим кривцем. Ось чому вона люто каркає, паче хоче отак зграєю власти на село і склювати все живе й зелене...

Петру нагинається, старанно збирає гостре стеблиння, крутить товсте перевесло і зв'язує сніп, придушивши його коліном. Важкі думки примушують його кущуваті брови ще нижче насунутися на очі, а сутулу спину ще більше зігнути. Тільки було він ступив по хисткому настилу плаури, як раптом побачив перед собою невідому людину в чорних окулярах. Незнайомий брів по сипучому піску, бурмочучи собі щось під ніс. Побачивши Петру, він зупинився, сів просто на землю, витяг з торбинки шматок чорного хліба і почав їсти. Коли Петру підійшов, невідомий труснув густими патлами, блиснув проти сонця чорними окулярами:

— Бог на поміч, чоловіче! Як називається ваше село?

Петру звалив на пісок важкий сніп, відсапнув.

— Мушатешті.

— Чув, чув, — похилив важку кудлату голову невідомий. — Це у вас тут проживає Мунтяну?

— Проживав, чоловіче, а тепер уже з рік, як не з'являється тут зовсім.

— То чому ж? — витягнув той шию.

— Гай, гай, — махнув рукою Петру, — хіба ж і так не ясно — багатий він був, а як нова влада прийшла, його мов вітром здуло...

Старець нахилився над своєю торбинкою, пошпортався в ній, витяг добрий шмат нарізаного сала, відокремив шматочок і подав його Петру.

— Покуштуй мого, свого більше залишиться для дітей...

Петру посміхнувся.

— Свого? Та де ж його взяти? Хіба не бачите, що робиться? Он гайвороння накликає біду...

— Гайвороння? — Патлатий підняв очі, але їх не видно було за чорними окулярами.— Гайвороння? Ні, то не гайвороння накликає біду... Самі люди собі шкодять, бо втратили повагу до бога... Як сказано у заповіді: не убий, не украдь. А люди що діють? І вбивають, і крадуть...

— Де ж це так діється, старче? — здивовано запитав Петру і присів навпочіпки.— Щось я не чув про крадіжку. У нас, слава богу, тихо.

— Тихо? — перепитав невідомий і втупив у Петру свої чорні окуляри. Тепер Петру помітив, що за тими скельцями блищать молоді вогнисті очі.— Ой, не кажи так, чоловіче, не кривдь правду господню... Таке діється навколо, гірше страшного суду. У поважних людей забирають хліб, майно, землю... Вірних захисників порядку і спокою держави арештовують, саджають у в'язниці, вбивають... Невже у вас тихо? Не вірю.

— Звичайно, — відіззався Петру, — тепер змінилися часи...

— Не часи, а люди змінилися,— засичав патлатий,— забули бога... Хто тепер у вас хазяйнує на землях Мунтяну? Хто забрав його поле?

Петру розповів, що землю поміщика Мунтяну розподілили між бідними, які мали ґрунту стільки, щоб викопати собі місце для домовини.

— От, от,— підхопив невідомий,— значить, люди забрали чужу землю, яка їм не належала? А що значить узяти чужу землю? Та те ж, що взяти чужі гроші, чужий одяг... Так, так, це все одно і це називається вкрати... От як, а ви кажете, що у вас тут тихо, нічого такого немає... Ай, ай, чоловіче, видно і ви втратили повагу до бога, забули про гріх. Скільки ви забрали землі у Мунтяну? Ви особисто?

Петру оглянув чорну рясу цього дивного чоловіка, хотів було поспитати у нього, звідки він і чому так цікавиться долею маетку Мунтяну, але натомість відповів:

— Я її не брав і не крав, мені дали по закону. Тепер у мене десять гектарів землі...

— Десять гектарів? — ворухнув віями старець.— Чималенько! І що ж, поліпшилося ваше життя після того, як ви одержали стільки землі? Є у вас хліб?

Петру скрушно похитав головою.

— Хліб... Бачите, яка спека суне з-за гір? Все сохне...

Невідомий підвівся, глянув на захід, підняв до неба руку і тихо сказав:

— Бог! То наш всевидючий бог покарав нетямущих за гріхи тяжкіі. На чужому добрі не забагатієш... Чули таку приказку від свого батька або діда? О, то справедливі слова... І ви переконаєтесь у цій справедливості... Вогнем береться земля, суне той вогонь з горнила пекла, з пещі геєни... Чорним попелом полетить за вітром ваше збіжжя, діти вимруть від голоду, земля розверзеться, поглине ваші грішні душі... В Карпатах горить негасимо хрест! Горить!

— Цур вам! — підхопився Петру.— Що це ви таке верзете, чоловіче? Отямтеся!

Старець раптом зігнувся, підхопив свою торбину, сторожко глянув на зляканого Петру.

— Це не мое бажання, це воля господня... Що я? Старець, якому нічого більше не залишилось, як денно інощю молитися милосердному, благаючи в нього спасіння ваших заблудлих душ... Мені ще йти далеко, а сонце он уже сідає. Прощайте і не поминайте лихом святого ченця. Моліться богу, шануйтеся. Тільки в бозі своїм знайдете втіху і спокій. Моліться за короля, бо він і тільки він один лишається в нашій державі вірним захисником віруючих...

Старець підняв поли своєї довгої рясї і швидко кинувся в плавні, на ходу осіняючи себе хрестом. Петру стояв і дивився, як він віддалявся, наче його гнав страх за свої слова. Що він таке сказав про короля? «Тільки він один лишається в нашій державі захисником віруючих»? Петру аж пригнувся, так його вдарили оті слова у вуха, наче він тільки тепер почув їх. Він замахав руками і крикнув:

— Гей, що ти сказав про короля?

Одначе патlach не відгукнувся, він був уже далеко. Петру продовжував стояти, широко розставивши ноги. Як шкода, що старець так швидко пішов. Петру тільки тепер відшукав потрібні слова, щоб відповісти ченцеві. О, він сказав би йому! Що, що, а вже про свого короля він знає дещо! Словами про короля йому вже не заб'єш баки...

Синя мла повзла з степу, покриваючи все навколо голубим серпанком. Гайвороння зникло, причаїлося на

ніч, щоб завтра знову зловісною хмарою знятися в повітря.

Петру поклав собі на спину важкий сніп і поволі почував додому.

II

Над Димбовицею¹ клубочаться хмари. День вітряний, непривітний. Суховій спалив степи, здійняв хмари пилу, припорошив кучеряві парки столиці. Вікна королівського палацу дбайливо завішані важкими шторами. Вдень і вночі невтомно б'ють у дворі фонтани: повітря у королівському дворі має бути вологим, свіжим.

Біля вікна, що виходить у внутрішній двір, стоїть Єлена. Висока, чорна, з довгим горбатим носом, вона нагадує гірського птаха. Обережно відсунувши краєчок важкої штори, Єлена дивиться у двір. На караулі біля воріт стоїть гвардієць Андрієш. Колись він їй подобався... Побачивши сина Михая біля новенького автомобіля «Мерседес», вона гірко посміхнулась. Що вже й казати — щаслива вона, Єлена! Єдиний син, якому доля судила бути володарем країни, одним з небагатьох королів, що лишилися на світі, ходить у своєму гаражі і, мов дитина, бавиться автомашинами. А їх тут понад д'яа десятки. Рівними рядами стоять і старий «Рено», і новий блискучий «Опель-адмірал», і розкішний, потужний «Ролс-Ройс», і чорний спортивний «Паккард»... Михай обходить машини, доторкається руками до блискучих частин, витирає щіткою пил, пробує сигнали... Один клаксон кричить півнячим голосом, другий зойкає, як пожежна сирена, третій награв початок королівського гімну...

Яструбиним зором дивиться мати на свого сина. Душу її поїняв розпач і відчай. Бог послав Єлені сина — міцного, синьоокого, ставного. Восьмого листопада 1921 року, в день народження королевича, задзвонили всі церкви країни, над палатул регал² знялися сотні святкових ракет. Того ж дня маршал королівського двору Урдаряну, прозваний Мурдаряну (брудний), урочисто сповістив про присвоєння немовляті звання лейтенанта... Хлопчик ріс

¹ Димбовиця — ріка в Бухаресті.

² Палатул регал — королівський палац.

здоровим, дужим. Мати пишалася білими кучериками майбутнього короля, його голубими очима. Єдине, що тривожило Єлену, це надто повільний розвиток сина. Хлопчикові було вже чотири роки, а він ще не говорив жодного слова... Заливаючись слізьми, Єлена стискала малого в обіймах і шепотіла йому на вухо: «Мама, маміка... Скажи, синочку, «мама», хоч одне слово скажи». У відповідь син витріщав пусті очі і белькотав щось нерозбірливе.

Сполохана Єлена повезла сина в Італію. Цілий рік билися кращі лікарі, щоб навчити хлопця говорити слово «мама», і він, нарешті, вимовив те слово, правда, на свій лад: «mmm». Це вже була перемога, і щаслива Єлена повернулася додому. Викликавши Мурдаряну, вона наказала передати у всі газети повідомлення про те, що її син заговорив.

— Як? — здивувався Мурдаряну. — Хіба ми повідомляли про те, що він не говорить? Та це ж велика державна таємниця. Про це не повідомляють...

Єлена розсердилась. Вона хотіла, щоб неодмінно було привселюдно сказано, що її син Михайл навчився говорити, що він здатний прийняти корону... Послужливий маршал двору наказав надрукувати в газетах замітку про те, який балакучий і дотепний королевич, яка у нього хороша вдача і лагідний характер. Через кілька місяців, коли Михаєві сповнилося шість років, його проголосили королем Румунії... Батька Михая, старого ласуна до заморських красунь, вигнали з країни.

Хлопець підріс, і його віддали у Куртя-де-Ардеш¹. Молодий король не захоплювався стародавньою історією і мовами. Його більше цікавили мотоцикли і літаки. «Талановитий шофер», так говорили проміж себе професори гімназії, спостерігаючи нахили короля. Мати знала про ці натяки, і серце їй ятрили біль та лють. Вона нишком молилася богові, щоб він привернув увагу короля до справ державних, до дипломатії і світського життя. Та бог не почув цих благальних материнських слів. Син цілі дні проводив то за точильним верстатом, то, вдягнувши комбінезон, надував шини автомобіля... Мати плекала надію, що син підросте і коло його захоплень стане ширшим. Та минав час, а король не мінявся. Правда, Михайл почав полюбляти гру в карти і танці...

¹ Курт-я-д-е-Ардеш — двірська військова гімназія.

Нерухомо стоїть біля вікна Єлена, з її очей капують сльози. Що буде з її сином, коли вона помре? Досі державними справами керувати доводилося їй. Вона водила пером сина, коли той підписував маніфести, стояла за його спиною, коли він приймав міністрів та регентів і радився з ними про важливі справи. Невже так буде завжди? О, славні предки Гогенцоллернів! Не одне століття промайнуло, відколи перший бранденбургський капрал надів на свою голову корону. Гаряча кров текла в жилах королів і імператорів з роду Гогенцоллернів, але та кров з часом переродилася, стала рідкою і холодною. Хіба тільки один Фрідріх Вільгельм IV покінчив життя божевіллям? Виродження йшло різними шляхами, і зупинити його не було сили. Не рятувало становища змішання крові Гогенцоллернів з кров'ю королівських та царських династій Великобританії, Росії, Єгипту. Не рятувало становища і те, що батько Михая одружився на Єлені, гречанці...

— Боже, пошли йому розум короля,— шепоче Єлена, не витираючи сліз. Руки її дрижать, коліна підгинаються. Настали тяжкі часи. Не легко було зберегти трон, коли рушилася гітлерівська імперія, але її син утримався, і один тільки бог знає, скільки доклала до цього розуму й сили вона, мати короля. Але так тривати довго не може. В країні ростуть нові сили, їх треба зрозуміти, підкорити, зв'язати, інакше вони розчавлять хисткий трон. А щоб цього не сталося, треба діяти рішуче, розумно, хитро, наполегливо. Боже, боже...

За спиною тихо заскрипіли двері. Єлена миттю змахнула долонею сльози, не повертаючись спитала, хто зайшов і чого від неї треба. Вкрадливий голос капітана Парчотті ледве долинув від дверей:

— Міністри чекають його королівську величність. Важливі державні справи.

Єлена розкрила сумочку, припудрила ніс, обернулася. Капітан, туго перетягнутий портупелями, схилив голову.

— Підійдіть, Парчотті,— тихо сказала Єлена.

Коли капітан підійшов і дзенькнув шпорами, Єлена подала йому руку і після поцілунку не відняла її, а навпаки, ослаблено зіпершись на плече Парчотті, зітхнула й промовила італійською мовою:

— Ах, капітане...

Капітан Парчотті чемно вклонився.

Гострі плечі Єлени нервово пересмикнулись.

— Яка офіціальність... Ви завжди такий, капітане?

Парчотті звів на Єлену блискучі очі. Він не смів подумати, що королева залицяється до нього, і тому вицікував. Розсердившись, Єлена рвучко відхилила штору, показала у двір:

— Ось ваш король. Підіть і скажіть, що міністрів сьогодні треба прийняти... Ходять уже цілий тиждень. Скажіть його величності, що серед паперів, які треба підписати, є відомість на виплату утримання королівській сім'ї. Його величність гроші любить, картяр... Міністрам скажіть, що вони сьогодні будуть прийняті.

Парчотті дзенькнув шпорами, нечутно пішов до дверей. Єлена дивилася йому вслід, милувалася його гордою поставою, виправкою. Не втрималася, покликала:

— Капітане...

Парчотті завмер на місці. Мить він стояв мовчки, потім круто повернувся на носках, зробив кілька широких кроків і став поряд з Єленою.

— Ваша величність! — сказав палко і схопив руку Єлени. Але та відхилилася, ступила до вікна.

— Не треба. Потім...

За годину король Михайл, поклавши обценьки і ключі в ящик, помившись і переодягнувшись, зайшов у зал Притишених кроків. Тут, біля стіни, стояв трон. Умостившись на високому незручному кріслі, король оглянув стіл, поворушив стос нових газет, поправив орденські колодочки на френчі, підніс руку. З'явився Мурдаряну, лисий, старий чоловічок в англійському мундирі.

— Запрошуйте міністрів, — наказав король і нервово оглянувся навколо. Де поділася мати? Щось у неї сьогодні розладнані нерви, невже він чогось накоїв? Та очевидних провин у короля не було, і це його заспокоїло. Стара вже мати, живе самотною, покинутою... Ще занедужає, чого доброго, від такого життя. Ця думка так налякала Михайла, що він аж підвівся, озираючись навколо. Та Єлена з'явилася, як тільки міністри переступили поріг залу. Михайл повеселішав.

Королівський прийом почався.

III

У неділю, вставши раненько, Петру Ураду надів чисту сорочку, підперезався широким шкіряним поясом і нишком подався у поле. Стояла важка липнева задуха. Дивна річ, думав Петру, навіть ранок не приносить прохолоди — сонце встає яскраве, палоче, немов воно й не заходило за обрій. І скоїлося ж таке лихо — вперше засіяли добрий ґрунт добірним зерном, сподівалися багатого врожаю і от — спека, страшна, рідкісна спека. Жовтий буркун дзвенить при дорозі, ніби він з заліза. Земля порепалась, і з її ран виглядає порване, пошматоване коріння вуглих стеблин, зів'ялих на палючому вітрі.

Правду казав отой старець про кару господню, яка впала на людей, думає Петру. Розгнівиш бога — він тебе не пожаліє. Це вже так! Але ж чим розгнівив бога він, Петру Ураду? Щонеділі справно ходив до церкви, ставив свічку, кидав монету до ніг пречистої діви, золотив руку Миколі угоднику... Він нікого не скривдив. Петру Ураду сповідався, вчив розуму своїх дітей, у піст не їв скоромного. В чому ж його провина? Та й не тільки його — он зігнулися всі бідняки, почорніли, мов оця гаряча, суха земля. Дехто вже подумує про те, щоб продати свою землю та купити кукурудзи — хоч би вижити, хоч би діти не повмирали з голоду...

Петру нахилється, бере в руки грудку землі ← вона гаряча, мов вийнята з печі. Старанно попрацювали трактористи, ніколи на таку глибину не орали у цих місцях ґрунт, добре зерно покладали люди в землю, а от видно по всьому — не зібрати їм навіть насіння... Що воно буде? Такого не траплялося на Петриному віку, щоб бог не послав за все літо жодного дощу. Значить, справді розгнівався бог, наслав на людей кару. І знову Петру пригадує слова, сказані отим зайшлим старцем. Як він нашіптував тоді про вогненний вітер, що дме з горнила пекла, про палючі іскри геєни, що гублять життя. Розгнівали люди всевишнього, говорив отой патlach, занедбали віру, звичаї, повстали проти поважних господарів — от і настав страшний суд, безпощадний господній суд. Не буде захисту і порятунку нікому, хто підняв руку на священний закон держави, за яким жили діди, прадіди.

Хоч Петру і не зовсім розумів слова про вогненну геєну і горнило пекла, однак він знав, що старець мав на увазі.

Забрали, мовляв, землю у поважних господарів, у таких, як Мунтяну, розорили великі господарства, хто тепер дасть бідному царанові хліба до нового врожаю? Держава не дасть — де їй узяти стільки хліба? Адже посуха вибила врожай майже в усій країні... Може, й мудро вирішили ті, що поспішили продати за добру ціну землю куркулеві Ранеску? Кажуть, Ранеску тепер дає лише половину попередньої ціни: багато охочих продати. От воно як повертається справа!

В тремтливому мареві Петру бачить чимало людей, що йдуть по дорозі з села. Куди це вони? Попереду майорять шиті золотом хоругви, поблискує великий хрест, якого виносять з церкви лише на великдень. Натовп наблизився, і Петру впізнав отця Іоахима. Батюшка, змахуючи рясний піт з червоного облупленого носа, брів просто через поле, по низьких зжовклих посівах. Поли його рясни були заткнуті за пояс, на широких чорних штанах висіли китці реп'яхів.

Он воно що, подумав Петру, батюшка скликав хресний хід, щоб бог помилював селян, послав на поля дощ. І Петру відчув, як у нього защеміло в горлі, як до очей підступили сльози. Він скинув шапку, широко перехрестився, взяв з рук баби Смаранди хоругву і пішов попереду. Отець Іоахим вийшов на середину лану, оглянув краєвид, перехрестився і почав читати молитву. Люди поставали на коліна, молилися, вкладаючи в слова найпотаємніші почуття, які висловлюються лише в розмові з богом. Петру стояв біля батюшки, слухав його молитву і в цю хвилину вірив, що отець Іоахим чесно служить бідним, виконуючи складну й важку роботу посередника між богом і людьми. Він повторював слова молитви, поглядаючи на небо, сповнене сонячного блиску і гарячого повітря.

— Боже, пошли твоїм рабам прощення і отпущеніє, будь милостивий і великодушний до грішних! — волав отець Іоахим, здіймаючи руки до небес.

— Пошли, господи,— вторили селяни, витираючи зашкарубленими пальцями очі.

Після молитви отець Іоахим кропив поле, роздував кадило, вимахував хрестом. Петру глянув на небо, і серце у нього закалатало. Просто над пагорбом, що пролягав між Мушатешті і маєтком Мунтяну, повисла невеличка хмара. Він здійняв руки і голосно крикнув:

— Слава Ісусу!

Петру так зрадів, першим побачивши чудо, що не міг устояти на місці і все підстрибував, указуючи рукою на небо:

— Дивіться, дивіться!

Побачивши хмарку, люди замахали руками, деякі впади на землю і заходилися бити поклони. Отець Іоахим підвищив голос:

— Думнезеу¹ почув нас! Дивіться, люди!

Сяючими очима стежили селяни за невеличкою хмаркою, що швидко наближалася. Ось вона завихрилася на невидимому вітрі, повисла над полем, готова пролитися цілющим дощем. Мовчали люди. В цій хмарці вони вбачали своє щастя, долю свого життя і життя своїх дітей. Отець Іоахим, вражений наслідком своєї молитви, тремтів від радості і гордості за святу церкву. В найтяжчі часи — думав він — люди звертали свої погляди до церкви, і свята церква завжди приходила людям на допомогу. В горі і в радості люди тяглися до великого слова божого і знаходили в ньому розраду і спокій. За останній час віра людей у бога дещо ослабла — тепер, після оцього чуда, авторитет церкви буде відновлено. Тепер легше буде говорити з царанами — бог усе бачить і все може.

Поки так міркував отець Іоахим, хмарка пропливла над головами людей і розтанула в імлі. Хтось застогнав:

— Мареве...

Отець Іоахим кліпнув підсліпуватими очима, понюхав довгим носом повітря. Ошелешений, він не знав, як йому бути.

— Не мареве, а пил, — сказав Іон Маруну. — Звичайний пил, а ми, дурні, прийняли його за дощову хмару.

Люди дивилися на батюшку і чекали його слів. Що верзе отой старий Маруну? Не може того бути, щоб бог не почув їхнього стогону. Отець Іоахим опанував себе, сказав розважливо:

— Бог почув наші слова, і він врятує нас від нещастя. Але чуда ще не сталося... Та і хмарки тієї недосить, щоб урятувати поле. Ми молимося не лише за себе, а за всю нашу державу. Вірте мені — бог пошле нам дощ ближчими днями. Терпінням заслужимо любов і благодать господню, не будемо піддаватися зрадливим словам безбожників і богохульників.

¹ Думнезеу — бог.

Батюшка блиснув сердитими очима на Петру Ураду, ткнув у нього пальцем:

— Це він — богохульник і крутій, хотів насміятися з святого бога! Адже це його вигадка про хмару...

Селяни мовчки відсторонились од Петру, а той стояв розгублений і принишклий.

— Святий отче, — спробував він виправдатись, але його ніхто не слухав.

Люди рушили слідом за батюшкою, обминаючи Петру, ніби він був винен у тому, що небо не дає дощу. Ображений і присоромлений, повільно повертався Петру додому. На шляху він зупинився проти розп'яття. Під свіжопофарбованим дашком висіло розп'яте тіло Ісуса, над ним вилося два голуби, а під ногами чорною фарбою було виведено череп і схрещені кості. Краї дашка були прикрашені рожевим папером, а хрест — у вінку пов'ялих степових квітів.

Петру пригадав той важкий день, коли він повертався з Бухареста. Тоді на перехресті доріг стояло таке саме розп'яття, тільки те було старе, занедбане. Тепер же хтось старанно прикрашав оці святі місця, мазав їх свіжою фарбою, ставив густо на шляхах, щоб скрізь, куди б не йшла людина, вона завжди бачила б перед собою кров і схрещені кості. Хто це робить? Може, отой дивний старець у чорних окулярах? Може, це він уночі намалював оті кості і тих голубків? У Петру ворухнулася думка, яка вразила його: старець діяв, мабуть, за велінням батюшки... Отець Іоachim так спритно викрутився з тієї прикрої історії з хмарою, звернув усе на Петру... Боже, боже... Всюди брехня і лукавство. Він озиряється навколо, але всі вже порозходились. Тоді Петру підходить до розп'яття і втуплює очі в чорні кості. Серце у нього стукотить, коліна дрижать. Тріскучий пісок і суха глина набилися в рот, засохли на чорних спечених губах. Він ворухить язиком і плює на розп'яття. Так, так, саме так! Плювати йому на оці хитрощі! Він тепер знає, що криється за благочестивими словами, зверненими до бога. Всюди омана і брехня!

Петру зривається з місця, йде по шляху. Душа його кипить. Потім він потроху заспокоюється і починає думати про те, що він богохульник. А таки правда! Хіба ж може порядна людина робити те, що вчинив оце він? От, наче той божевільний, узяв та й плюнув! О боже!

Петру зупиняється, озирається на розп'яття, що бовваніє край шляху, мить стоїть вагаючись, а потім швидко повертається назад і, впавши на коліна, хреститься.

Хай бог простить йому, грішному, страшний вчинок, хай не покарає його і його дітей!

Помолившись, Петру поволі рушає додому. На душі у нього гірко. Він оглядає обрій і бачить навколо чисте, розпалене небо, яке дихає червоним пекельним вогнем.

IV

Посуха наступала. Безводний степ лежав під сонцем, мов кам'яний. Видзвонювали на гарячому вітрі спалені стебла кукурудзи, навіть акації вздовж шляхів стояли зіщулені й зігнуті. Вночі не випадала роса — небо було прозоре і голубе, жодної хмаринки. Господарі жали серпами сухе стеблиння, в якому не було зерна. Голод чорним привидом стояв біля кожної хати. І тоді хлібороби посунули в міста. Цілі сім'ї з дітьми і вбогим скарбом запрудили станції, забили шляхи. Селяни продавали худобу, щоб купити хліба, кидали насиджені місця, шукаючи роботи.

На вулицях Бухареста з'явилися американські машини з продовольчими пакунками. Потужні репродуктори, встановлені на машинах, ревли:

— Американський уряд прийшов на допомогу голодуючому населенню Румунії. Одержуйте американські подарунки! Бум, бум, бум! Справжній шоколад і консерви! Бум, бум, бум! Найкраща жувальна гума! Бум, бум, бум! Нейлонові панчохи! Хай живе президент Трумен! Бум, бум, бум!

Гугнявий джаз сповнює повітря тріском барабана, завиванням саксофона. Ефрейтор, у сорочці захисного кольору, з закачаними рукавами, видає кілька посилок людям, що юрмляться навколо машини, потім подає сигнал, і машина, рвонувши з місця і набравши повний хід, мчить на іншу вулицю. Дехто з селян, не одержавши посилки, біжить слідом за машиною, гублячи свої житки... Але машина вже далеко, лише чути, як гримить барабан, як гундосить ефрейтор: «Найкраща жувальна гума! Бум, бум, бум!».

Якось в палатул регал завітав радник американської місії в Бухаресті Вербурн. Хоч король Михай і був зайнятий азартною грою в карти, однак він негайно прийняв високого гостя. В залі було лише троє — король, Вербурн і Єлена. Вербурн сказав королеві:

— Я чув, що ви, вельмишановний, учора прийняли комуністичних міністрів... На думку мого уряду, це помилковий хід. Настав час притиснути червоних. Не приймати їх зовсім! Оголосити двірцевий страйк. Чудово, правда? Двірцевий страйк. Король нездужає, ха-ха-ха... Хіба король не людина? Всі ми ходимо під богом. Настав час скинути уряд Петру Гроза... Знаєте, що діється в країні? Ми підрахували — посуха знищила близько сімдесяти процентів урожаю. Хіба буде ще такий козир? О, козир... Він посланий провидінням. Так, так. Не використати його — значить, значить...

Король засовався на місці. Здавалося, йому муляло крісло. Глянувши на Єлену, він промовив глухим голосом:

— Ситуація склалась якнайкраще... Але нам треба думати і про голодуючих. Ми потребуємо хліба.

— О, чудово! — підскочив Вербурн.— Ми дамо вам хліба скільки завгодно, але для цього потрібний інший уряд, комуністам ми не продамо жодної зернини. Буде інший уряд — буде хліб. Ми зараз уже дещо робимо — американці люди ділові. Наші продовольчі загопи...

Єлена ворухнула віями:

— Вони видають сорго, звичайне сорго...

— Сорго? — здивовано перепитав Вербурн.— А що це таке? О, то, мабуть, наші консерви! Найкращі в світі консерви! Сорго? Треба в'яснити... Та не в цьому справа. Ми закидаємо вас усім, чим хочете, тільки б відсторонити червоних. У вас багато нафти, у нас багато хліба. О, чудесно! Клянусь, через два тижні після відставки уряду Петру Гроза у ваших магазинах буде повно не тільки хліба і м'яса, а й бананів, ананасів, апельсинів. Америка! У нас є все. Ха-ха-ха! Ми можемо прогодувати весь світ! Не лише прогодувати, а й зодягти. Хто не знає нашого нейлона? Мрія жінок усього світу...

Вербурн витяг з кишені блискучий целофановий пакет, потряс ним у повітрі.

— Найкращі в світі нейлонові панчохи! У всіх ваших магазинах продаватимуться такі!

Цей швидкий і легкий перехід від дипломатичного то-

ну до розмови про панчохи аж ніяк не шкодив Вербурну. Він знав, з ким мав справу, і діяв прямолінійно. Коли він рік тому надіслав у палатул регал блискучий гоночний «Паккард», подарований королеві президентом Труменом, йому сповістили, що Михайл засміявся тоді щасливим сміхом дитини. Якщо син любить кататися на автомобілі, то чому ж мати не зрадіє панчохам? Людина є людина, і ніякий сан не вбиває у ній слабостей смертного. Треба тільки користуватися цими слабостями весело і невимушено.

— У вас є апостол, — говорив Вербурн, переходячи знову на ділову мову. — У Маніу великий державний розум, правильна орієнтація, широкий діапазон мислення.

— Але він скомпроментований, — скривилась Єлена. — Розстріли робітничих демонстрацій...

— Ах, найповажніша, це прикро! — заахав Вербурн. — Це дуже прикро. Ми про це знаємо. Але... Що таке купка залізничників порівняно з мільйонами ваших селян? Адже Маніу — селянський вождь. Тут його авторитет незрівнянний... О, Маніу авторитетом користується! Це доведено. Він і лише він. Це думка мого уряду.

Король Михайл схилив голову. Це значило, що його величність цілком поділяє думку американського дипломата.

Пізно вночі відбулось екстрене засідання Ради міністрів. Тяжке становище, що створилося, вимагало негайних заходів. У цілковитій тиші Петру Гроза говорив про те, що голод охопив кілька провінцій, що незаможні селянські господарства стоять на грані розорення. Міністр від націонал-ліберальної партії позіхав у кулак, показуючи цим свою повну зневагу до тих заходів, які пропонує вжити голова уряду. Вибравши хвилину, він голосно вигукнув:

— Нація в небезпеці! Від нас ждуть ефективних заходів!

Цього було досить, щоб сколихнулися прибічники Маніу та Братіану.

— Попросити хліба у західних держав! Нам подають руку допомоги!

Слово бере Георгіу Деж. Під його очима темні кола, над переніссям схрестилися дуги брів.

— Те, що нам тут пропонують пани ліберали та

цараністи — не новина. Вони хочуть за хліб продати нашу незалежність! Ось до чого зводиться їхня політика! Спитайте народ — чи погодиться він на це? Та перед народом вони побояться виступити...

Зачекавши хвилину, поки вгамується шум, Георгіу Деж продовжує говорити:

— Наша партія пропонує кинути всі наявні державні запаси хліба в голодуючі провінції. Створити в селах бідняцькі комітети для розподілу продовольства. Треба послати в села спеціальні робітничі бригади для допомоги селянам у підготовці до осінньої сівби. Надати бідняцьким і середняцьким господарствам допомогу у придбанні тяглової сили та сільськогосподарських машин. Для цього необхідно прийняти постанову про надання селу кредитів.

Знову залементували опозиційні міністри, та раптом задзвонив телефон. Петру Гроза, піднявши руку, закликав до тиші, зняв трубку. За кілька хвилин його чоло проясніло, а на обличчі заграла радісна посмішка.

— Щойно я говорив з послом Радянського Союзу, — сказав голова уряду, повертаючись до столу. — Радянський уряд вирішив надати Румунії широку допомогу хлібом, посівним матеріалом і машинами. Перші кораблі з продовольством уже вирушили з Одеси в наші порти!

Почулися гарячі оплески. Через широкий стіл голови Ради міністрів простяглися руки членів уряду, щоб поздоровити доктора Петру Гроза з великою радісною новиною.

V

Ніколае Станбу, схудлий, почорнілий, скликав засідання новоутвореного бідняцького комітету. Проти столу примаря на лавах сиділо сім чоловік, за яких проголосували царани на вчорашніх зборах. У широкому брилі, в довгих полотняних штанях і зношених опінках¹ сидів старий Іон Маруну, біля нього примостилися мовчазний Петру Ураду та одноокий Іліє. Коли Ураду обрали до складу бідняцького комітету, він навіть сльозу змахнув. Він був такий зворушений, що підніс руку і взяв слово.

— Недавно я ходив, люди, у поле просити в бога

¹ Опінки — черевики з сирової шкіри.

дощу. Але бог не почув наших слів. Зерно наше загинуло. Та ми не повинні сидіти, склавши руки. Молитвою не допоможеш голодним дітям. Треба шукати порятунку в іншому місці. Треба діяти спільно, щоб перемогти біду. Спасибі вам за довір'я...

Ця промова дуже сподобалася всім. Навіть Ніколає, який знав мінливий характер свого тестя, задоволено посміхнувся. Видно, допекло людині, коли вона так заговорила про молитви... Оглядаючи присутніх, примар думав про те, чи здатні оці люди піти на сміливі й рішучі дії, щоб виправдати надію бідноти, щоб урятувати свої сім'ї і сім'ї вдів від голоду? Життя поставило важку проблему — село залишилося без хліба з самої осені. Такого лихоліття вже давно не було в країні, лише діди згадують такі чорні дні. Але хліб у селі є. Його треба силою взяти у людей, які роками грабували бідноту, накопичуючи своє багатство. Взяти той хліб не легко: з багатьма куркулями у селян давні складні рахунки, зобов'язання, борги, а в декого навіть родинні зв'язки. Селяни діяли одноставно, коли мова йшла про маєток Мунтяну. Що для них Мунтяну? Павук, здира. Інша справа такі багатії, як Ранеску, Анкулія, Поп. З цими буде важче. Не відразу схилиш бідняків до рішучих дій. Добре, що Петру Ураду вчора так сказав про спільні дії бідноти, про те, що треба порятунку шукати в іншому місці. В якому місці? На що він натякав? Все це треба сьогодні сказати людям, указати єдино правильний шлях.

Ніколає підвівся. В нього втупилися очі, сповнені неясного чекання і тривоги. Що зараз скаже Ніколає? Дехто навіть підвівся, щоб краще бачити примаря.

— У нашому селі є п'ятдесят родин, які вже голодують,— сказав Ніколає і помовчав. По його чолу пробігла похмура тінь.— Діти Елеонори Бану і Лучіки Букан пухнуть від голоду.— Голос Ніколає затремтів, піднісся до високої ноти.— А ми сидимо і чекаємо манни небесної. От які ми господарі свого життя! Сидимо і молимося у куток, сльози проливаємо, а в цей час Анкулія і Ранеску возять пшеницю на базар, заграбують гроші... Землю бідняцьку скуповують за безцінь, підсікають нам ноги, повертають нас на стапе. Ну, гаразд, продамо ми свої наділи, які нам дав уряд, проїмо нашу земельку, а тоді що? Що тоді будемо робити? Йти знову у найми до куркулів? Га?

Тихо в примарії, ніхто навіть не дихне. Слова Ніколає збентежили і без того роз'ятрені душі бідняків, що оце сидять на лавах. Правду каже примар, треба щось діяти. Але що? Хай він скаже їм, хай вони послухають мудрих слів комуніста.

— Нам, товариші, не пощастило — на самому початку нового життя на нас звалилося стихійне лихо. Це народне горе. А раз воно народне горе, то й переживати його треба всім, а не лише одним злидарям. Хай і куркулики трохи відчують, як воно у нас печінка болить. Наша партія підказує нам вихід — треба взяти хліб у куркулів. Ось чому пропоную сьогодні ухвалу: пред'явити Ранеску, Анкулії і Попу нашу вимогу здати в розпорядження бідняцького комітету по сто пудів хліба. Хто хоче висловитися, прошу.

— Чого там говорити, — кинув Маруну, скребучи п'ятірнею посивілу бороду. — Взяти та й баста.

— По сто пудів мало, — промимрив Іліє, — вони й по триста можуть дати, не зігнуться.

— А чому тільки ці три господарі, а інші ж як? Хіба Радел не з їхньої породи? — гукнув Василіу. — А Чебан, а інші хазяїчки? Ого!

Гарячі розмови точились у примарії. Царани перебирали всіх заможних хазяїв, докладно обмірковували, хто з них скільки може дати хліба для голодуючих. Лише пізно вночі було затверджено список куркулів, яким установлено здачу хліба. Комітетчики вже зібралися було йти по домівках, як Ніколає раптом сказав:

— Цього діла не будемо відкладати у довгий ящик. Хоч ми й не робимо з нашої постанови секрету, але треба, щоб хазяї дізналися про наше рішення від нас самих сьогодні ж, а не завтра. Бо прогавимо час і можемо програти. Сьогодні ж уночі весь хліб буде сховано або вивезено з села. Треба діяти негайно.

Ніколає на чолі комітетчиків рушив до подвір'я Ранеску.

VI

Михай Ранеску, розбуджений собаками, відхилив внутрішню віконницю, виглянув у двір. Валували вівчарки, хропли наполохані коні у стайні. Господар надів цуман, гримнув засувами. Від воріт почувся голос Ніколає:

— Маємо до вас важливу справу, дому Ранеску, відчиніть ворота.

— Прошу, прошу,— озвався швидко Ранеску,— почекайте хвилину, йду!

Він загнав собак у будку, заціпнув за ними дверцята, відсунув засув на окованих залізом воротах.

— Заходьте, люди добрі,— запросив лагідно.

— Заходити ми до вас не будемо,— відповів Ніколає,— бо вже пізній час, а скажемо тут про наше діло. А діло наше таке: бідняцький комітет, обраний незаможниками, постановив забрати у вас двісті пудів хліба для голодуючих сімей. Цей хліб треба вивезти завтра.

Ранеску мить мовчав, обдумуючи почуті слова, потім похапцем сказав:

— Боже милостивий, та чого ж так строго: «бідняцький комітет постановив»? Мені досить одього вашого слова. Треба дати хліба — дам. Хіба я не християнин? Навіщо ж так? Хіба я раніше не давав хліба бідним? Поспитайте он у нього,— Ранеску ткнув пальцем у груди Маруну,— поспитайте у нього, скільки він мені вишен ще з минулого року? Бог з ним, що вишен, час тепер важкий, хіба я не почекаю до нового року? А як треба йому, то й ще дам. Двісті пудів? Я не знаю, чи набереться у мене стільки, але я віддам усе, залишу тільки для худоби та для себе трохи, а решту віддам. Завтра ж відвезу. Може, відвезти просто по домівках, куди призначите?

Ніколає був спантелечений такою відповіддю Ранеску. Він твердо був переконаний — господар божитиметься, що двохсот пудів хліба у нього немає, що це поговір на нього, ніби у засіках лежить стільки хліба. І раптом отаке: «Вивезу все, що є». Що криється за цією поквалливою згодою, за цими елейними словами найбільшого куркуля Мушатешті? Роздумувати було ніколи, і Ніколає сказав:

— Привезете хліб до примарії, в амбар зсиплете, а ми вже самі розподілимо його. Не бійтесь, собі не візьмемо. Та й,— Ніколає зам'явся,— оті ваші слова про те, чи набереться двісті пудів, вони, знаєте, не викликають довір'я...

— Боже, — схрестив руки Ранеску. — Не вірите? То, прошу вас, зайдіть в амбар і гляньте. Все, що є — там. З собою не ношу хліба за пазухою.

Він широко розвів руками і повторив:

— Заходьте, ось одімкну й покажу засіки. Самі ви-значте, скільки там хліба. Гляньте, будь ласка.

— Ні,— строго сказав Ніколає,— дивитися ми не будемо. Покінчимо на тому, що ви завтра привезете в примарію двісті пудів хліба. Чуєте?

Вишпроводивши несподіваних гостей, Ранеску сів на колоду, зіперся на руки і глибоко замислився. Так він просидів довго, аж поки його уваги не привернуло виття зачижених собак. Він підвівся, обважнілий, темний з лиця. Випустивши собак, поволі пішов до хати, похитуючись, мов п'яний. Зайшовши до кімнати, де спала Пріскану, Ранеску нахилився над ліжком, торкнув доччині плечі, сказав хрипким голосом:

— Вставай, дочко. Піди у плавні і скажи, що завтра надвечір буду біля берега на човні. Хай чекає мене Мелітару. Є дуже важливі справи. Чуєш? Удень поспиш, а зараз іди, дочко, так треба.

Повногруда Пріскану сердито пхикнула.

— Йди, дочко,— повторив благально Ранеску,— йди, бо у нас скоїлося велике лихо.

Пріскану швидко підвелася.

— Що сталось?

Ранеску замахав на неї руками:

— Тихо, тихо, ради бога, а то мати прокинеться, а в неї ж серце...— Він нахилився до дочки, прошепотів: — У нас відбирають усе наше добро — хліб. Чуєш? Іди негайно у плавні і перекажи мої слова.

За кілька хвилин Пріскану, взявши з собою клунок харчів, вийшла з двору.

VII

Дивно склалося життя Пріскану Ранеску. Коли вона була ще малою, батько потрапив у в'язницю, і сім'я швидко зубожіла. Мати з дочкою, переслідувана Мунтяну, продала будинок, потім коней. Заставивши землю і ліс, вона не мала за що викупити їх. Мати хворіла, продавала потай від дочки свої коштовності — хрестики, серги, цехіни. Коли їй цього не стало, вона покликала до себе Пріскану і сказала їй:

— Чогось не повертається наш батько, може, загинув...— вона приклала до очей рожеву хусточку, пропахлу

залер'янкою. — А ми так не проживемо. Йди в найми. Я тобі знайшла хорошу родину.

Так Пріскану стала нянькою в місцевого торговця готовим одягом. Вставала о шостій годині ранку, брала з спальні дитину, одягала її, годувала. О десятій вставали господарі — довготелесий торговець і його чорна, люта жінка. Вони довго вмивалися, переминаючи кісточки своїх знайомих і сусідів. Пріскану в цей час готувала сніданок, потім прала пелюшки, мила підлогу. В суботні вечори її відпускали погуляти у сквер. Коли Пріскану вперше зайшла туди і сіла на лаві, до неї підійшли дві дівчини у фартухах і одна з них сказала:

— Сумуєш?

Вони посідали поруч з Пріскану і почали цокотіти про всякі речі. Одна, захлинаючись від реготу, розповідала про свого господаря, в якого вона працювала нянькою, про його звичай засовувати голову під подушку, коли він лягав спати, інша гудила на всі заставки свою хазяйку, в якій наростло на плечах стільки жиру, що вона здається горбатою... Пріскану тяжко зітхнула: оце її подруги. Вона тепер наймичка і з цього часу мусить бути такою ж, як оці дві сороки, дружити з ними, розповідати про своїх господарів. Вона ще раз зітхнула.

— Новенька ти, тому й зітхаєш,— щебетала сусідка, позираючи на алею, де проходжувались солдати.— Дарма, звикнеш. Ось знайдеш любчика, веселіше стане. (У мене такий бравий капрал, завжди в кишені у нього цукерки і одеколон «Брильянт»...

Пріскану встала і пішла геть. Її нудило від цокотух, від їхніх слів. Вона забилася в глухий куток темної алеї і досхочу наплакалась.

Одного разу, коли Пріскану гуляла на вулиці з дитиною, до неї підійшов хлопець у картузі з блискучим козирком, у чорному френчі і з тростинкою. Він чемно вклонився і сказав:

— Моє ім'я Маринике, я працюю переписувачем паперів у адвоката Константинеску.

Пріскану посміхнулася:

— Дуже приємно.

Маринике, не помітивши глузливого тону дівчини, продовжував розповідати про різні судові новини, знамениті процеси і карні страхіття. Дівчина слухала мовчки, поглядаючи, як Маринике постукує тростинкою по своїх

блискучих крагах. Видно було, що ота тростинка заважає йому, але така вже була мода у всіх писарчуків, і Маринике не міг устояти проти неї. Коли дівчині набридли теревені про судові справи, вона зупинилася проти свого двору і сказала:

— Мені час додому.

— А я сьогодні вільний, мій господар п'є цуйку. Він виграв одну солідну справу, одержав гроші і запив. Тепер я цілих три дні вільний.

Базікаючи, Маринике витяг з кишені кілька цукерок і подав їх дівчині.

— Може, ви носите при собі і одеколон «Брильянт»?— ущишливо спитала Пріскану, пригадавши розмову з няньками-цокотухами у сквері.

— Я не знав, що ви любите одеколон,— винувато промовив Маринике і почервонів.— Але я вам завтра обов'язково подарую «Брильянт».

Пріскану похитала головою, цукерок не взяла і, не попрощавшись, пішла додому. Маринике довго стояв на вулиці розгублений, не знаючи, чим він розгнівив вродливу дівчину, яку він не раз уже зустрічав з дитиною на руках. Одначе на другий день він знову прийшов до двору, де жила Пріскану, дочекався, поки та вийшла, чемно вклонився і голосом ображеного хлопчика спитав:

— Чого ви на мене гніваєтесь? Хіба я зробив вам щось лихе?

Ці лагідні слова Маринике вплинули на серце Пріскану, і вона почала прихильніше ставитися до нього. Маринике не тільки знав силу-силенну судових історій, він добре співав. Особливо Пріскану подобалось, як він виконував знамениту молдавську «Іляну». Вони тепер зустрічались і вечорами довго ходили по алеях скверу, шепотілися... Коли одного разу Маринике не вийшов на побачення, Пріскану засумувала. Вона спіймала себе на думці, що, мабуть, закохана у писарчука... Наступного дня, знову зустрівшись, Маринике захоплено повідомив, що він записався у вечірню школу юристів і що незабаром сам стане адвокатом, буде блискуче провадити процеси і добре зароблятиме. Пріскану слухала хлопця і думала про майбутнє, пов'язане з кар'єрою адвоката Маринике...

Але одного дня несподівано приїхала мати в чудовому екіпажі і, сяючи від щастя, сказала дочці:

— Збирай свої речі, поїдемо додому, наш батько повернувся!

У Пріскану запаморочилася голова. Батько... З цим словом у неї було пов'язано все: достаток, поїздки на віллу в Кармен-Сільва, дорогі вбрання, французькі романи... Вона навіть не схотіла попрощатися з Маринике — що їй писар, та навіть адвокат Маринике? Тепер перед нею стелилася дорога, усипана квітами життєвих принад.

Так Пріскану потрапила в Мушатешті. Батько зумів швидко налагодити господарство, забагатіти. У Пріскану з'явилося чимало женихів, один від одного ставніший та багатший. Але вона не поспішала з вибором. А тут—війна, все переплуталося, рожеві сподівання відсунулись у невідоме майбутнє. Зміни, які сталися після приходу Радянської Армії, зовсім сплутали плани Пріскану, поставили їх під загрозу. Минав час, Пріскану поволі почала вже відцвітати, аж тут трапилася зустріч з Мелітару...

З якимсь острахом уперше ступила Пріскану в курінь Мелітару, що стояв у густих заростях плавнів. Колишній примар сидів у кутку, цокаючи зубами: його біла пропасниця. Коли він побачив молоду, вродливу дівчину, сльози бризнули з його очей.

— Ви посланець бога і надії,— сказав Мелітару, цілуючи тремтячими губами руки дівчини.— Ваш батько хоч і звір, але все ж не обдурих свого друга, прислав до допомогу...

Мелітару пожадливо їм принесені Пріскану теплі коржі з салом, пив вино. Дівчина дивилася на подерте вбрання Мелітару, на його брудні, сині руки, і її нудило. Але вона відчувала, що в її серці водночас народжується дивне і незрозуміле співчуття до цього чоловіка, який вирішив мужньо терпіти страхіття тваринного життя, тільки б не залишити боротьби. Вона знала, що такі, як Мелітару, борються за її рожеві мрії, яким не судилося здійснитись, і тому прийшла до куреня і вдруге і втретє. Мелітару вже виглядав краще, помився, змінив сорочку, яку йому дбайливо витрасувала сама Пріскану, відгодувався. Він зустрічав її з радістю, з безумством людини, яка стояла на краю прірви і до якої несподівано надійшов порятунок.

— Я незабаром повернуся в Бухарест, — говорив запально Мелітару, зазираючи в очі дівчини.— Я стану на своє місце, визначене мені долею, і тоді віддячу вам за

все. Я вирву вас з цієї глушини, ви будете моїм другом і порадником... Я відкрию вам кращі салони столиці, що-літа ми будемо їздити з вами до моря, де шумить голубий прибіій... Так, так, це буде. Я вже уявляю вас у чепурненькому халаті в моїй віллі в Кармен-Сільва...

Пріскану не дуже вірила у здійснення цих пишних слів, однак їй подобалося слухати про це. В солодкій знеможі вона заплющувала очі, мріяла, мріяла. І коли одного разу в час такої розмови Мелітару нахилився і поцілував Пріскану, вона не розплющила очей, не здивувалась, а міцно обняла його за шию, тяжко зітхнула...

Тепер вона була віддана Мелітару, його планам, його ідеям. А Мелітару, відгодований і обласканий Пріскану, став говорити впевненіше, на його обличчі знову з'явилася гримаса погорди і зарозумілості. Він був ізольований від світу, але знав: про нього в столиці не забули, друзі чекають його повернення. Події, які відбулися незабаром, переконали Мелітару, що він був правий, міркуючи так. Якось до куреня забрів невідомий офіцер у пом'ятому френчі і з забинтованою рукою. Мелітару злякався, схопився за револьвер. Але офіцер з погонами майора і не думав нападати на господаря куреня. Він глянув на нього тупими від болю й знесилля очима і впав просто на порозі.

За годину, відігритий цуйкою, якою його напоїв Мелітару, офіцер заявив, що йому вдалося втекти від погоні народних міліціонерів, що він з групою однодумців довго переховувався в лісах, вчиняючи напади на активістів, що тепер його ватага розбита і він ледве врятувався.

— Не журись, майоре, — посміхнувся Мелітару, — ми ще з тобою повоюємо. Шкода тільки, що ти з переляку розгубив своїх спільників. Вони нам дуже потрібні. Та нічого! — Мелітару глянув на брудний френч офіцера. — Спочинь, опоряди себе, незабаром поїдеш у Бухарест.

За кілька днів майор, одягнений у чистий костюм, сів у класний вагон на станції і благополучно прибув у столицю. Там він знайшов адреси, дані йому Мелітару, і незабаром знову повернувся в плавні. Новини були дуже втішні для Мелітару. У нього виявилось чимало друзів у столиці, і ці друзі приготували для нього посаду в міністерстві фінансів.

— Боже милій! — скрикнув Мелітару. Він рвучко схопився на ноги. — На мене чекають? О, як це все чудово!

Він обняв майора за шию і поцілував його. Коли хвиля буйної радості минула, Мелітару задумався.

— У міністерстві фінансів? Там, мабуть, комуністів багато...

— Ну й що? — сказав байдуже майор. — Це навіть зручно! У комуніста спина широка, за нею можна сховатися... Дуже заздрю вам, домну Мелітару... Сподіваюсь, ви не забудете моєї відданості. Крім того, армія, знаєте, завжди всім потрібна... У мене чимало одностумців в армії.

Та Мелітару не міг зараз думати про майора. Він нервово м'яв пальці, без кінця повторював:

— Міністерство фінансів, найважливіше тепер міністерство...

— Так, — підтвердив майор, — це тепер найважливіше міністерство. І на вас там уже чекають. Ви будете добре прийняті, адже ви стільки просиділи в Дофтану¹.

— Що? — здивовано протяг Мелітару. — В Дофтану?

— Я все знаю про вас від вашого доброго знайомого, — відказав майор. — З такою біографією, як у вас, можна далеко піти... Жертва фашизму...

Мелітару задумався. Значить, він політичний в'язень, визволений з Дофтану? Дотепно, хай йому чорт! Він таки справді колись сидів у Дофтану і може розіювісти про всі деталі, зв'язані з перебуванням у цьому пеклі. Він знає кожен коридор, кожен закуток двору цієї клітки без сонця і повітря. Цілих шість місяців просидів він там, обвинувачений у дезертирстві... Як це придалося тепер! О, як усе йде добре на цьому світі, хай йому чорт!

— Негайно в Бухарест! — скрикнув Мелітару. — На мене чекають великі справи! Адже в країні погано з фінансами, треба поспішати на роботу в міністерство!

Він реготав, халап майора в обійми, пропонуючи йому боротись. Навколо стояла тиша осінньої пори. Хоч зарості і поріділи, однак надійно прикривали курінь від людського ока. На заплаву спускався багрянний вечір, фарбував дерева у темнозелене. Мелітару оглянувся навкруги, сказав розчулено:

— Чималенько часу згаяв я у цих місцях! Ех! І, знаєте, при звичаївся. До чого тільки не звикне людина! Але досить говорити пусте, лягаймо спати, мені рано-вранці треба добиратися до станції.

¹ Дофтану — в'язниця в Бухаресті.

Вночі Мелітару прокинувся від дотику чийось теплих долонь. Він затремтів од жаху, але в місячному світлі впізнав Пріскану і пригорнув її до себе.

— Ти прийшла попрощатися зі мною? — спитав він, посміхаючись і стежачи, яке враження справлять на дівчину ці несподівані для неї слова.

— Хіба ви кудись зібралися?

— Перекочовую на інше місце, тут уже не можна далі залишатися, — сказав пошепки Мелітару. — Дуже шкода мені покидати місце, де я зустрів твою любов, але, знаєш, таке моє життя...

Вислухавши Пріскану, яка переказала прохання батька, Мелітару усміхнувся, хруснув сухими пальцями. От як воно повертається! Вчора він, Мелітару, був у ролі жебрака, якого міг шохвилини розчавити Ранеску, а тепер він — сила, влада, закон! Тепер перед ним розчинені двері, він може взяти реванш, він може тепер нагадати Ранеску оту ніч, коли він, Мелітару, хворий і жалюгідний, прийшов просити захисту і хліба. Але час ще не настав для цього. Все сквітається. Останнє слово буде за Мелітару! А зараз хай буде так, як хоче батько цієї дурнуватої красуні. Він виконає прохання. Що, придався Мелітару? Так він і знав, що незабаром загориться земля під ногами в отого зарозумілого бугая і він стане ягням.

— Я не зможу залишитись, але батька буде чекати цей майор. Звуть його Кану. Кану все зробить, що треба.

Коли Пріскану пішла, взявши слово честі від Мелітару, що той не забуде її і при першій нагоді забере до себе, Мелітару розбудив майора Кану і сказав йому тоном начальника:

— Ну, майоре, залишіться тут і виконаєте план, про який вам доповість місцевий господар Ранеску. Він чекатиме вас увечері біля берега. Після виконання завдання залишайтеся тут і чекайте моїх інструкцій. Я надішлю вам людей і зброю. Харчів дістанете тут... Крім того, — Мелітару знову посміхнувся, — якщо стане вам сумно, приголубте Пріскану, вона податлива... Уступаю вам своє місце...

У майора Кану зацокотіли зуби.

— Мені самому залишитися тут?

— Поки що будете самі, але згодом все зміниться. На зиму доведеться переходити в інше місце, вам його покажуть... Згодом я для вас щось придумаю. Але це

буде тільки після того, як ви слухняно виконуватимете мої розпорядження. Нам треба мати надійну силу, яка б могла діяти негайно і рішуче. Чуєте? Ми напередодні битви за владу. Струнко, майоре!

Майор Кану виструнчився. Він дивився на Мелітару нерухомими очима солдата, який звик виконувати не прохання, а накази.

VIII

Елеонора Бану поралася біля печі. Троє дівчаток і син сиділи біля столу, бліді, виснажені. Вони чекали, поки мати зварить юшку і насипле їм у глибоку череп'яну миску. Хоч і була та юшка з сушеної лободи, однак і вона смачна, коли в роті не було й рисочки. У найменшої дочки, п'ятирічної Маріци, великі круглі очі, глибокі тіні під віями. Елеонора не може дивитися на Маріцу—їй здається, що у великих сумних очах дитини повно докору і здивування: така доросла у неї мама, а не може нагодувати її, маленьку дівчинку. Чого Маріца так дивиться? Хоч би слово яке сказала, а то ж мовчить, як доросла людина...

Елеонора нишком змахує сльозу, ворушить у печі вогкий, тріскучий хмиз. Немає хліба, немає палива, немає ніякої надії. Що буде з її дітьми? Іде зима, довга, похмура, а в засіку гуляє вітер, дехто з односельчан уже подався світ за очі шукати порятунку. А що робити їй, Елеонорі? Куди вона піде з малими дітьми? Хто їх нагодує, хто зігріє теплом? З поля налітають вогкі вітри, шарудять кукурудзяною стріхою, гуркочуть по порожньому горіщі, крають серце жінки.

Та ось юшка готова. Діти тягнуться ложками до миски. Руки у малят худенькі, прозорі, аж трусяться, та все мелькають від рота до миски. Мати бере й собі ложку, сьорбає. Вона схудла, але її врода ще не зів'яла — ніхто не доторкнувся до неї пожадливими руками. Важко, ой як важко Елеонорі! І не бачить вона порятунку, бо її хата край села, про неї не пам'ятає ніхто, про неї забули люди. Може, продати свій наділ? А що ж, піти оце сьогодні до Ранеску, вклонитися йому в ноги і сказати: заберите мою земельку, а мені дайте хліба, бо діти мруть. Тоді вона, може, переживе зиму... Що ж поробиш, виходу немає. І що дасть їй ота пуста земля? Земля тоді

потрібна, коли на ній сіють зерно і те зерно повертається через рік у засіки в десять, двадцять разів примножене. А голий лан нічого не дасть, він непотрібний Елеонорі.

Роздумуючи так, Елеонора і не почувала, як хтось зайшов у хату і зупинився біля порога. Лише тоді, коли діти перестали їсти, звернувши очі до порога, Елеонора схопилась на ноги. В хаті стояв її чоловік Іон.

— Ні, ні, не може бути...—прошепотіла Елеонора і поточилася. Дужі руки підхопили її, стисли. Колюча борода незвично креснула по щоці.

Схопилася знову, відійшла, схрестила руки. Перед нею стояв її рідний Іон у військовій російській гімнастборці, в чоботах, з клунком за плечима.

— Боже мій! Іоне!

Вона тепер кинулася до чоловіка і припала йому до грудей, здригаючись усім тілом, наче дівчинка. А Іон гладив її посивілу голову, дивився затуманеними очима на дітей, які, забувши про юшку, зачаровано втупилися в незнайомого чоловіка. Маленька Маріца раптом підбігла до матері, вхопилася за її спідницю. Очі її були злякані.

— Дітки мої,—нарешті промовив Іон і хотів було взяти Маріцу на руки, але дівчинка зойкнула, відбігла в куток, залилася слізьми. Тоді Елеонора, отямившись, узяла на руки дочку, сказала крізь сльози:

— Це ж ваш тато, мої дорогі... Це тато повернувся з війни.

Найстарший син, названий на честь батька Іоном, перший підійшов до батька, пригорнувся. Лише дівчатка скоса позирали на прибулого, тулилися до матері.

— Ну, що ж, от і прийшов додому. Чи ждали? — спитав Іон і глянув на Елеонору.

— Де ж ти так довго ходив, Іоне?

— Багато земель сходяв, чимало людей бачив, але думав лише про вас. Чи не помилився? Чи не чужий я вам?

У Елеонори затремтіли губи, блиснули сльози.

— Прости мене, — сказав розчуленю чоловік, — я ж, сама знаєш, усі роки думав... Немалий час...

Він заплакав від щастя і надмірного хвилювання, обняв дітей, пригорнувся головою до дитячих чорних косичок, занімів. За хвилину він випростався, зняв клунок, поставив його дбайливо на лаву.

— Якщо так, то приймайте і мене до гурту! Веселіше буде!

Іон перемінився якось, навіть голос у нього став інакшим. Елеонора дивилася на свого чоловіка і не впізнавала його. А Іон уже розв'язував клунок, виймав звідти чорний довгастий хліб, ковбасу, банки з консерва-ми, якісь пакунки.

— Оце і все, що в мене є,— сказав він весело,— не забагатів я на війні, як бачите, добре, що голова вціліла. Та й не вціліла б, якби не потрапив у полон до руських...

— Ти був у полоні? В Росії?

— Тому й не писав, що був аж за Волгою... Ех, Волга! Дійшов я до неї, аж під Сталінградом воював, а назад лише тепер от повернувся! Під Сталінградом як розбили нас...— Іон похитав головою.— Та про це потім. Розкажи ти про своє життя, хто тут у вас головний у селі, які порядки заводить? Бачу, що живете ви не дуже багато, он глей який діти їдять...

Іон узяв хлібину, розламав її руками, подав дітям по шматку. Потім порізав рівненькими скибочками ковбасу, дивився, як його рідні діти смакують хліб, боячись впустити крихту, і в його очах світилося таке тепло і така радість, яка може бути лише у солдата. А Елеонора, розповідаючи про своє життя і про порядки на селі, вже знову поралася біля печі, гріла воду, щоб змити чоловікові голову.

IX

У двір примарії одна за одною заїжджали підводи з хлібом. Іон Маруну, начепивши для солідності на ніс позичені в когось окуляри, причіпливо оглядав хліб, клацав важками, щось записував у товсту книжку. Першим привіз хліб Ранеску. Він скинув біля амбара п'ять важких лантухів, розв'язав один, набрав у пригорщі добірного зерна, сказав вагареві:

— Ось чисте сортове насіння, думав роздати людям для посіву, але якщо декому так непереливки, хай воно йде під жорна.

Маруну глянув на нього через окуляри, ворухнув кучуватим вусом:

— Це вже діло нашого розуму, комітетського,— і зно-

ву схилився над вагою, зосереджений і заклопотаний. Ранеску оглянув лахміття Маруну, похитав головою:

— Чогось у тебе, Іоне, голос змінився...— Ранеску хихикнув.— То, коли позичав бобів, так пищиком дзижчав, а тепер, бач, баском узявся... Забув про моє добро?

Маруну скипів.

— Пищиком, кажете? Так, пищали ми, довго пищали, а тепер більше не хочемо! Так і знайте — не хочемо!

Він сердито клацнув важками, навмисно тоненьким голосом закінчив:

— Якщо не подобається мій грубий голос, могу інакше сказати: годі вам теревені правити, а скоріше возіть хліб, бо привезли всього двадцять пудів! Щоб сьогодні вивезли все! Чуєте?

Ранеску не відповів. Він відвернувся і тихенько засміявся собі під ніс, спорожнив лантухи і виїхав з двору.

З шумом, з гиканням в'їхав у двір Анкулія, кремезний, опецькуватий чоловік.

— Гейс-ча, гейс-ча,— покрикував він на волів, маніжачи їх у боки гострим патиком. У господаря руденька борідка клинком, кругле черево, короткі ноги. Він раз

у раз посміхався до Маруну, вітав його з добрим днем і зичив доброго здоров'я. «Хитра лисиця,— думав Маруну,— гадає, що усмішкою завоює собі симпатію. Навіть хлібину он пухку поклав у передок, чи не для нього, в'ягаря?» А господар тимчасом щебетав:

— Як почув ото про голод, сам уже думав роздавати хліб, а тут домну примар надійшов. Таке лихо, живемо наче сусідами, а не знаємо, що в кого у хаті діється.

Він дістав паляницю, підкинув її на руці, подав Маруну:

— Ось поза планом, це для тебе, Іоне, поїж, бо цілий день не вистоїш, якщо не підживишся.

Маруну взяв хліб, понюхав паляницю, очі його звесіли. Ось він, справжній хліб, мов сонце, ясний та пахучий... Давно Маруну не тримав у руках такого білого хліба... Йому хотілося злегка надавити рукою, відломити шмат, паляниця так і хрусне, якраз по оцьому шорсткому обідку, що, мов пояском, її оперізує... Але стримався, сказав сухо:

— Добрий хліб, але я хабарів не приймаю. Натє його назад, покладіть у передок.

Анкулія найжачився, наче хто дав йому стусана, ніяково тримав перед собою хлібину, не знаючи, куди її подіти.

— Ну, як хочеш, Іоне, але я від усього серця...

Та Маруну вже не слухав цих слів. Він стояв біля ваги суворий, неприступний, німий. Усе життя він залежав від примхи цих ожирілих людей. Але все круто змінилось, нужденний царан уперше за всю історію своєї країни дістав свободу і тому інстинктивно захищав цю свободу, боячися втратити її. Хоч як хотілося Маруну взяти хлібину, принесену Анкулією, понести її додому і розділити між голодними дітьми, але він переміг спокусу. Бо що сказали б люди, якби дізналися про цю нещасну хлібину? Та все що завгодно могли б сказати про нього люди, а довір'я людей, які обрали його виконувати відповідальну справу — приймати хліб для голодних, — Маруну цінував над усе.

Цілий день він важив привезений хліб, з радістю зазираючи в амбар, де вже було насипано чималу купу зерна. І коли прийшов Ніколає і спитав про справи, Маруну жваво відповів:

— А так, що сьогодні поступило п'ятсот пудів. Он скільки навезли!

Ніколає заглянув у книжку, куди ставив карлючки Маруну, помовчав, потім сказав:

— Ну, що ж, добре, товаришу Маруну. Продовжуйте своє діло. Днями зберемось і почнемо розподіляти.

Коли Ніколає пішов, Маруну ще раз оглянув амбар, повний хліба, задоволено погладив обкладинку товстої книги, в яку він записував свої цифри. Роль вагаря так йому сподобалась, що він і додому не ходив. Як попоїв ото зранку мамалиги, звареної Параскіцою, так і досі на тому. А Параскіца, не витримавши, прибігла до примарії, накинулась на чоловіка:

— Може, ти й ночувати збираєшся тут? У людей хазяїн, як хазяїн, а я свого на тиждень раз бачу. Чи ти вже й жінку собі знайшов іншу?

Маруну, такий сердитий і недоторканий досі, став лагідним, принишклим. Він змахнув руками, наче збирався кинутись у річку, і сказав Параскіці:

— Глянь-но, скільки я сьогодні добра прийняв!

Він розчинив широко двері амбара, увів Параскіцу, показав на хліб:

— Бачиш? Це ж я його прийняв від багатіїв, щоб, значить, було чим жити біднякам... А ти кажеш про якусь жінку...

Параскіца, побачивши стільки добірного, золотавого зерна, сплеснула долонями:

— Боже мій! Яке зерно, одне в одне...— Вона набрала повні жмені пшениці, піднесла їх до очей, прицмокнула язиком.

— От він, хліб справжній... Тут пудів сто, мабуть!

— П'ятсот пудів! — гордо відрубав Маруну, — рівно п'ятсот пудів!

— Боже,— знову ахнула Параскіца,— боже, скільки хліба, а я, дурна, морочу цілий день голову над тим, чим би погодувати дітей! Так чому ж ти не приніс додому клуночок? Який же ти батько своїм дітям?

Примовляючи, вона нахилилася над купою зерна і почала жадібно загібати зерно собі у фартух.

— Та це ж я зараз змелю його на жорні, діткам коржів спечу! Як же це ти, Іоне? Хіба тобі не чути, як скиглять твої голодні діти? Чи тобі не соромно?

Маруну мовчав. Він стояв біля дверей і дивився, як його жінка гребе зерно, щоб нишком понести його додому, змолоти і нагодувати дітей. Він не забув про те,

що в домі немає зернини, ні. Він цілий день працював, мов навіжений, і за цілий день не мав і рисочки в роті. Йому приносили хлібину і давали з ласкавою посмішкою, а він відхилив ті руки, що хотіли приручити його. А тепер от його жінка увійшла в амбар і бере хліб, який він, приймаючи від куркулів, тричі переважував, щоб не помилитись, щоб не пропало жодної зернини, зібраної для загального добра. Як же це так? Чого ж він стоїть і мовчить, коли діється така несправедливість, таке свавілля?

Раптом він зривається з місця, нахилиється і з силою б'є Параскіцу по руках.

— Не займай, чуеш? Не займай і йди геть звідси!

Голос у нього тремтливий, хрипкий, наче він оце з кимось боровся, і, відсапуючись, говорить те, про що думав. Параскіца здивовано підвела очі, з фартуха посипалося на долівку зерно.

— Іоне, що ти? Ти що ж?..

— А так,— видихнув Маруну,— не дозволю брати! На те у нас права немає. Цей хліб належить усім біднякам, а їсти хочуть не лише мої діти. Хай комітет вирішить...

Параскіца схлипнула, ступила від чоловіка. Вона прожила з ним довгих і важких тридцять років, і ніколи Іон не доторкнувся до неї пальцем, а зараз ударив... Вона дивилася на нього, наче підміненого, не могла зрозуміти. А Іон уже зачиняв двері амбара, легенько виштовхуючи жінку у двір.

— Іди додому, я ще буду на засіданні, прийду пізно. Йди.

Коли Параскіца пішла, Маруну зайшов у примарію і сказав Ніколає:

— Хліб треба розподіляти сьогодні. Саме сьогодні. Хіба ти не чуєш писку голодних дітей? Цей писк у мене отут...— Маруну показав на груди і важко опустився на лаву.

— Гаразд,— відповів Ніколає, дивлячись на схвилюваного вагаря,— скликай комітетчиків. Ти правий, хліб треба розподіляти сьогодні. Завтра вранці почнемо видавати за затвердженим списком.

Довго цієї ночі засідали комітетчики. П'ятсот пудів хліба було розподілено між найбіднішими людьми, в яких голод уже перетяв животи. Краще сортове насіння було вирішено роздати для посіву.

На засіданні комітету був Іон Бану, Коли присутні заговорили про те, що зима довга, а конфіскованого хліба не вистачить і на місяць, Іон Бану підвівся, сказав:

— Чхав я оце з Радянського Союзу, бачив пароплави і цілі состави з хлібом. То Радянський Союз посидає нам продовольство для харчування і обсіву. Так що не будемо тужити — з біди вийдемо. Але нам теж не треба сидіти склавши руки. Досвід Радянського Союзу показує, що у важкий час там куркулі теж приховували хліб від держави, закопували його, палили... Чи не пора потрусити засіки, особливо потаємні засіки у багатіїв? Голову свою можу дати відрубати — знайдеться хліба стільки, що можна буде частину навіть передати державі...

Він ще довго розповідав. Комітетчики слухали з великою увагою, а Ніколає подумав, що Іона Бану треба залучити до громадської роботи, бо роки, проведені в Радянському Союзі, навчили його розбиратись у справах і політично правильно оцінювати становище.

Розійшлися пізно. Йдучи додому, гомоніли про чутки з столиці, про американські хитрощі з продовольчими пакунками. У кожного було відчуття великої відповідальності за долю багатьох сімей Мушатешті, які чекали негайної допомоги. Завтра голодуючі сім'ї одержать хліб, і тоді люди ще раз переконаються, хто піклується за них, хто друг бідняка, а хто йому ворог...

А вночі вартовий, залишений біля амбара примарії, тривожно вдарив на сполох. З усіх кінців до примарії побігли люди. До самого неба здійнявся стовп вогню — то горів амбар, у якому зберігалося конфісковане зерно.

Х

На вулицях Заренау висіли великі плакати з емблемою сонця. Ясні промені линули у простір, освітлюючи далину, де мерехтіли контури заводів, електростанцій, широких ланів з комбайнами. Плакат закликав обирати в парламент кандидатів прогресивних партій, які об'єднались у національно-демократичний фронт. Поряд висіли строкаті плакати, що закликали голосувати за Маніу і його прибічників. Біля великих афішних будок юрмилися люди. Викрикували продавці газет, сповіщаючи сенсації передвиборної боротьби.

Георгію Доброшану йшов по вулиці, оглядаючи зустрічних людей. Робочий день скінчився. Робітники й службовці висипали на вулиці, щоб побачитися з знайомими, почути новини. А новин у ці дні було чимало. Точилася гостра боротьба за владу, за майбутнє країни, за шляхи її розвитку. Хто переможе на виборах? Це питання вирішувало долю народу, його майбутнє, його щастя. Проти молодих сил демократії, що вперше вийшли з підпілля і так настійливо втрутились у життя країни, ополчилася вся реакція. Використовуючи труднощі, викликані війною та посухою, вожді реакційних партій з усіх сил намагалися відвернути народ від обраного ним шляху, закликали до старого порядку, заклинали людей ім'ям бога, короля і народу. «Завтра вибори,— з ким ви, румуни?» провокаційно запитували плакати Маніу. «Голосуйте за порядок і спокій», демагогічно радив старий провокатор і терорист Братіану, лідер націонал-ліберальної партії.

Просто на вулицях стояли столики, над крихітними чашками чорної кави посхилялися торговці, нотаріуси, пенсіонери, лихварі, перекупки, спекулянти, валютники, демобілізовані генерали... Розхоплювалися випуски вечірніх газет, голосно обговорювалися різні повідомлення, з уст в уста передавалися приголомшливі новини...

Стомлений денною роботою, Георгію прислухався до шуму вулиці. Сьогодні у нього відбулося три засідання — голова тріщить від промов. На одному засіданні розглядалося питання про розподіл пшениці, яка надійшла з Радянського Союзу, на другому — йшла мова про стягнення податків з багатців, які всіляко ухилялися від сплати державі належних платежів, на третьому — про забезпечення дитячих будинків — коли в країні не вистачає продовольства, в першу чергу страждають діти...

Георгію, згадавши про дітей, глибоко замислюється. Вдома на нього чекає маленька дочка Флоріка. Скільки вже разів, мабуть, вибігала дівчинка до воріт, виглядаючи батька! Старенька служниця, яку найняв Георгію, щовечора розповідає йому про його дочку, яка і сьогодні не діждалася повернення батька, заснула. Дівчинка скучала, їй набридали казки старої няні, її більше не цікавили іграшки... Вона уважно слухала лише розповіді про тата, про його важку роботу, яка вимагає від нього всіх сил. Інколи, вибравши хвилину, Флоріка навшпиньках підхо-

дила до телефону, набирала номер і, затамувавши подих, чекала, поки почується голос її тата. А коли тато питав у трубку, хто дзвонить, вона тремтячим голосом казала:

— Таточку, не сердься, що я подзвонила... Мені так сумно стало... Ти сьогодні знову прийдеш опівночі?

Коли Георгіу був не дуже зайнятий, він розпитував дівчинку про її турботи і заняття, цікавився, що вона їла сьогодні і що робить няня. Флоріка в такі дні, коли їй вдавалося поговорити по телефону з батьком, була щебетлива, весела. Вона вбігала у кухню, де поралася служниця, голосно кричала:

— Я розмовляла з татом, я розмовляла з татом!..

Ось і мережані грати, якими обнесено тіняве подвір'я. Тут жив якийсь німецький барон. Він утік у сорок четвертому році, а будинок перейшов у розпорядження префектури і відданий під квартири. На нижньому поверсі живе Георгіу Доброшану, на другому розташувалася вдова Пуфку, стара жінка з чудними примхами: вона тримає чотирьох вівчарок, які часто гризуться і не дають Георгіу спати.

Тільки Георгіу переступив поріг, назустріч кинулася розпатлана мадам Пуфку, закричала:

— Домну Доброшану, домну Доброшану! Як вам не соромно, ви такі порядки заводите, що я не в (силі стерпіти! Чому мені зменшили норму хліба? Хіба я не вдова генерала королівської армії, яка захищала країну від ворогів? Хіба мій чоловік не герой війни? Ось гляньте, скільки в нього орденів було!

Пуфку тикала в руки Георгіу хрести й медалі, які вона добувала з широкої пазухи, верещала на весь двір:

— Оце за бій під Одесою, а це за взяття Севастополя, оце...

Георгіу не стерпів, сказав з люттю у голосі:

— Вам, мабуть, і урізали норму за те, що ви зберігаєте медалі, покриті ганьбою... Невже ви не розумієте, що часи змінились і змінилися не на вашу користь? У нас не вистачає тепер хліба, і ми вирішили спочатку нагодувати дітей-сиріт, а тоді вже ваших вівчарок...

Пуфку витріщила очі, замахала руками:

— Я вдова генерала! Я напишу самому королю!

Відбившись од настирливої дами, Георгіу ввійшов у дім, підхопив на руки дочку, яка чекала на порозі. Флоріка розказала, що Пуфку вже тричі за день прибігала

до них, кричала, погрожувала. Дівчинка пригорнулася до батька, сказала тихенько:

— Мені страшно тут самій, мене називають більшовичкою...

Георгіу задумався. Скільки ще навколо погані всякої, скільки ворогів! Чому буває так, що коли народові важко, з усіх щілин вилазить ота погань і намагається вкусити, урвати кусок з народного тіла? Страшний, огидливий ворог! Він бере собі за спільника що завгодно: війну, голод, навіть чуму взяв би, аби досягти мети. Всі оті малакси, аушніти, гогенцоллерни готові продати країну, всі її багатства, аби утримати в руках владу, зберегти дивіденди... Вони посилили опір народній владі, організують банди, засилають терористів... Не маючи підтримки в народі, вони діють проти народу, проти його життєвих інтересів. Скільки демагогії, скільки брехні! Біда ще в тому, що наші товариші здебільшого молоді, недосвідчені, не вміють розпізнавати ворожих маневрів, часто-густо піддаються на провокації. І ще лихо — безтурботність, відсутність пильності. Якась дивна м'якотілість, терпимість... А ворог лютий, нахабний. І діяти проти нього треба рішуче, інакше скільки невинної крові може пролитися, скільки постраждає невинних людей, заплутаних брехнею у тенета ворогів.

Задзвонив телефон. Георгіу підійшов до столика, зняв трубку. Дзвонять з Мушатешті. Рівний і далекий голос Ніколає Станбу ледве долинає з степових просторів:

— Біда, товаришу Доброшану. Хтось спалив амбар, куди ми зсипали конфіскований у куркулів хліб.

Георгіу морщиться, наче йому стало боляче. Він мовчки слухає Ніколає, а сам уявляє безвусе, моложаве, але заклопотане, покрите зморшками обличчя колишнього партизана Ніколає Станбу. Трудно юнакові, життя поклало на його плечі надто важку ношу. Але боротися він уміє, у хлопця чиста й хоробра душа, треба тільки допомагати йому.

— Ти кажеш, що хтось спалив амбар, — басить Доброшану, навіть інтонацією не виказуючи своїх думок, що промайнули у нього в голові — молодий примар не повинен про це знати. — Не хтось, а точно — оті ж самі куркулі, що привезли хліб. Вони тепер діють за лозунгом, кинутим своїми господарями з опозиції: краще віддати вогню, ніж людям. Треба виявити паліїв. Треба судити їх

народним судом, як за злочини, вчинені проти народу. Я пришлю тобі слідчого. А тепер ось що,— Георгіу помовчав, обдумуючи слова, потім зважився, махнув рукою: — Сьогодні виділили для комун¹ посівний матеріал, надісланий з Радянського Союзу. Простеж, щоб знову не спалили куркулі. Вистав надійну охорону... Так, так, озброєну. Такий час... А у куркулів продовжуйте відбирати зайвий хліб.

— Ще от що,— кинув Георгіу наприкінці,— подивись там, як живуть діти. Організуйте будинок для дітей-сиріт, видавайте хліб у першу чергу дітям. Днями приїду, подивлюся на ваш новий дитячий будинок. Чуєш? Ну, на добраніч. До побачення!

Заходила ніч. Містечко стихло, причаїлося. Лише в депо покрикували невсипущі маневрові паровози.

XI

В центрі Мушатешті — натовп людей. Двоє мандрівних цимбалістів, розташувавшись просто на землі, вправно видзвонюють на струнах, і послухати їх вибігло і старей мале. Один з музикантів, чорний, мов циган, з красивою бородою, примружуючи свої пронизливі очі, наспівує під гудіння цимбалів:

Ілінуца, ради бога,
Говори скоріш, небого,
Чи не висох наш Дунай
В жаркий південь невзначай?

Худий цимбаліст, що сидить поруч співця, нахилив голову, прискалює око і тихеньким голосом відповідає:

Ілінуца так сказала:
— Що, в Дунаї води мало?
Певне, й сині його хвилі
В заготівлю вже включили...

Трясється округлий живіт Анкулії, наче під парусиновим піджаком катається барильце, очі бризкають злорадством. Слушайте, люди, пісню про життя-буття, дослухай-

¹ Ком у на — сільська община.

Тесь до цимбалістів, од них можна почути таке, що й подумати страшно. Анкулія оглядається навколо, чи немає поблизу когось з активістів, але комітетчики не мають часу слухати пісні, вони все засідають, планують, радяться. От і добре. Хай засідають. Анкулія розв'язує засмальцьований гаманець, кладе в шапку цимбаліста пачку лей. Гроші тепер нічого не варті, хай цимбалісти вип'ють по чарці цуйки за оті сотні тисяч лей... А чорнобородий музикант, уклонившись ледь-ледь Анкулії, витягнув шию і просичав:

Йдемо вгору, вірте слову,
І вже гроші, мов полова...

До гурту підходить Іон Бану. Він мовчки слухає частівки, що беруть на глум всенародне лихо, заподіяне війною, посухою, шкідницькою діяльністю ворогів, і в його серці закипає лють. Якісь злодії запалили амбар, де було п'ятсот пудів зерна, а оці пройдисвіти глумляться над зубожілим народом. Хто вони, оці співаки? Хіба не видно — це не музиканти, а підіслані ворогами пропагандисти... Іон дивиться, як блискає очима Анкулія, як він регоче, хапаючись за живіт, не витримує, протовплюється в коло, підносить руку:

— Ану, цитьте, хай я скажу!

Цимбали змовкли, чорнобородий зіщулився, наче його хлиснули по потилиці, Анкулія подався назад. Грізний вигляд Іона Бану не віщував добра.

— Оці музиканти,— Іон ткнув пальцем у зляканих цимбалістів,— келкують тут з нашого бідняцького горя. Чого ми їх слухаємо? Звичайно, домну Анкулії ці пісні подобаються, бо він сам радий, що у нас стався неврочай. Аякже — тепер йому легше загнати в ярмо нашого брата-царана! Бити їх! У шию!

Він нагнувся і вдарив по потилиці чорнобородого цимбаліста, аж той кивнув головою до самої землі. Люди залемментували, на цимбалістів посипалися прокльони і штурхани. Іон Бану метався з кінця в кінець, шукаючи Анкулію, але той десь заховався.

— Послали нас умирати під Сталінградом, а самі в цей час грабували наших жінок, дітей!..— кричав Іон. — Наживалися на людській крові, а тепер ще й насміхаються з нашого горя...

Він був гнівний, блідий, страшний у цю хвилину. Попадає йому оце зараз Анкулія, він витрясе з-під його піджака оте кругле барильце, скаже куркулеві все, що накопало за довгі роки війни. Та Анкулії вже й близько не було. Він тікав додому городами, плазував рівчакми, наповненими брудною холодною водою... Під улюлюкання і свист тікали в інший бік музиканти, кинувши свої цимбали. За ними ніхто не гнався — так надавали їм по потилиці, що вже ніколи не закортить їм з'явитися в Мушатешті.

XII

Віоріка ходила по селах, збираючи дітей-сиріт. Вона сама погодилася керувати дитячим будинком, працювала з запалом, до самозабуття. Бистра й щебетлива, вона відразу завойовувала симпатію у дітей, брала їх за руки і вела у невеличкий порожній будинок, де вже господарювали Лучіка і Маріора. Діти, забрані у чужих людей, у кволіх бабусь або й просто на вулиці, спочатку дивилися спідлоба на незнайомих тіток у білих фартухах, але, одержавши від них по шматку хліба і сала, починали призвичаюватись. За три дні в будинку вже гралося, галасувало двадцять хлопчиків і дівчаток. Хтось сказав Віоріці, що на станції гине від холоду і голоду кілька маленьких покинутих дітей. Вона сіла на воза і поїхала на станцію. Тут вона знайшла цілу ватагу малят, які жили покидьками. Обірвані, сині, вимазані у сажу, вони нагадували замурзаних поросят. Серце Віоріки стислося. Начальник станції, до якого звернулася Віоріка з проханням допомогти зібрати дітей, сказав, що він може щодня надсилати до Мушатешті по десять чоловік отаких от пасажирів. Вони їздять сюди й туди, шукаючи теплих вокзалів, загублених матерів, просто якоїсь їжі. Віоріка з жахом подумала, що коли начальник станції здійснить свою обіцянку, то їй нікуди буде селити дітей. Однак вона труснула неслухняними кучерями і сказала рішуче:

— Ну, що ж, присилайте всіх! Не гинути ж їм отут!..

Ніколає, побачивши, скільки дітей збрала Віоріка, сплеснув руками:

— Так це ж не будинок, а ціла дитяча колонія буде! Чим ми їх годуватимемо?

Віоріка взялася в боки:

— А що ж ви думали, товаришу примар, це вам проста справа? Треба поміркувати, як вийти з становища. Держава відповідає за всіх дітей...

Вона домоглася, що з того хліба, який надійшов з Заренау, значну частину виділили для дитячого будинку. Невистачало ліжок — перші дні діти спали на підлозі — і вона пішла з хати в хату, випрошуючи то матрац, то ліжко, то дошку для тапчана. Лице Віоріки пашіло, очі світилися вогнем завзяття. Вона останнім часом трохи округлилася, стала ще привабливішою. Пізно увечері, дочекавшись Ніколає, вона припадала до його плеча, гаряче шепотіла:

— Які діти, які діти... Худенькі, аж світяться, личка наче воскові...

Ніколає мружив очі, мовчав. Згодом він починав розповідати їй про новини з столиці, про жорстоку боротьбу з ворогами, які знайшли підтримку в американців і англійців, про наступні вибори, що вирішать долю демократії... Він жив громадським життям, був насторожений, підтягнутий, наче тепер були не дні миру, а війна.

— Десь недалеко від нас діє банда, — сказав Ніколає. — Значить, ми не винищили тоді всіх, коли ходили облавою. Доведеться знову братися за гвинтівки...

Віоріці було страшно, але вона жодним словом не натякнула про це чоловікові. Хай він не знає про натягнуті нерви Віоріки, хай він думає, що вона безстрашна.

Якось він прийшов додому значно раніше, ніж завжди, і ще з порога гукнув Віоріці:

— Став на стіл пляшку вина, Віоріко! Радість!

Він сів біля дружини, розгорнув «Скінтейю» і, хвилюючись, прочитав: «Велика перемога народної демократії... Вибори у парламент увінчалися повною перемогою демократичних сил!»

Ніколає підхопив дружину під руки, закружляв з нею по хаті.

— Ти це розумієш? Ти це розумієш? Повна перемога! Наша з тобою перемога!

А на другий день газети повідомили списки членів парламенту. Серед інших Ніколає побачив дорогі йому прізвища Георгіу Доброшану і Стефані Онча.

XIII

Михай Гогенцоллерн скуचाє. Усе в країні йшло не так, як він бажав, як хотіли його іноземні хазяї. Демократичні сили, очолені комуністичною партією, здобули повну перемогу на виборах. Король знав, що ці сили, які щодень стають впливовішими, діють проти нього. Ще продовжувала діяти стара конституція, яка була основою монархічного ладу, але було ясно, що так довго тривати не може, що настане день повної кризи його володарювання. Молодому королю набридли розпачливі нашіптування старої матері, її похливі прогнози. Він занудгував.

Автогонки надокучили, у державних заповідниках кіз вистріляно, картярські борги у Малакси відіграно... Хитрий і влєсливий Аушніт навмисне програє королю великі ставки. Остогидло дивитися на його лису голову...

Михай нервово ступає по високих пухких килимах, його ноги вгрузають по самі кісточки. На стіні порозвішувано зжовклі картини, карти минулих блискучих походів предків великого роду. Ось розкішне полотно: його дід приймає військовий парад; ось особливо рідна картина: довгий ряд зведених гарматних жерл длюється вогненними ядрами. Внизу напис Карла I: «Ось музика, яка мені до душі». Михай зітхає. Змовкла королівська музика, затихли гармати. Німецьке воїнство, знесилене у довгій битві, склало зброю. Нащадки бранденбурзьких курфюрстів, рідні брати Михая, знищені, розвіяні. Якась страшна сила увірвалася в Німеччину, заволоділа рейхстагом, червоні бійці з гордо піднесеними головами пройшли попід Бранденбурзькими воротами, проникли навіть у потаємне підземелля фюрера... Ця ж сила вступила і сюди, в його країну. Люті вороги королівського трону — злидарі з Плоєшти, Валахії й Гривиці — заповонили парламент, сидять на кріслах міністрів. Брр!

Король вдивляється у плоскі обличчя свого батька, діда, прадіда. Всі вони ось тут, поруч, на стіні, але яка гнітюча тиша стоїть у залі Притишених кроків! Чого вони мовчать? Чого не підкажуть, як діяти тепер йому, останньому Гогенцоллерну, який ще тримає у своїх руках трон? Що зробити, щоб повернути все назад? Чи думали його предки про все це, оточуючи Варну? Навряд. Вони зміли краще жити, ніж живе король Михай. Вони подо-

рожували, купалися в усіх земних морях і озерах, ганяли на яхтах, брали від життя все... А він ось стоїть один у залі, оглядає стіни палацу, що, мов острівець, ще стирчить серед розбурханого моря, здригається під ударами шторму. Ще кілька ударів — і все полетить до чортів...

Країну роздирають політичні чвари, нестача хліба, знецінення леї, інтриги зарубіжних послів... К чортам усе це! Хай усе пропадає пропадом! Йому лише двадцять п'ять років... Усілякі інтриги, змови, двірські забастовки, шушукання з Вербурном, — усе це труд Сізіфа! А король не такий уже й дурень, щоб цілком присвятити себе безнадійній справі... Він ще не бавився з європейськими красунями, якщо говорити правду, він ще не знає справжнього кохання. Хай згорить усе це чортівнина, він ось візьме та й поїде за кордон, відпочине... Мати буде проти, це ясно, але ж він ще король чи вже ні? Він має право розпоряджатися собою чи вже не має? Хай тут хитрують без нього, он скільки у нього розумних родичів, радників, вірних слуг! Обійдуться і без короля!..

Михай швидко простує до стола, натискує кнопку. У дверях з'являється пісне обличчя Мурдаряну. Старий маршал погано спав, дізнавшись про результати виборів. Його повіки, роз'їдені кон'юнктивітом, аж вивернулися на щоки, сльозяться.

— Коли королеві скучно, що він має робити? — запитує Михай і стромляє в обличчя маршала свої пусті водянисті очі.

— Якщо король навіть розважається, він чинить державну справу, — так говорив Талейран, — кліпає червоними повіками Мурдаряну. — Можна влаштувати повітряні гонки на спортивних літаках...

— Ні, — махає руками Михай, — ні, не це. Мені потрібні інші води, інше повітря, інша земля... Що ви думаєте про Швейцарію?

Мурдаряну злякано закліпав очима:

— За кордон? Але це неможливо...

Михай поморщився.

— Може, ваш король став таким бідним, що у нього ні за що з'їздити на відпочинок?

— Не в цьому річ, ваша величність... — уклонився Мурдаряну. — Є інші, поважніші причини... В такий час, коли в країні голод, король їде за кордон розважатися... Розумієте? Це політично невигідно, це необачно...

Король витріщив очі. Здавалося, він зараз підійде і вдарить Мурдаряну просто в обличчя. Але Михай стримався, сказав уїдливо:

— Ви забуваєтесь, маршале, ви...— Михай відкинувся назад, стукнувши головою об спинку крісла.— Ви забуваєтесь... Чуєте, брудний?— Михай стукнув кулаком по бильцю дерев'яного крісла з короною на високій спинці.— Ви думаете, зі мною вже покінчено? Ні, ще не все покінчено! Я ще вам покажу, як треба розмовляти з королем! Геть!

Мурдаряну закам'янів на місці. Ще не було випадку, щоб з ним так говорили в палатул регал. Багато років він, Мурдаряну, служив королівському двору тілом і душею, влаштовував різні таємні побачення, покривав брудні романтичні пригоди королів, вів справи з акційними компаніями іноземних держав. Він, Мурдаряну, був першим з того оточення двору, яке вбачало вихід з становища у 1944 році в розриві з Німеччиною, він брав на себе всі труднощі з уладнанням відносин двору і нового уряду... Хитрий, освічений, він умів використовувати слабості заморських послів, знав багато мов, умів викликати прихильність і поблажливість до хисткого королівського двору. Він був душею всіх інтриг короля, направлених проти нового уряду, знав, як повести справу, щоб у разі її провалу вина впала на уряд, а не на двір. І тепер от в подяку йому, старій людині, такі образливі слова короля, якого він няньчив, учив ходити, вимовляти перші слова, такі важкі для королевича...

Мурдаряну тяжко зітхнув, з його хворих очей полилися сльози. Він стояв перед столом короля, дивився на нього помутнілим зором і вже не зітхав, а стогнав. Михай пройшовся по килиму, занепокоєний прикрістю, що оцевиникла, схаменувся. Він весело поплескав Мурдаряну по плечу і з усміхом промовив, розтягуючи слова:

— Якщо король гнівається, він теж робить державну справу! Чи не так, баде?

Мурдаряну приклав до очей велику картату хустку, вимушено посміхнувся старечим ротом. Він знав ваду короля: Михай завжди говорив прямолінійно, грубо, голосом, що гудів, наче порожня бочка... А тепер от навіть дотеп знайшов, перефразувавши вислів знаменитого дипломата. Це так втішило маршала, що він уже забув про образу і з любов'ю в очах глянув на короля.

— Швейцарія, найповажніший, райське місце для молодих королів... Ми це влаштуємо, обставимо так, що вам потрібне лікування... Я беру це на себе.

Михай прояснів. Він прихилив до себе голову старого слуги, цмокнув його у лисину.

— Дайте розпорядження про готування в дорогу! Їду негайно, завтра! З матір'ю поговорю сам!

Михай кинувся вниз, пробіг анфіладу кімнат, простуючи до опочивальні Єлени, і коли вже хотів було постукати, двері відчинились і звідти вийшов капітан Парчотті. Михай здивовано озирнувся. Він здогадувався про нічні мандри вродливого капітана, але вдень... Постоявши мить, Михай усміхнувся: ну, що ж, може, так і краще... Досить одного натяку матері про бравого Парчотті, як та відразу ж погодиться на його від'їзд за кордон. Він постукав у двері і, схиливши голову, переступив поріг...

Другого дня король спеціальним поїздом виїхав у Швейцарію.

XIV

Майор Кану вже цілий місяць жив у дірявому приміщенні для літнього відпочинку чабанів, куди його привела Пріскану. Стояла холодна, снігова зима. Здавалося, небо вирішило компенсувати нестачу літніх опадів, завалило снігом степові простори, вкрило пухким покривалом плавні, закутало верби, забило шляхи. Прокинувшись якось вранці, Кану глянув у дірку, побачив високі снігові замети і злякався. По такій дорозі не прийде Пріскану, не принесе їсти, тоді помирай отут серед снігів. Кану, мов зацькований звір, бігав з кутка в куток своєї холодної хати, думав гірку думу. От він рискнув своїм життям, непомітно підкрався до амбара з хлібом, підпалив його. Згоріло все до зернини. Але що виграв Кану? Хто знатиме про його подвиг? Хто оцінить його хоробрість?

Мелітару, добравшись до столиці, мабуть, ніжиться тепер у теплому кабінеті міністерства фінансів, забув зовсім про існування майора Кану, махнув на нього рукою. Та й яке йому діло до якогось невідомого військового, що виступив проти законного уряду, зламав присягу? Щоб зберегти своє місце, щоб забезпечити своє майбутнє, Мелітару може навіть зовсім не признати його, Кану, коли той з'явиться в столицю. А й справді, що

спільного між ним і Мелітару? Загальна ненависть до існуючого ладу? Але цього ще дуже й дуже мало. Заради теплого місця не такі односторонні перегризали один одному горло...

Снувалися й інші думки, більш втішні. Так, Мелітару зараз пробрався вгору, йому затишно і тепло. Але на своєму кріслі у міністерстві він відчуває себе так непевно. Звідки знати, може з'явиться раптом у Бухаресті перодягнений майор Кану, зайде у міністерство, сяде на стілець перед набундюченим фінансистом Мелітару і скаже йому рівним, спокійним голосом:

— Добрий день, змовнику проти законного уряду! Я, ваш підлеглий по злочинній справі, цілий місяць чекав від вас допомоги, а ви забули про мене. А за зраду знаєте що роблять на фронті?

Майор Кану посміхається, він навіть на хвилину забув, що його посинілі від холоду руки майже не згинаються. Що скаже на ці слова Мелітару? Він закрутиться вужем, злякано оглядаючись навколо, щоб була хто не почув страшних слів... О, яка б то була прекрасна мить!

Зловісне мовчання Мелітару лякало Кану. Чим пояснити таке ставлення до нього? Що там мудрує Мелітару?

Кану зіппив зуби, шарпнув кобуру, що стирчала під френчем, аж підстрибнув. Треба бути обережним! На цьому світі все може бути!.. Точиться така складна, така страшна політична боротьба, що він, майор Кану, який звик діяти прямолінійно, за чітким планом, виготовленим військовим штабом, може дуже легко заплутатись у всьому цьому чортовинні і накласти головою. О, ні! Він не такий уже й дурний, як це може декому здатися. Він примусить Мелітару подумати про свого спільника, він ще нагадає про себе...

Так думав майор Кану, походжаючи по своїй клітці, напружено шукаючи виходу з становища. Його думки перербив легкий шурхіт за стіною. Може, прийшла Пріскану? Кану шаснув у затінений куток, причаївся. Треба бути обережним! Пріскану завжди приходила увечері, а тепер ранок. Хто це може бути? Майор тремтячими руками розсуває сніп очерету, яким затулено дірку в стіні, дивиться у щілину. Просто перед ним стоїть худий чоловік у сірому пальті і теж зазирає в щілину.

— Кого треба? — грізним голосом питає Кану, тамуючи подих.

— Ви самі? — у відповідь запитує незнайомий. — Я до вас з столиці...

Майор Кану ховає пістолет, виходить надвір і радісно потискує руку прибулому.

— Ви від Мелітару? То заходьте ж швидше, бо дме... Чого так довго не приходив ніхто? Я вже тут цілий місяць мучусь...

Прибулий пильно глянув майору у вічі, стримано сказав:

— Не легко це... самі знаєте. Мелітару ось передав вам листа...

Майор Кану схопив конверт, жадібно почав читати. Цієї миті гримнув постріл, за ним другий і третій. Кану здригнувся, з рук випав конверт. Він здивовано глянув розширеними очима на прибулого, переломився надвое і впав. Незнайомець спокійно сховав пістолет, забрав листа, вийняв у мертвого документи, зброю, хутко вийшов. Він кинувся по снігу вниз, у балку, але раптом зупинився, потер обличчя долонею. Ні, так не годиться. Може бути скандал... В останню хвилину свого життя померлий пильно дивився на вбивцю страшними очима... Це дуже небезпечно...

Незнайомець швидко повертається назад, підходить до трупа і стріляє в кожне око. Отак певніше. Тепер усе. Тепер кінець.

Розділ другий

I

Проминула важка, тривожна зима 1947 року. Весна віщувала хорошу погоду. По небу блукали важкі хмари і часто виливалися на землю грозовими дощами. Посіяне зерно зійшло буйно і рясно, веселило людські серця.

— Хвала богу, посухи не буде! — говорили царани Мушатешті, оглядаючи посіви.

У всіх був такий вигляд, ніби вони видужали після тяжкої і тривалої хвороби. Зима позаду, зелень буйно пнеться вгору, на полі добра волога, тепле сонечко пригріває, повітря сповнене запахів щасливого квітування.

Уряд прийняв закон про повернення без відшкодування всієї землі, проданої бідняками куркулям у той тяжкий час. Заплакала Лучіка, одержавши назад свій наділ, ходила по селу, розповідала:

— Боже, значить є правда на цьому світі! Злякалась я восени, побачивши сухе бадилля на полі, побігла до Ранеску, продала землю. Дітки ж у мене, а я одна-одні-сінька... А тепер от повернули мені земельку, засіяну навіть, боже, боже...

Жінка плакала, не вірячи у своє щастя. Побачивши Ніколае, який ішов по вулиці, вона підбігла до нього, вклонилася:

— Спасибі, синку, спасибі від моїх діток і від мене!

Ніколае, заклопотаний своїми думками, здивовано звів брови:

— За що ж це ви мені дякуєте, тітко? Не доберу...

— Та як же! — замахала руками стара жінка. — Землю, земельку мою повернули, безкоштовно! Я знаю, хто це зробив, це Георгіу Деж! Це комуністи зробили так!

— Правильно, — сказав Ніколае, задоволено посміхнувшись, — це зробив наш уряд з ініціативи міністрів-комуністів. І не думайте, що це було легко зробити. В уряді ще є люди, які з усіх сил боролися проти цього закону. У нас ще чимало ворогів, тітко, про це не треба забувати.

Дізнавшись про цей закон, Петру Ураду перехрестився. Як добре, що в уряді є люди, які не забувають про бідняків, турбуються за них. Хоч він і не продавав своєї землі, однак чимало його односельчан піддалися паніці, збули за безцінь свої наділи. Що було б з ними, якби їм не повернули землі? Увесь вік поневірялися б у наймах, розбрелися б по світу, розгубилися...

Була субота, люди відпочивали, ходили в гості. Петру теж пішов до примарії. Біля крамниці сиділи селяни, обговорювали новий закон уряду про землю, ділилися новинами, різними чутками. В центрі кола, просто на землі, сидів Іон Бану, розповідав селянам про його перебування у Радянському Союзі.

— От ми з вами їмо зараз хліб, привезений з Росії, посіяли зерно, привезене з України. А чому ж воно так: Радянський Союз сам потерпів від посухи, і збитки від війни у нього значно більші, ніж у нас. Одначе він не

тільки не допустив у себе голоду, а навіть допоміг нам. Яка причина?

Іон обвів поглядом селян, що сиділи навпочіпки, спершись на свої кийки.

— Причина тут проста,— продовжував Бану.— Вони інакше живуть, ніж ми. У нас як? Бідує, приміром, Ураду, а Іонові Бану до цього ніякого діла немає. Помирай собі, сусіде, аби я вцілів. Мов ті вовки живемо. Або, приміром, сівба. Хто не знає, яка це важлива пора для селянина? У нас кожний собі скородить свою смужку, пула надриває, вкидає зерно у ледве прибукарений ґрунт, стовбичить у полі, мов бовдур... А у них на сівбу виходять усім селом, агроном дає сигнал про початок роботи... Гуртом легше, хіба ми не знаємо цього? Кращий обробіток ґрунту, вчасні строки сівби, швидке, дружне збирання врожаю...

— А як воно з урожаєм, він теж колективний, спільний, чи як? — питає Маруну.

— Врожаї ділять між собою, враховуючи труд кожного селянина,— пояснює Іон.— Хто більше робив, той більше і одержує. Був я на селах, заглядав у засіки до колгоспників, у яких зупинявся на ночівлю. Добре живуть люди... Придивлявся я до їхнього життя і так собі думав: приїду додому, обов'язково пристану до охочих працювати спільно. В одного кінь є, у другого плуг, у третього буйвол. Уже можна орати землю. Та й держава допоможе! Та от тільки охочих не бачу щось...

Мовчать царани, кийками пил розгрібають, наче в землі шукають відповіді на слова Іона. Маруну чуває потилицю, крекче:

— Нове діло, страшнуватو якось навіть подумати... Скажи завтра моїй Параскіці про це — заклоє...

Царани сміються, показуючи жовті, прокурені зуби.

— То правда, заклоє! І писнути не дасть!

— Особливо твоя Параскіца... Тільки заїкнись — голову обскубе...

— А твоя Іляна? Наб'є пику і підтички не дасть сльози витерти.

Петру переступає з ноги на ногу, йому хочеться спитати в Іона, але він не наважується. Він розуміє, що тесть примаря має бути обачнішим і не ставити таких наївних запитань, як Маруну... Як подивляться на його запитання поважні селяни, що оце сидять мовчки, копір-

саючи патиками землю? А думка крутиться в голові, не дає спокою. Він зрештою протовплюється трохи вперед, каже:

— Воно і діло непогане, хоч би трактори ті взяти. Минулого року як славно виорали наші ниви... От тільки про той спільний урожай... Нащо його ділити? Що вирросло на твоїй ниві, те й твоє... А спільно орати землю вигідно, зручно...

— Не тільки орати, а й сіяти, косити...— кидає Маруну.— Якби було так — дійшов спільно до колосків, а вже далі йди сам, бо то твоє... Були б добрі колоски, а вже кожний зуміє дати їм лад...

Селяни знову сміються, поглядаючи на Маруну, який аж зашарівся від задоволення, що так красно сказав. А Іон не сміється, а цілком серйозно говорить:

— Про це ж і я кажу. Спільно обробляти не значить спільно ділити врожай. Твоє поле — твоє царство. Це називається тоз — товариство спільного обробітку землі. Нам до колгоспів ще рано братися, то справа майбутнього, а от тоз можна створити... Ми не впоралися з осінньою оранкою, бо кожний собі дряпав землю. А тепер, бачачи зелені сходи, жалкуємо. Коли б більше посіяли, більше б і вродило. А вродить цього року добре! Земля відпочила, передихнула... За згаяний рік (віддасть борг селянинові, якщо тільки той не спатиме до обіду...

Увечері Іон Бану зайшов до Ніколає в примарію, скинув картуз, уместився в крісло, сказав:

— Думаю тоз організувати, яка буде підтримка від влади?

Ніколає Станбу допитливо подивився на Бану, сказав розважливо:

— Думка цікава, але чи є у вас спільники? Один у полі не воїн...

Іон Бану рішуче заявив:

— Казати правду, то спільників зразу буде небагато. Але це тільки спочатку. Потім буде легше...

— А все ж, — допитувався примар, — кого маєте на увазі?

Іон замислився. Ще небагато днів минуло, відколи він повернувся на село, але й за цей час він не раз розмовляв з царанами, знає їхні думки, настрої.

— Як на мене, в тоз запишуться Лучіка Букан, Маруну, Петру Ураду...

Почувши прізвище тестя свого, Николає засміявся:

— Петру Ураду? Ой, щось я не дуже вірю в нього...

— Запишеться, — переконливо промовив Іон, — сьогодні сказав при розмові: «Спільно орати землю вигідно, зручно». Боїться старий, щоб не довелось урожай ділити між членами тозу... Каже — що виростло на твоїй ниві, те і твоє...

— Правильно — це принцип тозу, — сказав Николає, — люди самі доходять до думки колективно обробляти ґрунт. І примарія, і партійна організація підтримають вашу ініціативу, товаришу Бану. Починайте — спершу не легко буде, бо ця справа у нас облутана брехнею, облита отрутою ворожої пропаганди... Та це минеться. Селяни самі будуть згодом приходити і просити записати їх у тоз, як тільки побачать перші наслідки. Починайте, поволі, не поспішаючи. Треба підготуватися, все врахувати...

Вони сиділи до пізньої ночі, обмірковуючи кожну ймовірну кандидатуру у члени тозу, підраховуючи кількість землі і тягла у бідняків.

— Найбільша трудність виникне з землею, — сказав Николає. — Що як у членів тозу земля буде розкидана в кількох місцях? Як тоді? Викликати землеміра і переділяти землю? Це можна зробити, але не забувайте, що не кожний погодиться помінати свій ґрунт, оброблений його руками, на чужий, який, може, поріс бур'яном. З цим поспішати не треба, необхідно залучити до цієї справи більше селян, щоб вони по можливості мали наділи на одному масиві... Починайте, а ми вас підтримаємо. Можете розраховувати на повну підтримку...

— Спасибі! — подякував Бану.

— Обійдіть селян, поговоріть з ними, вони вас знають, поважають, — говорив спокійно Николає. — Як тільки визначиться більш-менш певна група бажаючих вступити в тоз, скличемо сход, спільно обміркуємо цю справу. Бажаю вам успіху!

Николає гаряче потис руку Бану, провів його сяючими очима до порога, а сам подумав: добре, що в його селі починається нова хвилююча справа. Треба буде поговорити про це з Георгію Доброшану, порадитись... Хороший, енергійний чоловік оцей Бану, треба ближче підійти до нього, придивитись, він принесе неабияку користь загальній справі.

Пріскану Ранеску далі не могла критися від батьків. Зачинившись у комірчині, вона довгими ночами плакала, з острахом поглядаючи на свій живіт, що все округлявся, боялася признатися самій собі в тому, що вона завагітніла. Що скаже батько? Він плюне в обличчя, вижене її з хати... Добра у нього донька! В такий час злигалася з тим пройдисвітом Мелітару, находилась у плавні...

Так тривало довго, але всьому буває кінець. Настав кінець і таємниці Пріскану. Першою помітила мати. Вона підійшла до дочки, почала здалека: колись, за її молодості, у неї трапилася біда... Спокусником був семінарист, блискучий модний кавалер... Вона теж плакала на самоті, ременем перетягувала стан... А коли вже не було як далі критися — призналася матері і з полегкістю зітхнула... Немає в житті такого скрутного становища, з якого не можна було б вийти.

Ці слова справили на Пріскану належне враження. Вона заридала, припавши до плеча матері, і тремтячими руками відпустила пасок. Подих полегшення вирвався з її грудей. Поплакавши, мати вирішила послати дочку до своєї знайомої у Заренау, яка знається на цій справі і швидко ліквідує сліди необачливої молодості. Але Пріскану різко сказала:

— Ні, мамо, на це я не піду. У моєї дитини є батько, і він повинен вирішити її долю. Я поїду в Бухарест.

І от Пріскану потрапила на вулиці столиці. Вона не взяла візника, а поїхала трамваем, шукаючи місце роботи Мелітару. Зайшовши в міністерство фінансів, вона довго ходила нескінченними коридорами, розпитуючи у службовців, нарешті потрапила до великої приймальні начальника відділу. Тут сиділа секретарка, білява, вертка дівчина, і кілька відвідувачів. За високими дверима, оббитими блискучою міддю, відбувалось якесь засідання, і секретарка запросила Пріскану почекати. «Яка то буде зустріч? — думала Пріскану. — Може, він зовсім не впізнає її, вдавши, що взагалі ніколи не був у плавнях Дунаю, ніколи не чув про село Мушатешті? О!» Пріскану навіть зробила рух рукою, відганяючи страшну думку, аж секретарка здивовано звела свої тонкі намальовані брови... Вона вже кілька разів зверталася до Пріскану, нагадуючи, що та може зайти до начальника відділу.

Схаменувшись, Пріскану оглянула себе, втягла живіт і переступила поріг.

Мелітару сидів за широким столом, схилившись над паперами. Не підводячи голови, він мовчки показав рукою на крісло. Пріскану постояла на місці, не в силі зробити й кроку, потім тихо промовила:

— Георге...

Мелітару здригнувся. Він схопився з місця, швидко вийшов з-за столу, зробив крок до порога. Але в ту ж мить зупинився, широко розставив руки, наче боронився ними від нападу, відхилився назад.

— Прісі, це ви? Господи!..

Перед ним стояла Пріскану з плямами на перенісці, з клунком у руках, у простих селянських черевиках, розгублена і червона від збудження. Зловісна гримаса пробігла по обличчю Мелітару. Ця жінка нагадала йому недавнє минуле, страшне, потворне, яке завдавало йому таких невимовних мук. Пригадалися довгі ночі в курені, коли виття вовка чи сичання птаха примушувало здригатися все тіло, гнало сон, спокій, мутило розум. Потім голодні дні, збирання диких ягід і грибів, довгі очікування приходу дочки Ранеску, збуджені слова, викликані такою довірою і теплотою до нього, покинутого долею. Так, усе це було, але дуже давно, ніби цілих десять чи двадцять років тому... Чого вона приїхала? Невже ця дурна повірила його словам про любов, його обіцянкам? А він таки справді щось обіцяв, присягався навіть... Дивна, безглузда слабкість у цих дівок до солодких слів!

Перша думка, яка з'явилась у Мелітару,— знищити Пріскану. Негайно, сьогодні ж вивезти її за місто на автомобілі і повернутися назад самому... Вчинити так, як вчинив він з отим дурним майором Кану... Це можна, але... Чи замкнеться коло після цього, чи буде поховано сліди? Ні, це не так просто, як здається... Є ще на світі старий лис Ранеску, він наробить лементу. Ні, тут треба діяти якось інакше...

— Сідайте, прошу,— сказав нарешті Мелітару і сам усадив Пріскану в крісло.— Така несподівана зустріч, що навіть розгубився. От як воно скоїлося...

— Чому ж несподівана? — тихо спитала Пріскану.— Мені здається, що наша зустріч цілком сподівана і навіть... вимріяна разом з вами... Пам'ятаєте?

— Так, так,— швидко заговорив Мелітару,— про це ми не раз мріяли... Але, знаєте, такі часи тепер... А звідки ви дізналися, що я в Бухаресті?

— Хіба це так важливо? — кинула Пріскану, ледве стримуючись, щоб не заплакати.— Головне, що ми зустрілись.

— Це правильно, я дуже радий, але... хотів би знати, розумієте, з інших причин, ясных для вас, хто міг вам говорити про мене у ваших краях? Хто вам сказав, що я в Бухаресті?

— Ваш товариш майор Кану,— спокійно відповіла Пріскану.— За що ви його вбили?

— Як? — стрепенувся Мелітару. — Кану вбито? Хто? Примар? Була облава?

— Ні, облави не було, його вбили ви...

Мелітару зблід. Він не чекав такої зухвалості від Пріскану. А Пріскану говорила далі, обеззброюючи набундученого Мелітару:

— Мені вдалося дізнатись, що слідчі, знайшовши вбитого Кану, прийшли до висновку, що це робота його спільників... Бо хто ж стріляє людині в очі? Тільки той, хто не бажає, щоб до нього у службовий кабінет зайшли старі неприємні знайомі... Чи не так, Георге?

Мелітару мовчав. Він зрозумів, що Пріскану не така вже й наївна, як йому здавалось, що з нею доведеться діяти обережно і обачливо, щоб часом не потрапити у велику неприємність. Він швидко зібрав свої папери і, виходячи з кабінету, кинув секретарці:

— Сьогодні не буду.

Вони сіли в автомобіль і мовчки поїхали. Назустріч пливли юрмливі вулиці міста, дзвонили трамваї, сяяли блискучі вітрини магазинів. Шофер загальмував на якійсь тихій зеленій вулиці, проти невеличкого двоповерхового будинку.

— Ви тут живете? — спитала Пріскану.

— Так, так,— пробурмотів Мелітару, скося позираючи на шофера: він усього боявся і в автомобілі не проронив жодного слова. Вони зійшли на другий поверх, де їх зустріла пишна чорнява жінка в халаті.

— Тітко Санда,— чемно звернувся Мелітару до жінки,— це моя добра знайома, вона буде жити у вас.

Хазяйка дому швидко принесла ключі, вказала на вільну кімнату. Пріскану переступила поріг, на неї повіяло

запахами старих меблів і вина. Невеличка кімната була дбайливо, хоч і бідно прибранна, на підлозі лежали потерті килимки, над ліжком картина — простерта гола жінка.

— Куди ви мене завезли? — сполохано запитала Пріскану.— Це мені нагадує спеціальні будинки, описані у французьких романах...

— Нічого подібного! — гаряче заперечив Мелітару.— У нас тепер такі будинки переводяться. Це пристойне місце для побачень... Прошу, сідайте. Розповідайте про себе.

Пріскану поклала на стіл клунок і, повернувшись лицем до Мелітару, сказала:

— Так, мені є що розповісти, Георге... Маю незабаром народити вам сина...

Мелітару мовчки дивився на неї; на його чисто виголеному обличчі грала безбарвна посмішка. Він не дуже був здивований почутим, адже плями на обличчі Пріскану самі за себе говорять... Непокоїв Мелітару тон розмови з ним, якась зарозумілість Пріскану, її самовпевненість. Які ще його таємниці вона знає? Щоб виграти час, він вдається до загальників:

— Діти, вони завжди були окрасою життя... Правда?

Пріскану гірко посміхнулась. Окраса життя! Відчувши у цих словах глузування і цілковиту нещирість, Пріскану твердо сказала:

— Я не така, щоб надокучати вам своїми жіночими турботами. Я розраховую лише на одне: поки у мене народиться дитина, ви зробите так, щоб я мала де жити. Хоч би й отут, що ж... А там я сама подбаю про себе...

Мелітару, вражений її спокоєм і рішучістю, влєсливо посміхнувся.

— Ще раз пересвідчуюсь, що у вас мужня душа і неабиякий розум... Я щасливий, що зустрів вас тоді...

— Це брехня, Георге,— спокійно сказала Пріскану.— Ви взагалі дуже брехлива людина... І знаєте,— вона звужила зеленкуваті очі,— треба вам сказати, що дієте ви неправильно... Нащо ви вбили майора Кану? Адже він був відданий вам, він готовий був стерпіти все, тільки б продовжувати боротися проти комуністів. Ви надто переоцінюєте свою особу, Георге. Хоч яка хитра людина, проте вона не зможе сама перемогти ворогів, яких мільйони. Мало у нас людей! А ви ще знищуєте їх, рятуючи свою власну шкіру... Хіба так діють справжні борці?

— Щось ви дуже багато говорите про отого нещасного майора, Прісі, чи не припав він бува вам до серця?..

— О! — вирвався зойк у Пріскану.— Йдіть, Георге, я вас ненавиджу в цю хвилину... Заплатіть, якщо можете, хазяйці за три місяці і скажіть, щоб вона мене не турбувала. Прощайте...

Мелітару не перечив. Він був задоволений розв'язкою, яка так несподівано була підказана самою Пріскану.

III

Прикривши очі чорними окулярами, біля столу в Діловому клубі сидить довготелесий Юліу Маніу. На його сірому обличчі нервово пересмикуються м'язи, він раз у раз нахиляється вперед, щоб краще чути співрозмовника. А Вербурн, не звертаючи уваги на це, продовжує говорити тихо, ритмічно погойдуючись усім своїм корпусом, напівзаплющивши очі.

— Це треба робити негайно, обережно, бо хто знає,— він розплющив очі, оглянув задраповані стіни кімнати, прислухався,— бо може бути пізно... Необхідно відібрати кращих людей, які могли б правильно інформувати впливові кола західних держав, створити враження..

— У мене є такі люди,— скоромовкою сказав Маніу, скориставшись з паузи і побоюючись, щоб Вербурн не розгнівався: ці американці не терплять, коли хтось інший висловлює думку,— хоч, звісно, від цього ослабне керівництво партією, адже по суті...

— Дурниці! — кидає зневажливо Вербурн. — Дурниці! Для партії досить вас одного... Адже ви — душа партії... Чи не так?

Маніу ворухнув кістлявими руками, впав грудьми на стіл, за чорними скельцями його окулярів блиснули темні вогники.

— Я борюсь не тільки за румунські інтереси, але й за американські та англійські... Мої «Чорні свитки»...

— Знаю! — махає рукою Вербурн. Він незадоволений надмірною балаканиною оцього старигана.— Зараз головне — зберегти актив: боротьба буде довгою, напруженою.— Він підняв догори вказівний палець.— Перемоги часом здобуваються ціною життя цілих поколінь. Рухом треба керувати і з середини країни, і з-за кордону... Ваші

люди матимуть свій радіоцентр... Увесь світ повинен знати, що існує румунський уряд, хай навіть емігрантський, коли не вдалося створити конституційний... Ми охоче б погодилися прийняти таких осіб...— Вербурн неквапно витяг записну книжку, почав називати прізвища найближчих прибічників Маніу.

— У вас є зауваження? — голосно спитав Вербурн. Маніу нахилився вперед, прошепотів:

— Немає...

Вербурн почав говорити про найближчі завдання опозиції. Застосування сили зараз несвоечасне — така думка держдепартаменту. Міняються часи, міняються і форми боротьби.

Маніу дивиться у вікно, де на фоні затемненої штори ми світлової плями мерехтить листя платана. Нижній листок, якщо уважно придивитися, нагадує повішеного... Під подувом легкого вітру листок коливається, ніби коливаються ноги мерця... Тьху, гидота! Нерви, нерви... Маніу відсуває стілець трохи вбік, намагається не дивитись у вікно.

— Ваші люди готові? — запитує Вербурн.

— Ті, що мають виїхати? — подається вперед Маніу.— Вони тут. Ви хочете з ними говорити?

— Не треба. Прощайте і не проводжайте мене. Про те, де і коли відбудеться посадка на літак, я повідомлю окремо. Не раніш як за годину до відльоту... Про себе не турбуйтеся,— Вербурн чомусь посміхнувся,— ми вас захистимо... Наша дипломатична недоторканість... Мужайтесь! На все добре!

Вербурн вийшов, а Маніу, зірвавшись на свої ходулі, затупцював по кімнаті. Він припав до вікна, глянув у двір: Вербурн вийшов не на вулицю, а в сад, що весь був затінений широкими кронами дерев...

Походивши по кімнаті, Маніу безсило опустився на широкий диван, заплющив очі. Йому не сподобався безцеремонний і безапеляційний тон Вербурна, цього пішака в руках Вашингтона, але що поробиш — час настав надто тяжкий, треба терпіти... Агітаторів, посланих Маніу по селах, селяни вже не слухають, а в деяких місцях навіть віддають до рук міліції... Терористичні групи знищуються, розпадаються, загнивають... у парламенті більшість не на його боці, в уряді — теж... Давно обіцяна Америкою війна не починається, навіть не видно, щоб вона почалася

ближчим часом... Опора партії — куркулі втрачають силу: у них забирають хліб, землю, всіляко утискають їх. На столі у Маніу лежить ціла купа телеграм — то хазяйчики волають про допомогу... Але де взяти сили, щоб допомогти їм?

Очевидно, Вербурн правий, наполягаючи на відправленні групи керівних діячів націонал-цараністської партії за кордон. Їм, американцям, видніше... Хай буде так, хоч у Маніу мороз дере по спині, адже він залишається майже сам... Він важко підводить голову, тре скроні, стогне. Потім підходить до дверей, завішаних важкими шторами, легенько натискає на них. Один за одним у кімнату заходять Іон Михалаке, Ніколае Попеску, Іліе Лазар і ще кілька чоловік. Вони весь час стояли під дверима, даремно намагаючись почути хоч одне слово, сказане Вербурном. Тепер вони навіть роти пороззявляли, чекаючи від свого «отця» новин.

— Ви, ви,— Маніу тиче пальцем у груди своїх спільників, що стоять поруч,— готуйтеся в дорогу. Транспортування бере на себе американська місія. Це рішення остаточне. Будуть зауваження?

Зауважень не було. Кожний з присутніх, якому випало поїхати за кордон, мовчки дякував богові за послане щастя. Швидше з цієї химерної, темної країни, де стільки розвелось небезпечних людей, де стільки пасток і страху... Там, за океаном, не буде конспіративних явок, щохвилинного трепету, ризикування життям. По радіо куди легше воювати проти Петру Гроза, ніж у парламенті! Всі навперебій питали про план від'їзду, про строк утечі. Але Маніу мовчав, ставши в позу. Як він заздрих цієї хвилини своїм спільникам! Та Маніу нічим не видав себе. Він стояв серед своїх прибічників, наче пастух серед отари овець, схрестивши руки на грудях, схиливши чоло — «диктатор з усмішкою на вустах», як називали його позачі.

— Їдьте, я залишуся тут, на посту...

Він так і стояв, аж поки всі вийшли. Тоді він кинувся додому, відімкнув сейф, став швидко вкладати у великий портфель акції, золоті злитки, дорожочінності. Дзуськи! Він не такий уже й дурень, як це декому може здатися! Він переправить своє золото в Америку, бо з усього видно, що і йому незабаром доведеться готуватися в дорогу...

Констан Чорбаряну, власник бodeги в Мушатешті, значно поліпшив свої справи за останні роки. Здавалося б, що посуха, зубожіння людей не дуже хороші супутники для збагачення, але вийшло так, що саме оце зубожіння селян і принесло розквіт корчмареві. Верткий і невсипущий, він уміло користувався своїм незалежним становищем на селі, умів, як кажуть корчмарі, робити так, щоб копійка копійку доганяла. Торгівля вином та цуйкою що? Від цього прибуток невеликий: коли в хаті немає чого їсти, селянин не йде пити вино. Механічний порон теж не давав того прибутку, про який мріяв Констан Чорбаряну. Треба було шукати інших шляхів до багатства, і Чорбаряну знайшов їх.

Якось поїхав він у справах до Заренау. Довго вештався по вулицях, заглядаючи у пусті крамниці, потім зайшов на базар. Тут, продаючи свої останні речі, блукали голодні люди. Чорбаряну підійшов до вусатого грека, що торгував бринзою, спитав про ціну. О, виходило, що в Заренау бринза коштує втриє дорожче, ніж у Мушатешті. Чорбаряну задумався. У провінції неврожай, робітники тютюнових фабрик, службовці Заренау натовпами ходять по місту, платять великі гроші за скибку малау чи шматок бринзи. Над цим варто подумати... А що як налагодити торгівлю продуктами харчування? Можна буде заробити добрі гроші...

Чорбаряну поставив цю справу на широку ногу. Його наймити, молоді браві хлопці, нищпорили по навколишніх селах, скуповували у селян бринзу, пшеничне борошно,—зубожілий селянин продавав усе це, щоб купити собі кукурудзи. Навантажені каруци одна за одною щодня їздили на базар у Заренау, а назад привозили великі жмутки лей. Чорбаряну, підігрітий першим успіхом, послав своїх людей у далські гірські села Банату, Трансільванії. Там продукти були ще дешевші, і незабаром корчмар уже мав свою крамничку в Заренау. Він рідко коли бував у Мушатешті — його тепер не цікавили сільські покупці. На нього працювало вже десять наймитів...

Гроші, мов лапятий сніг, падали на Чорбаряну. Те, що ля була знецінена, його не турбувало: він уважно перечитував газети і щодня дізнавався, як уряд і комуністи билися над відновленням господарства країни, над зміц-

ненням грошей. Запроваджувалося планування виробництва, здійснювався контроль над банками, підвищувався виробіток у промисловості. Мине ще якийсь час, і мільйони, що тепер лежать у скрині Чорбаряну, наберуть потрібної сили, зроблять їх власника одним з найбагатших людей повіту...

Вночі, коли стихав людський гомін у готелі, де жив тепер Чорбаряну, він замикав кімнату, виймав з широких кишень пачки грошей, розкладав їх на столі, тисячу до тисячі, потім ретельно складав у мішок. Добра денна виручка! Якщо й далі буде так, він забезпечить себе і свою сім'ю на все життя...

Хрусткі папірці з зображенням короля блищали на світлі, веселили серце Чорбаряну. О, гроші, гроші! — думав він. Скільки людських сердець розбито, занапашчено через оці папірці! Скільки розвіяно ілюзій, поламано планів, знівечено душ людських! Усе життя пожадливі руки тягнуться до цих рожевих клаптиків, вкладаючи в них свої надії і сподівання. І той, хто запускав свою п'ятірню у ворох отаких банкнотів, той ставав молодшим, вродливішим, дужчим. У людини з грішми виростають крила, вона навіть ходу міняє, у неї змінюється голос... Гроші!

Чорбаряну довго сидів за столом, перебираючи пачки грошей, роздумуючи над своїм блискучим майбутнім, а під ранок, засипаючи, марив: перед ним стелилася дорога, вся вкрита новими банкнотами.

День починався для Чорбаряну о шостій годині ранку. Корчмар ішов на базар, стежив за хлопцями, які торгували скупленими по селах продуктами, сам торгувався за кожну лею, пильнував, щоб вагарі не клали жодної зайвої крихти бринзи чи бобів на тарелі. Ставши біля вагарів і зважуючи куплений товар, Чорбаряну скаржився:

— Ви думаєте, мені приємно брати з вас такі гроші за оці боби? Охоче зважив би вам значно кращі по сім лей за кілограм, як це було колись... О, зважив би! Але часи тепер настали такі, що незабаром і цих бобів не дістанеш...

Обидва сини Чорбаряну, як і раніше, жили в Бухаресті. Що вони там робили — батько знав лише приблизно. Старший, Іонел, кажуть, знайшов собі стару баронесу, в якій чимало золота і коштовностей, влітку і взимку живе на курортах, а молодший, Сашу, грає в барах на рулетці. В Мушатешті сини не приїздять, від них тільки

листи надходять та й то лише тоді, коли один програється в карти, а другий посвариться з своєю баронесою... Чорбаряну був незадоволений поведінкою своїх улюблених синів, хоч ніколи не говорив їм про це. Він належав до тих батьків, які вважають, що його діти не повинні трудитись, добуваючи собі хліб. Сам Чорбаряну все життя крутився, мов дзига, намагаючись вибитися в люди. Не солодко було Чорбаряну! Це не жарт, щоб син бідного цирюльника став поважною людиною. То хай уже його сини поживуть краще за нього, хай не знають, що таке турбота про шмат хліба. І все ж Чорбаряну додержував тієї думки, що його сини, відірвавшись од батьків, забули про основне правило життя: треба мати в руках певне діло. А його сини такого діла не мали. Ну, що таке карти? Сьогодні виграв, ситий, у достатку, завтра програв — неси в ломбард останній костюм... Чи пускай кулю в лоб. Або й ота баронеса — не сьогодні-завтра вона може померти, протринькавши свої коштовності, що тоді?

Чорбаряну вирішив поїхати до синів і, похваставшись своїми торговельними успіхами, залучити принаймні молодшого, Сашу, до своїх комерційних справ. Як би це було добре, щоб рідний син, та ще такий кмітливий, який обіграє в карти найвідоміших столичних картярів, стояв поряд з батьком, допомагав йому. Крім того, можна було б запустити лапу і в кишені столичних покупців...

Взявши з собою одного юнака і прихопивши кілька корзин з продуктами, Чорбаряну прибув у столицю. Поки батько розшукував своїх синів, юнак побував на базарі і надвечір приніс господареві таку велику суму грошей, що Чорбаряну аж підскаочив від радості. Боже, тут, у столиці, за бринзу можна брати золото! От куди треба возити продукти!

Три дні Чорбаряну жив у столиці, марно намагаючись знайти хоч одного свого сина. Старший десь виїхав до моря, молодший не мав постійного місця проживання, і тому батько не зміг натрапити на його слід. Та це зараз і не турбувало Чорбаряну. Прикинувши, які бариші можна мати, продаючи свій крам у столиці, він кинувся наймати приміщення для крамнички і незабаром знайшов хороше місце на гомінкій вулиці. Отут він, корчмар з Мушатешті, через кілька днів розв'яже свої вузли і корзини, виставить на полицках свій дорогоцінний крам, і тоді запищать сусідні столичні крамарі, в яких красиві вітрини і роз-

кішні магазини стоять напівпорожні. Бринза і борошно тепер важливіші, ніж намисто й браслети. Він ще скаже своє слово, і не знайдеться такої людини, яка б не прислухалася до його слів.

Сповнений рожевих надій і блискучих планів, повертався Чорбаряну додому. Він вирішив продати свою корчму в Мушатешті, закрити крамничку в Заренау і остаточно оселитися в столиці.

V

Темної ночі з Бухареста вийшло чотири автомашини з погашеними фарами. Вони поминули головні вулиці і виїхали на околицю. Місто мерехтіло мільйонами вогнів, хмарне небо дрижало, клубочилося вихорами світла і пилу.

Було пізно. Місто спало, натружене буденними справами, пристрастю боротьби, горінням. Нікому не впало в око те, що машини йшли з погашеними фарами, що вони обминали головні вулиці і міліцейські застави, що на машинах не було розпізнавальних знаків...

У передній машині сидів похмурий, чорний, Іон Михалаке. Він прислухався, як шофер американської місії, русявий юнак у сорочці захисного кольору, безтурботно насвистував якийсь розбійницький мотив, і нервувався. Як можна так бездумно свистіти в таку хвилину! Михалаке роздратовано гмукнув, упіймав короткий погляд шофера і покрутив головою, що означало: «Замовчіть, будь ласка». Але американець ще сильніше свиснув, навіть натиснув на сигнал, хоч попереду не було нікого. Це так занепокоїло блідого від страху націонал-цараніста, що той аж вріс у сидіння.

— Не крутіться, добродію,— сказав шофер, блиснувши білими міцними зубами.— Маєте можливість подрімати півгодини...

Подрімати! Михалаке позаздрив добрим нервам оцього опецькуватого американця. Йому нічого тремтіти — він, як і його патрон Вербурн, користуються правом дипломатичної недоторканості. Але ж група румунських утікачів... Їм є чого тремтіти: вони чинять національну зраду, прикрившись темною запоною ночі.

Нарешті машини вирвалися на рівне шосе і з страш-

ною силою помчали в степ. Накрапав дощ, небо нависало над самою землею; здавалося, воно гуділо і ворушилось. Ось і аеродром. У сірій імлі вималювався силует великого літака. Михалаке тихенько перехрестився — тепер, здається, все. Ще кілька хвилин, і літак здригнеться своїм корпусом, набере висоту і візьме курс на Туреччину. Боже, хоча б скоріше... Михалаке навіть очі примружує, так йому хочеться відчутти висоту, відірватись од землі, на якій так багато вчинено злочинів і на якій стільки небезпеки.

Тамуючи подих, вони влазять один за одним у літак. Ось місце, тут можна сісти. Михалаке в темряві знаходить руками бильце крісла, міцно стискає його. Хтось прощається з співробітником американської місії, який їх супроводив, хтось перечепився об килим, нишком лається. Нарешті, посідали. Чому ж не заводять мотор? Пора, кожна секунда варта століття...

Чути, як розчиняються дверцята пілотської кабіни,

хтось проходить до дверей. Раптом яскраве світло вдарило в очі, засліпило. Михалаке прикрив очі, але тієї ж миті відсахнувся, намагаючись вгрузнути в крісло. Перед ним стояв лейтенант державної безпеки з револьвером у руці. Наче хтось ударив у вуха:

— Спокійно, панове! Здати зброю!

Михалаке інстинктивно глянув у вікно: в сірій імлі виднілася постать народного міліціонера. Ага, літак оточено. Все. Кінець. Михалаке заплющив очі, і його голова впала на бильце крісла.

* * *

Вранці на вулицях Бухареста крутився сніговий вихор — мелькали в руках свіжі газети. Звістка про ганебний вчинок націонал-цараністського керівництва вивела з рівноваги навіть тих, хто був байдужий до політичних справ. Зашуміло народне море. На заводах спалахували мітинги, в селах відбувалися збори. Народ вимагав арешту Маніу, розпуску його зрадницької партії.

Через кілька днів відбулося засідання парламенту. Рішення уряду про арешт Маніу та розпуск націонал-цараністської партії було схвалено одностайно.

VI

Залишившись сама, Пріскану впала на ліжку, обхопила голову руками. Скільки коштувало їй сил тримати себе так незалежно з Мелітару! Вона напевне знала, що така людина, як Мелітару, не буде розпускати нюні, дізнавшись, що він є винуватцем страждання жінки. Найменший розпач або сльози могли тільки нашкодити... Тигри не люблять сліз... Ось чому вона так гнівно кинула свій докір, так сердито грюкнула за ним дверима. Це мало справити на нього враження, в цьому Пріскану була переконана. І як показали далші події, вона не помилилася.

Постукавши, у кімнату зайшла пишна мадам Санда. Це була вже стара, але ще міцна і досить вродлива жінка з сивим пасмом волосся, що так пасувало до її чорної, аж синьої зачіски. У просторому халаті, з підведеними

синіми очима, з великим золотим хрестом на шиї, Санда чимось нагадувала Пріскану її матір... Вона кинулася до незнайомої жінки на груди, заплакала.

— Не треба так печалитися,— спокійно сказала Санда, яка звикла до маленьких драм, що часто відбувалися в її «будинку для побачень».— Ваш кавалер благородний, він подбав про вас...

Санда витягла з-за корсажа записку і подала її Пріскану. Це був лист від Мелітару.

— Коли він написав його? — підвела заплакані очі Пріскану.

— Перед тим, як піти звідси,— відповіла Санда.— Він такий галантний, такий багатий... Ось вам гроші від нього.

Пріскану тримала в руках великий згорток грошей, і серце її билось в тривозі. З романів вона знала, що коханці, покидаючи свою жертву, залишають їй багато грошей...

Мелітару похапливо писав: «Прісі, мила, незабутня. Залишаю тобі трохи грошей, цього досить, щоб звільнитися від твоєї недуги. Діти — перешкода до щастя. Хочу бачити тебе молодою і веселою — як тоді, колись...»

Так вона й знала — в усьому винна її вагітність... Пріскану стисла бліді губи.

— Я знаю про ваші турботи,— спокійно говорила мадам Санда,— то ніщо, порівнюючи до інших нещасть... Ми швидко позбудемось лиха, аби були гроші. За це берусь я... Ви вірите мені? У мене є досвід...

Пріскану трохи заспокоїлася, сіла у крісло поруч з Сандою. Надходив вечір, золотив карнизи; шуміли віти платана, що зазирає у кімнату через балкон.

— Ви коли-небудь мали дітей, тітко Санда? — спитала Пріскану.

— Що ви! — замахала на неї рукавами халата хазяйка.— Дітей? О, ні! Я не така дурна, щоб розмазувати на своєму лиці сльози... Діти — то завжди сльози, повірте мені... Видно зразу, що ви провінціалка! Ось поживете в столиці, придивитесь... У вас гарне личко, чудові очі — ви можете розраховувати на успіх...

Через тиждень Пріскану вже стояла перед високим дзеркалом і застібала на собі вузьке модне плаття, пошите за вказівками мадам Санди. Лице її було трохи блідим — штучні роди далися взнаки,— але очі вже пове-

селішали, стан знову набрав гнучкості. Вона чекала побачення з Мелітару, але той не приходив. Тоді вона послала в міністерство фінансів хлопця з ресторану, що містився внизу, але хлопець не приніс нічого втішного: йому сказали, що Мелітару в міністерстві не працює, і навіть підозріло оглянули його... Що могло все це означати?

Розгадка надійшла несподівано. Переглядаючи газети, Пріскану побачила прізвище Мелітару, арештованого разом з іншими легіонерами. Кров одпливла від її обличчя. Вона підійшла до розчинених дверей, що вели на балкон, глянула на вулицю. По старому бруку йшли робітники, несучи над головами транспаранти з написом: «Вимагаємо суду над убивцями і зрадниками!» Пріскану стало страшно. Вона зрозуміла, що небезпека нависла і над нею, бо Мелітару, рятуючи свою шкіру, викаже її, розповість про їхні зв'язки... Вона металася по кімнаті, стискаючи скроні. Що їй робити? У неї тепер нікого немає, крім хіба Санда... Санда? Але досить цій паві дізнатись, що у Пріскану немає за спиною багатого кавалера, вона завтра ж викине її з кімнати. Це вже напевне! Треба діяти негайно, сьогодні, зараз, поки Санда нічого не знає...

Вона вийшла в коридор, постукала до кімнати хазяйки. Та відчинила двері, зупинилася перед Пріскану з обличчям, наквацьованим кремом, з паперовими кульками у зачісці.

— Тітко Санда, — сказала схвильовано Пріскану, — познайомте мене з людиною, неважно якого віку, аби він мав за що поїхати зі мною кудись до моря, на озеро, куди завгодно. Чуєте? Мені треба розважитися, бо я з нудьги починаю марніти...

— Серденько, — пропищала Санда, — давно пора! Оце слова, гідні справжньої жінки! Вітаю! Ви, здається, почали видужувати від провінціалізму...

Цього вечора в ресторані «Бристоль» мадам Санда познайомила Пріскану з довготелесим молодим бовдуром, що ледве тримався на ногах від надмірно випитого спиртного. Це був Сашу — син Констана Чорбаряну. Другого дня вранці Пріскану вже мчала експресом до Чорного моря, на наймодніший буржуазний курорт Кармен-Сільва.

Дужий і повноводний Дунай котить свої могутні каламутні хвилі. Де він бере силу? З яких гір зливаються до нього струмки? Береги яких земель цілує він, забираючи з собою пісок і чорнозем? Мов той невтомний працівник, він не знає спочинку, ні спокою. Може, тому й не убавляється сили в Дунаї, що він вічно рухливий, що він завжди у боротьбі! Далекий шлях стелеться попереду, чимало плавнів, піщаних кіс, рукавів, пловучих островів лежить на його шляху. Дунай то завертає вбік, то розливається кількома річищами і лине та й лине до мети, до незвіданих просторів, до свободи...

Георгіу Доброшану, сидячи на кормі невеличкого моторного бота, вдивляється в безкраї береги ріки, милується швидким бігом води, мружить від лоскотливого сонця, що ніжно торкається шиї, рук. Красиві місця тут! Справжній рай... Правильно зробив він, порадивши організувати дитячий будинок саме в Мушатешті. Хіба знайдеш де красивіший куточок?

Георгіу оглядає крутий мальовничий берег, що раптово з'явився з правого боку, милується тополями, які стоять по пояс у воді, мов дівчата, спустивши коси... Отут би збудувати будинки відпочинку для робітників, щоб влітку вони виїздили з дітьми сюди, де так багато повітря, сонця, води, зелені... Він згадує захарашені вулиці передмістя столиці — Гривіци. Скільки там ще бруду і куряви. Треба вигоїти язви столиці, що, мов кліщі, вп'ялися в її тіло — злидні, розпуста, спекуляція... Як ще багато роботи попереду! Румунія посідала досі перше місце в Європі по смертності дітей... І не дивно. Основні природні багатства країни ще й досі належать фінансовим вовкулакам Америки, Англії, Бельгії, Франції... Мов ті павуки, смокчуть вони з румунської землі соки, разом з своїми, домашніми, багатіями наживають мільярди...

Бот зупиняється біля високого піщаного берега. Капітан річкового флоту, худий, рухливий юнак у білому кітелі, віддавши відповідні розпорядження своєму молодшому помічникові, йде з Георгіу Доброшану. Спека. Георгіу розстібає піджак. Давно вже він ходив пішки, залюбки пройде оце берегом річки, гляне на сільські хати, на людей. Він народився в гористому Банаті — там дід та батько працювали на тартаках. Природа в Банаті грізна,

пустинна. Є місця, куди люди зовсім ще не проникали. В далеких горах лише чути гру флуера¹ — то чабани пасуть овець, там же вони і доять їх, роблять бринзу у стинах². Коли Георгіу було шість років, батько взяв його вперше з собою на тартак. Блукаючи без догляду, хлопчик заходив далеко в гори, прислухався до гомону ущелин, знайомився з пастухами, і ті годували його смачним гірським кулішем.

Коли хлопчик підріс, батько взяв його в свою бригаду лісорубів. Падали на кам'янисту породу підрізані буки, хлопчик ахкав, дивлячись, як гине велика сила велетнів-буків, як ламаються гілки в повітрі, як стогне ліс, почувши зойк підрізаного дерева. Георгіу працював і жив серед дорослих лісорубів, слухав їхні журливі пісні і ще змалку дізнався про люті хвороби робітників тартака, про їхні злидні. Потім, після смерті батька, життя закрутило його, закинуло аж у столицю, і тут він здобув спеціальність — став слюсарем. Провівши все свідоме життя у великому місті, Георгіу проте часто згадував свої рідні місця, тартак, сувору красу гір. Природа подарувала Румунії і море, і ріки, і гори, і степи. Скільки курортів! Та народ не знав, що таке відпочинок. Усім цим користувалася невеличка купка людей, яка жила за рахунок народу і водночас зовсім не поважала цей народ.

Мине два, три роки, думав Георгіу, відбудуємось після війни, викорчуємо ворогів, тоді візьмемося за будівництво санаторіїв, будинків відпочинку для трудящих. Народ, а не павуки, мусить користуватись природними багатствами країни. Буде щастя на оцій горьованій землі, буде!

Ніколае Станбу не знав про приїзд Доброшану і, коли Георгіу зайшов у примарію, Ніколае навіть розгубився. Міцно потиснувши руку примареві, Доброшану сказав: — От і додержав слова, приїхав. Як поживаєте?

Ніколае почав розповідати про сільські новини, але Георгіу перебив його:

— Розкажеш по дорозі, а зараз ходімо глянемо на ваш дитячий будинок.

Вони з вулиці зайшли у великий двір і побачили там

¹ Флуер — національний музичний інструмент.

² Стин — літнє приміщення для пастухів.

білий будинок, що стояв серед рясного вишневого саду. Їх зустріла Віоріка, одягнута у білий халат.

— Здрастуй, племіннице! — весело привітався Георгіу.— Як поживаєш? Бачу, бачу, що нівроку! — Доброшану обняв Віоріку, поцілував.— Ех, ростуть діти, а ми старіємо... Життя!

Розпитавши про Маріору і Петру, Георгіу перейшов до справ. Його цікавило постачання дитячого будинку, кількість дітей, організація навчання, меню в їдальні. Хоч зараз була година відпочинку і всі діти спали, однак Георгіу тихенько увійшов до однієї з кімнат, оглянув її. На ліжках різної величини спали діти — по одному, а то й по двоє. Георгіу дивився на чисті личка дітей, що солодко спали, і його серце сповнювала ніжність. Скільки горя довелося зазнати цим малим істотам, які вже забули про ласку матері, про тепло батьківської руки. Війна, страшна посуха вдарили насамперед по дітях... Вітчизна мусить тепер замінити їм батька і матір, оточити любов'ю і піклуванням. У трьох кімнатах, як розповіла Віоріка, розташувалося близько шістдесят дітей.

— Забагато... — сказав Георгіу.— Так не годиться. Треба подумати про інше приміщення.

Вони тепер сиділи під вишняком, пили холодну джерельну воду, гомоніли про різні справи. Георгіу запитав у Ніколає:

— Що тепер у маєтку Мунтяну?

Ніколає відповів, що маєток порожній, там господарює старий слуга поміщика Папаяніс. Він живе відлюдно, в село не ходить.

— От бачите, — сказав серйозно Доброшану, — не вміємо ще господарювати... Такий великий будинок стоїть покинутий господарем, а наші діти сплять по двоє на ліжку... В інших селах уже давно дали лад поміщицьким садибам. Ліберальничаєте... Мунтяну, мабуть, утік за кордон, а ви все ще не наважуєтесь розпорядитися його маєтком...

— Кажуть, що Мунтяну живе в столиці, що він нишком присилає своїх людей у маєток... — промовив Ніколає.

— Звичайно, буде посилати, щоб пронюхувати становище, — рубнув повітря рукою Доброшану.— Аякже! І, певне, дуже задоволений становищем, бо бідняки Муншатешті ще не відібрали у нього маєток... А чому не влаш-

тувати там дитячий будинок, га? Мені здається, що кращого приміщення і не треба. Як ти вважаєш, Віоріко?

Віоріка блиснула очима:

— Це чудова ідея! Я вже не раз думала про це...

— Ну, якщо ідея чудова, то ходімо подивимось, як її здійснити.

У двір зайшли Іон Бану та Іон Маруну. Дізнавшись про приїзд секретаря повітового комітету партії, вони кинулися розшукувати його і оце таки знайшли у дворі дитячого будинку. Почувши про думку Доброшану, Іон Бану гаряче схвалив її:

— Давно пора! А то залишили розплідник бандитів...

Ці слова дуже сподобалися Доброшану, і він уважно глянув на Іона Бану. Мужнє обличчя, щирий погляд карих очей справили на Георгіу приємне враження, і він запросив Бану та Маруну піти разом з ними в маєток.

— Подивимось, порадимось, як краще зробити,— сказав Георгіу і першим ступив з двору. За ним пішли всі.

Йшли полем. Доброшану нахилився, брав у жменю налиті колоски, пробував їх вагу.

— Нічого пшеничка, як ви гадаєте? — питав він у Бану.

— Так, гадаю, що врожай буде добрий. Шкода тільки, що ми не засіяли всього поля. Он скільки(пустує землі!

— Так, це погано,— відповів Доброшану і замислився.— Держава витратила всі свої хлібні запаси, а той хліб, що прислав Радянський Союз, довелося ділити на двоє: для харчів і для посіву. Добре, що підтримав Радянський Союз, а то і цього не посіяли б.

— А все тому,— говорив Бану,— що ми не натиснули як слід на багатіїв. Спробували були, взяли трохи хліба у них, а куркулі й спалили його. Ще раз узяли трохи, а в потаємні засіки, в ями не заглянули...

— Правильно! — підтримав Доброшану,— цілком правильно! Чуєш, примарю, що люди говорять? Прислухайся!

По дорозі до гурту підійшов Петру Ураду. Він важко дихав — ледве наздогнав оце, прямуючи просто через городи. Поздоровкавшись з гостем, Петру спитав жартівливо:

— Вирішив розім'яти ноги? А де ж твій автомобіль?

Доброшану пояснив, що він прибув човном. Оце вирішив об'їхати села, розташовані поблизу ріки. Був уже в Барагану, завтра вирушить далі.

— То будеш і ночувати у нас? От зрадіє Маріора...

— Так, побуду у вас тут до завтра, чимало справ набралось. — Він повернувся до Ніколає: — Сьогодні скличемо партійні збори, є про що поговорити, он які події відбуваються!

Іон Маруну кинув:

— Добре, якби збори були для всіх, щоб селяни прийшли послухати.

— А що ж, ми влаштуємо відкриті збори. Хай приходять усі. Оголоси про це, товаришу Станбу.

Підійшли до брами маєтку. Петру глянув на оковані залізом ворота, і важка хвиля спогадів потьмарила його чоло. Не раз він, гнаний злиднями, приходив сюди, до брами, просити роботи, позичити до нового врожаю мішок кукурудзяних качанів. Пригадалось, як отой бузувір Мечелар вигнав його та ще й погрожував нацькувати собак, коли прийде ще раз... Ех, було! А тепер він ось іде сюди не як наймит, а як вільна людина, хазяїн, справжній царан. Ці думки так сподобалися Петру, що він аж наперед забіг і перший постукав палицею у ворота. У відповідь лише пустою загуло, наче тут не було жодної живої душі. Довго вони стукали, але ніхто не відгукувався. Тоді верткий Маруну скочив на підставлене Іоном Бану плече, піднявся над брамою. У дворі нікого не було. Маруну переліз через паркан, стрибнув на землю, і незабаром важкі ворота відчинилися.

У широкому дворі ріс високий бур'ян, позаростали стежки до колодязя, запустів сад. У кутку двору стояла січкаря з віхтем соломи в барабані — хтось устроїв куль та так і залишив... Альтанки, обвиті диким виноградом, були порожні. Тут ніхто не жив, але ніхто й не чіпав цього покинутого гнізда. Георгіу Доброшану широким кроком зійшов на затінену зеленню веранду, натиснув на двері, і вони розчинилися. Весь величезний будинок був порожній. Самі лише пацюки шастали по залах, гризучи пожовклі папери та ганчір'я, розкидане на підлогах.

— Руйнується такий чудовий будинок! — сказав Георгіу, глянувши на Ніколає. — І меблі руйнуються... А це ж усе народне добро...

Обійшли всі зали і кімнати — всюди пахло пустою. Іон Бану, вибравши хвилину, коли Георгіу підняв якийсь папірець і став його читати, сказав:

— В оцих хоробах та колективне господарство організувати.

Доброшану глянув на Бану, очі його засвітилися хоробим вогнем.

— Колектив? Так, для цієї справи приміщення добре... Та тільки рано ще про це говорити... Спочатку тоз треба організувати, це легше...

— Тоз у нас незабаром буде,— сказав Іон Бану з видимою гордістю.— Уже дали згоду двадцять господарів. Кажуть, держава в першу чергу допомагає об'єднаним селянам. От би...

— Добре діло задумали,— схвалив Георгіу,— про допомогу не турбуйтеся: посівний матеріал дістанете найкращий, волів, машин дамо... Але не поспішайте, добре підготуйтеся. Кажете, двадцять господарів виявили бажання вступити в тоз? Мало, дуже мало. Поговоріть з людьми, переконайте...

Всі разом вийшли у двір. Доброшану, Ніколае та Бану жваво розмовляли про справи майбутнього тозу. Маруну й Ураду уважно прислухалися. З лівого боку стояли довгі амбари, сараї, погреби. Маруну заглянув в амбар — там було порожньо.

— Хтось тут навів порядок,— озвався він до Петру,— все до зернини вивезено. У дворі навіть собаки немає — просто диво. Де ж подівся отой тхір Папаяніс?

Вони підійшли до цементованого погребка і зупинилися. Хтось перед самим їхнім приходом зачинив двері і грюкнув засувом.

— Іч, поганець,— вилаявся Маруну,— ще й ховається... Ось де він сидить, тхір вонючий!

Він ударив чоботом по дверях, крикнув на весь двір:

— Виходь, ми тебе не з'імо! Чого від людей ховаєшся?

Відповіді не було. Тоді Маруну ще раз вилаявся і, плюнувши на двері погребка, сказав:

— Ну і подихай, чорте, в своєму лігві, якщо ти такий дурний... Ми до тебе з добрим словом, бо ти ж, мов той пень, затурканий панами, нічого не бачиш, що діється на світі. Хай тобі там і жаба цицьки дасть...

Доброшану торкнув за руку Маруну:

— Його треба витягти звідти і сказати, що тут завтра буде розташовуватись дитячий будинок, щоб не перечив, а то спровадимо його, куди й раки не лазять...

Ніколае крикнув:

— Товаришу Папаяніс, з вами говорить примар Станбу. Виходьте, маю до вас важливу справу. Чуєте? Вас ніхто не зачепить, не бійтеся.

В погребі почулось якесь шарудіння.

— Та він збожеволів, слово честі... Ану, давайте наляжемо! — сказав Станбу.

Вони натиснули на важкі двері, але ті не піддалися. Тоді Маруну схопив дрючок, з розгону ударив у вікно і висадив його. Потім кинувся в погреб, розчинив двері і подався вниз. За хвилину він гукнув з підземелля:

— Ану, вилазь! — Маруну виштовхав з погреба старого виночерпця, той упав на поріг, заревів.

— Вав. Вав.

— Не скавучи, а то як дам по вуху! — Маруну аж посинів від злості.— До тебе влада прийшла, розмовляють з тобою, як з людиною, а ти що ж? Розучився говорити по-людськи? Ех, мамалига...

Папаяніс упав серед двору. Це був сивий чолов'яга з руками велетня, оброслий, запорошений. Маленькі його очиці бігали злякано, наче належали вони якомусь дикому звірку, а не цьому здоровилові. Папаяніс простягнув руки до Георгіу, промовив ледве розбірливо:

— Ви прийшли палити маєток?

— Не палити, а відібрати для дитячого будинку,— відповів Ніколае.— Цей будинок уже не належить поміщиківі Мунтяну. Зрозумів?

Папаяніс знову заговорив, звертаючись до Доброшану:

— А хазяїн не повернеться сюди? Скажіть мені...

— Не повернеться,— відповів Доброшану.— Цей будинок належить народові...

Старик кліпнув маленькими очицями, подумав:

— Ніколи не повернеться хазяїн? Ніколи?

— Та не повернеться, сказано ж вам,— махнув рукою Георгіу,— можете мені вірити. А вам що, хочеться, щоб він повернувся?

Папаяніс уважно глянув по черзі на всіх, що стояли біля нього, помовчав, а тоді мотнув головою і сказав, потупивши очі:

— Ні, не хочу...— Він благально глянув на Маруну, який стояв ближче до нього, заскиглив:— Але щоб хазяїн ніколи не повернувся, бо він мене уб'є...

— Нарешті заговорив людською мовою,— з полегшен-

ням сказав Маруну,— виходить, що й у тебе ще душа не зовсім вицвіла у цих погребках... Щастя твоє...

— А знаєте,— звернувся до всіх Доброшану,— у мене є пропозиція. Оскільки товариш Папаяніс не хоче, щоб сюди повернувся його господар, значить він хоче, щоб господарем був народ. Так, товаришу Папаяніс? А коли так, то ми можемо все це належно оцінити. Крім того, треба зважити на одну досить значну обставину: після того як господарі втекли звідси, хто зберіг оцей будинок, оці амбари, меблі? Все це зберіг для нас товариш Папаяніс. Я думаю, що ми можемо залишити його на посаді сторожа, якщо буде добре стерегти, звичайно...

Коли ці слова розтлумачили Папаянісу, той зрадів. О, сторожувати він уміє, берегти чуже добро навчився! Розчулений, він вийняв з пазухи велику в'язку ключів, подав їх Доброшану:

— Ось ключі від усіх амбарів і комор. Правда, в амбарах порожньо, але в льохах повно вина. Такого вина немає зараз у Румунії, це старе, добре вино... Зайдіть і полічіть бочонки.

Папаяніс засвітив лампу, з підземелля повіяло вологою, винним паром, цвіллю. Посеред просторого льоха стояв старий вилощений стіл і кілька стільців біля нього. Всі посідали, а Папаяніс приніс бочонок вища, налив у великий дерев'яний кухоль, випив. Це був давній звичай виночерпія — пити спочатку самому, щоб гості не боялися: якщо виночерпій випив, значить, отрути немає... Коли він наповнив кухлі для гостей, Доброшану сказав:

— За здоров'я нового господаря — за наш народ!

Помітивши, що Папаяніс не сідає, а стоїть за спинами гостей, як це було завжди раніше, Петру посунувся, дав місце Папаянісу.

— Сідайте з нами, адже тепер ви рівний з усіма...

— А й правда,— підтвердив Доброшану,— заговорились і не помітили, що людина стоїть... Сідайте, просимо до столу.

Старий недовірко глянув на Георгіу, подумав, але сісти відмовився.

— Ні, я постою. Спасибі вам.

Тоді Доброшану взяв старика за плечі, легенько підштовхнув його до столу і сказав:

— Сідайте, товаришу Папаяніс, і забудьте про той час, коли ви були рабом. Тепер ви вільний громадянин,

будівник нового життя. От і почувайте себе так, як належить рівноправному громадянину.

Він посадив Папаяніса на стілець, налив йому кухоль. Зворушений і спантеличений Папаяніс аж сльозу втер. Усі вдали, що не помітили цього, а Доброшану сказав:

— Ну, нам пора, а ви, товаришу Папаяніс, залишайтеся тут, пильно бережіть народне добро. Завтра сюди переїде дитячий будинок, так щоб, значить, без непорозумінь... Чуєте? А ми вас залишаємо тут, будете працювати. Народна влада не скривдить вас.

Потім усі вийшли. Вони вже віддалились од маєтку, а старий Папаяніс усе стояв біля воріт і привітно дивився вслід людям, від яких він уперше в житті почув слово «товариш» і які — диво дивніше — посадили його, Папаяніса, поруч з собою за стіл...

VIII

Ніби пропасниця біла Констана Чорбаряну. Негайно по приїзді з столиці він продав свою корчму, хату, ліквідував справи в Заренау, забрав жінку й деякі речі і виїхав у Бухарест. Серед домашніх речей, які він узяв з собою, було два великих чемодани, наповнені грішми. У цих чемоданах було все багатство Чорбаряну, його несподіваний бариш, здобутий від торгівлі продуктами. Він сидів у вагоні першого класу швидкого поїзда, раз у раз поглядаючи на чемодани, що стояли тут же, під стіною. Як не наполягав залізничний службовець, щоб Чорбаряну здав свої чемодани у багаж, корчмар не хотів і слухати. Він дав кондукторові добру пачку лей, і той погодився внести чемодани у вагон.

Стукотять колеса двовагонного швидкого поїзда «Рапіда», миготять привокзальні будівлі, сади, поля. У вагоні, крім Чорбаряну з дружиною, їдуть якийсь товстий чоловік з худюю, аж синьою дамою в старомодному капелюшку і три офіцери. Решта місць вільна. Чорна, некрасива дружина Чорбаряну мовчала, боячись викликати гнів чоловіка. Чорбаряну так уже звик до того, що вона завжди мовчить, що згодом зовсім перестав розмовляти з нею, за винятком кількох слів, викликаних необхідністю. Він сидів, похитувався у такт ударів коліс, мріяв. Ніколи б він не рискнув позбутися всього нажитого майна, якби

не поїхав отоді в столицю... Але перспективи, що відкрилися, розвіяли одвічний страх позбутися старого, обжитого місця, штовхнули на риск. Корчмар уявляв уже, як він стане відомим торговцем у столиці, як він купить особняк з верандами, як придбає машину. Адже у нього в отих двох чемоданах стільки грошей...

На якійсь сонній тихій станції у вагон зайшов довготелесий хлопець, тримаючи на підносі кілька склянок яру.

— Холодне молоко,— сказав хлопець, проходячи вагоном.— Дві склянки за пачку сигарет...

— Що ти верзеш? — гукнув Чорбаряну до буфетника.— Які сигарети? Ти п'яний?

Хлопець здивовано глянув на пасажира, відповів сердито:

— Хіба ви нічого не знаєте? В Бухаресті оголошено фінансову реформу... Гроші тепер ніщо... Хазяїн наказав продавати яур лише за сигарети...

Чорбаряну і офіцери кинулися до юнака:

— Яка реформа? Звідки ти знаєш про неї?

— Старі гроші фюють,— махнув кумедно рукою буфетник,— можете їх викинути через вікно. От як!

Поїзд загримів гальмами, рушив. Буфетник показав язик приголомшеним пасажирам і вибіг. За вікнами пропливли освітлені будівлі, потім знову настав морок. Чорбаряну закам'янів на місці. Що ото говорив юнак? Може, то був сон? Чорбаряну нахилився до своєї дружини, яка сиділа, уткнувшись лицем у чорну басму, голосно запитав:

— Ти теж щось чула, чи то мені приверзлося, Стефі?

Мовчазна Стефі раптом схлипнула, прошепотіла:

— Чула... Яке нещастя, Констане, я передчувала недобре...

Чорбаряну підбіг до товстого пасажира, схопив його за піджак:

— Ви теж чули? Про реформу? Невже то правда?

Товстун злякано відсахнувся од дивного пасажира, очі якого світилися вогнем божевільного.

— Н-дас, чув... Я про це знав ще раніш і зробив певні висновки. У нас з дружиною залишилося тільки двадцять лей на півсклянки газованої води... Н-дас...

Чорбаряну опустив руки. Йому стало жарко, хоч він чув, як по спині потекли струмки холодного поту. Боже,

що він наробив! Оті два чемодани грошей... Що він тепер робитиме з ними? Та не може того бути, щоб така велика сума грошей загинула... Ні, юнак щось наплутав, щось набрехав. Не може такого бути! Гроші завжди, скільки пам'ятає себе Чорбаряну, мали велику силу. Вони дешевшали останнім часом, це правда, але ж і кількість цих грошей збільшувалася блискавично! Невже отак зразу? Чому ж саме у той день, коли він зібрався купити у столиці приміщення для торгівлі? Ні, ні! Такого не допустить бог, бог справедливий, він не допустить...

Схопивши свої чемодани, підштовхнувши до виходу заплакану жінку, Чорбаряну скористався з короткої зупинки на якійсь глухій станції і вийшов на перон. Він не міг чекати ранку, коли поїзд прибуде у столицю, йому треба зараз дізнатися про ту реформу, інакше його серце не витримає, розірветься на куски. Він вбіг у приміщення станції, побачив залізничника в червоному кашкеті, прохрипів йому просто в обличчя:

— Ви чули про реформу? То правда?

Залізничник спокійно посміхнувся:

— Правда, а ви чого такі стурбовані? — він глянув на пом'яте вбрання Чорбаряну.— Хіба у вас багато грошей? Нам з вами нічого боятися, реформа піде лише на користь трудовому народу.— Він ще раз глянув на вбоге лахміття корчмаря, додав: — То хай буржуї та спекулянти бояться реформи, а ми лише виграємо. Ось нате, почитайте...

Чорбаряну схопив вечірній випуск газети, в його очах застрибали великі літери: «Гроші, що знаходяться в обігу, підлягають обміну... За двісті тисяч старих лей держава видасть одну нову лею... За три мільйони лей, які можна обмінити, видається сто п'ятдесят лей...» Боже, боже, всього сто п'ятдесят лей буде тепер у Чорбаряну! Сто п'ятдесят і не більше! Хай бог милує, сто п'ятдесят і не більше! Це ж...— Чорбаряну схопився за голову, впав на дубову лаву, що стояла у залі,— це ж всього-на-всього, щоб купити кілограм бринзи... Ну, два, хай навіть три кілограми...

— Чуєш, жінко, ми матимемо сто п'ятдесят лей! — скрикнув Чорбаряну, блимаючи очима, налитими кров'ю.— Всього-на-всього...

Він не чув плачу жінки, не помічав перед собою тьмяного світла ліхтаря, що горів навпроти, він тільки бачив

перед очима круглу і страшну цифру 150. Ця цифра множилася, росла, пливла з темного кутка, закриваючи собою все навколо. Чорбаряну схопив чемодани в руки, вибіг на перон. Він біг швидко, кричав не своїм голосом, наче за ним хто гнався:

— Не дам, не віддам! Нізащо! Дзуськи!

Він заскочив у невеличкий сквер біля приміщення станції, поставив чемодани на лавочку, почав шукати ключів. У цей час з боку перону з'явилася жінка Чорбаряну, покликала його:

— Не дам, не дам! — скрикнув Чорбаряну і, схопивши чемодани, побіг далі. Він поминув сквер, вибіг у поле, осріблене місяцем. Тут не було нікого, і Чорбаряну трохи заспокоївся. Він видобув тремтячими руками ключі, відімкнув чемодани, почав витягати з них пачки грошей, ретельно складених і зв'язаних шнурами. Корчмар розглядав акуратні пачки, близько підносячи до очей. Потім почав розривати шнури і розкладати навколо себе великі паперові знаки... Незабаром перед ним виросла ціла гора грошей, новеньких, блискучих... Він брав їх у жмені, підносив до очей, тихо посміхався. Ось яке добро! Можна світ увесь закупити на ці гроші!..

Враз гостра думка повернула свідомість. Всі ці гроші тепер ніщо, мов те листя, що лежить у сквері... Все пропало, все пішло прахом. Чорбаряну впав на купу грошей, тіло його затремтіло, засмикалося, наче в агонії. Так він лежав довго, потім підвівся, взяв товсту пачку грошей, ретельно засунув її у внутрішню кишеню піджака, помацав рукою, наче хотів переконатися, що гроші лежать на місці, поклав ще одну пачку. Потім вийняв пістолет і вистрілив собі у скроню.

Завив десь сполоханий собака, прогув паровоз, і знову все стихло навколо.

IX

Один з кращих курортів країни — Кармен-Сільва — розташувався на березі Чорного моря. Голубий прибіг котить свої теплі хвилі, обмиває білий пісок пляжів. Численні парки окутали берег, квітучі розаріуми буяли під гарячим сонцем. У затінених віллах — розчинені вікна, на тенісному майданчику — панночки в коротеньких штаних, у великих чорних окулярах. На спеціальній площадці серед численних клумб гримить джаз. Офіціанти ресторану «Земний рай», збиваючися з ніг, розносять по віллах заморожене шампанське, прохолодний лимонад. То тут, то там з-за розкішних дерев визирають вілли, одна від одної біліші, затишніші, принадніші: «Крило чайки», «Рожеве суцвіття», «Перша зустріч», «Чорний кіт»... Як тільки настає спека, сюди, до моря, прямують швидкі поїзди, приватні автомобілі, білі яхти. Володарі таких великих підприємств, як нафтове товариство «Астро-Ромина», «Редевенца» і «Ромина-Американа», найбільшого банку країни «Банка Роминяска», великої паперової фабрики «Летєя», крупної металургійної бази «Рещиця», гірничопромислового товариства «Петрошань» і інших, приїздили сюди з красунями, взятими на прокат з наймодніших столичних «будинків для побачень». Щороку курорт монополізували так звані «сто сімей» країни, які склалися з найбільших фінансових і промислових магнатів. Вешталися тут ще й різні спекулянти валютою, сутенери, картярських справ майстри, молоді шукачі пригод...

Грімла музика, лилося вино, плелися любовні інтри-

ги, на зелене сукно ставилися цілі багатства. Перенасичені їжею, вином, згубними пристрастями, тузи з гучними прізвищами влаштовували гонки яхт, бій тараканів, маскарadi з фейерверками, приватні лотереї з виграшами в мільярд лей... Тут протринькували чимало грошей, плелися змови проти нового уряду, підкупалися міністри з націонал-цараністського і націонал-ліберального табору, складались угоди з різного роду «уповноваженими» і «надзвичайними» послами буржуазних країн.

Пріскану і Сашу найняли кімнату у вузькій прибудові до вілли «Яструб», що стояла якраз над морем. Сашу відразу ж поринув у картярський вихор, а Пріскану віддавалася розвагам і купанню на пляжі. Вона придбала собі модний купальник з сріблястої тканини, начепила на ніс великі темні окуляри. Надвечір, коли спека спадала і мешканці розкішних вілл виходили на повітря, а картярі сідали за столи, Пріскану вибігала на пляж. Вона була напрочуд рухлива, збуджена, струнка. Від перенесених поштовхів життя Пріскану тільки виграла — стала блідішою, тоншою, граціознішою. Не один раз вона помічала на собі погляди товстих тузів з масними очима.

Якось Пріскану стояла на білому камені, закинувши за голову руки, і вдивлялася в море, де кволо вимахували довгими крилами чайки. Біля неї сиділи на піску товстий лисий чоловік і чорнява жінка з надмірно підведеними очима. Пріскану впізнала господаря вілли «Яструб» і його коханку, яких вона не раз бачила на балконі. Сашу знав цього старого лисуна — він належав до керівної верхівки відомого цукрового заводу «Банат». Оглянувши його коханку, Пріскану порівняла її з собою і прийшла до висновку, що король цукру має не дуже тонкий смак. Пріскану гризло незадоволення своїм становищем, їй було соромно сказати комусь, що вона живе не у віллі, а в її прибудові, тісній і похмурій кімнатці. Що Сашу? П'яниця і безталанний гравець. Сьогодні він виграє, завтра приходиться опівночі п'яний, злий, жалюгідний — програв усе, що було... Ото ще мені — син сільського корчмаря! Пхе! Якщо вже пішла такою стежкою, то треба йти до кінця, з блиском і запамороченням від хвилинного щастя. Ось чому, коли коханка господаря вілли «Яструб» запливла в море, Пріскану, не повертаючи голови, сказала ніби між іншим:

— У домну чомусь пісний вираз обличчя...

Товстун засовався на піску, наче його шпигнули голою. Він не раз позирав з балкона на молоду дівчину, що жила у нього внизу, задивлявся на її тонкий стан. Почувши такі слова, він ковтнув слину і висловився надто виразно, як це і личило сильному цього світу:

— Якщо ви згодні, я завтра буду у віллі сам. Приходьте о шостій годині вечора. По ваші речі я пошлю потім.

Пріскану не відповіла. Коханка цукрового короля вже впливла, йшла з берега синя, зіщулена — для неї, кволої і худої, морська вода була дуже холодна...

Другого дня Пріскану покинула Сашу. Тепер вона жила на другому поверсі розкішної вілли, обідала в ресторані, каталася на яхті. Молодий Чорбаряну, дізнавшись про зраду, байдуже махнув рукою — у нього і без того було чимало клопоту. В карти не щастило, а те, що вдавалося виграти, відразу ж і пропивав. Нащо йому зайвий клопіт...

Пріскану не хотіла думати про майбутнє — воно було неясним і навіть страшним. Іноді її сумління страждало від думки про те, що вона за один місяць життя поза батьківською хатою встигла змінити трьох коханців. Чи не забагато для початку? Але Пріскану вже не могла зупинитися. Так, так, тільки так можна здійснити свої плани, свої мрії. Якою завгодно ціною купити ласощі життя, право жити у розкішному особняку, ходити на пляж у срібному купальнику, кататися на білій, мов чайка, яхті, смітити грішми. Хіба вона не хотіла досягти всього цього чесним шляхом? Вона, мов та дурепа, сиділа в батьківській хаті, чекала порядного жениха, але багаті женихи не їздили женитися в Мушатешті, в оте гадюче кубло, де Пріскану змарнувала стільки кращих років... Потім трапився Мелітару. Дівчина ненавиділа його за слабкість, за слинявість, але відчувала, що Мелітару з того вищого світу, про який вона весь час мріяла, куди тяглось її серце... Але він виявився таким підлим і легкодушним! О, Пріскану знає вдачу Мелітару! Досить раз гримнути народному слідчому, як язик у нього розв'яжеться і він викаже її як спільницю, як одnodумця... Може, завтра вночі її розбудить стук у двері вілли, якийсь червонопикий міліціонер з револьвером поманить її пальцем і скаже: не робіть галасу, одягайтесь, ви арештовані. Так, здається, це роблять?

Ну, якщо вже на те пішло, то вона має право хоч

трохи пожити тут, у Кармен-Сільва, хоч трохи, востаннє... І Пріскану віддавалася світським пліткам, іграм, безумним затіям ожирілих королів нафти, заліза і цукру. Сашу кудись зник, тепер тут не було свідків її втечі з нижнього на другий поверх, якщо не брати до уваги старого садівника, в якого вони з Сашу наймали прибудову біля вілли. Цей садівник, старий румун, кожного разу, зустрічаючись з Пріскану, знімав перед нею свій пом'ятий капелюх і дво-значно говорив:

— Добрих утіх, домнішоара...

Оці «утіх» і «домнішоара» дуже нервували Пріскану. Та то пусте, хай собі садівник називає її як хоче, вона досягла свого — у неї є гроші, є хороша, весела компанія, з'явилося безліч знайомих з іншого, привабливішого світу...

Одного вечора, коли Пріскану купалась у морі, а її володар сидів на березі і курив свою люльку «наргіле», на пляжі почався якийсь незвичайний рух. Чоловіки швидко вдягались, а жінки переказували одна одній страшну для них новину — уряд оголосив фінансову реформу. Ще ніхто до ладу не знав про умови реформи, а паніка вже охопила курорт, порушила звичне життя. Змовк джаз, що верещав день і ніч, картярі встали з-за столів: банк — ціла купа новеньких папірців — утратив свою магічну силу. Офіціанти ресторану топталися біля стойки, чекаючи розпоряджень хазяїна, який стояв біля репродуктора у своєму кабінеті. По радіо передавався законопроект уряду про порядок обміну грошей.

За кілька годин од білих особняків почали відходити навантажені речами автомобілі — наполохані власники заводів і акційних товариств поспішали додому, залишаючи своїх коханок. Господар вілли «Яструб» швидко одягнувся, пішов до вілли просто через клумби квітів, навіть про Пріскану забувши. Вона прибігла слідом за ним, гнівна, злякана. Що сталося? Землетрус? Війна?

— Гірше, — сказав приглушено король цукру, — девальвація...

Вона не знала, що таке девальвація, але з співчуття до свого господаря зробила болісну гримасу.

— Це щось стосується грошей, так? — спитала вона.

— Грошей, атож, — буркнув товстун, байдуже глянувши на Пріскану. Видно було, що його думки були зараз

далеко від неї.— Вам-то чого, ваші гроші завжди при вас,— він виразно показав, які гроші має на увазі, говорячи про дівчину «для радості», грубо штовхнув дверцята гардероба, витяг звідти свій товстий шкіряний чемодан.— З нами покінчено, будуть нові хазяї, ви перекочуете до них...

Він нашвидку склав свої речі, клацнув замками чемодана. Пріскану злякалася.

— Ви покидаєте мене саму? Не може цього бути... Ви не маєте права... Потім, потім, чого так лякатися? Отямтесь, у вас ще чимало багатства, яке не підлягає реформі... У вас, зрештою, є золото...

— Золото? — перепитав той понуро.— Золото є, правда... Ось воно.

Він зняв з пухлого пальця золотий перстень, поклав його на столі.

— Оце все, що я вам можу дати. Вистачить на дорогу додому... А там одержите ваші сто п'ятдесят лей, адже вам обміняють грошей стільки ж, скільки і мені. Тепер ми рівні перед богом — і домнішоари і капіталісти...

Він ще зміг усміхнутися, цей живий труп, підрізаний під самий корінь. Він поспішав і тому навіть не поцілував свою коханку, яку ще годину тому боготворив, плазуючи в неї біля ніг...

На другий день на курорті вже нікого з знатних осіб не залишилося. Наче вітром здуло накрохмалених товстунів, що розважалися біля моря, користуючись втіхами життя. По всипаних піском доріжках блукали покинуті покоївки, домнішоари, розгублені офіціанти. Один лише садівник, як і завжди, старанно підмітав доріжки і, побачивши самотню Пріскану, кинув їй тепер відверто і різко:

— Ай, ай, самі поїхали, а домнішоар кинули... Як же ви тепер будете? Га? Воно ж працювати не хочеться домнішоарі, а доведеться... Може, поступите до нас? Нам якраз потрібна поливальниця квітів...

Пріскану грюкнула дверима вілли, зібрала свої речі і нишком вийшла на шлях. Надвечір вона добралася до Констанци. В порту стояло кілька іноземних кораблів, на бульварі горлали п'яні матроси. Пріскану витягла дзеркальце, поправила зачіску, припудрила ніс, який трохи облупився від сонця, і пішла вздовж бульвару, наспівуючи жартівливу пісеньку.

Василіу метушився біля полиць нової кооперативної крамниці, розкладав на них тільки-но привезений з Заречнау крам. На одній полиці він розіклав нові хомути, шлеї, брезентові посторонки, на другій рівним рядочком лягли алюмінійові тарілки, чавунні казанки, рогачі, заступи. В іншому кутку крамниці, на дебелий буковій лаві, стояли мішки з сіллю, з цукром, з синім каменем для винограджників. У глибині приміщення, на прилавку, розкинулися сувої сукна і цупкої вовняної матерії на костюми. Василю розкладає товари, весело посміхається. Неждано-негадано він став популярною людиною на селі. Коли зібрали сход для створення кооперативу, царани довго слухали представника з міста, який розповідав їм про сільську кооперативну торгівлю, про статут споживчого товариства. А коли вибирали правління, люди сказали так:

— Хай у нашій кооперативній крамниці будуть такі люди, яким можна довіряти. Хоч би Василю Бертран. Чим не торговець! Грамоту знає — хай працює!

Так Василю став кооператором. Він роз'яснював селянам вигоду кооперативної торгівлі, називав товар і ціни на нього, обіцяв завалити приміщення, яке колись належало корчмареві Чорбаряну, такими добрими товарами, що селяни просто ахкали від захоплення. Ой, щось багато обіцяє Василю! Хоч би половину привіз того, що назвав: і шовки різні, і хустки, і навіть сукна справжні! А коли Василю сказав, що кооператив матиме, крім усього іншого, ще й машини для роботи в полі — всі засміялись. Ой Василю, щось ти вигадуєш...

— Так, так, різні машини завеземо в кооператив, — доводив юнак. — Прийде селянин, заплатить державі невелику ціну — бери сіялку чи там плуг, обробляй свій ґрунт, а потім поверни машину, хай інший користується нею.

Люди співчутливо похитували головами, дехто просто не вірив, що тепер можна буде взяти на прокат віялку або жатку і що не треба буде йти кланятись Анкулії чи Ранеску. От якби слова Василю справдилися!

Селяни проходили повз стару корчму, де стукотіли молотками теслярі, гукали до Василю, який днями й ночами не виходив з приміщення, все лагодячи та плануючи там майбутню крамницю:

— Стукотиш? А що ж ти будеш класти на ті полиці? Сушену лободу?

— Позаторішнім снігом торгуватиме!

Василіу мовчав. Він розумів, що селяни звикли до того, що добрий товар був лише у спекулянтів та міських крамарів, і не вірять в силу свого кооперативу. Тому вони так жартують, хоч кожний хоче, щоб у крамниці скоріше з'явилося все, про що говорить Василіу.

Іноді він виходив на ганок, посміхався і говорив переконано:

— Торішній сніг хай упаде на голови ворогів, а ми торгуватимемо оселедцями та цукром!

— Дай боже, Василіу, — відповідали селяни. — Якби то...

Перші дві підводи, які послав Василіу в місто, привезли цукор і синій камінь. Царани, побачивши, як Василіу вправно цокотить на рахівниці, відважуючи покупцям цукор і дуже дефіцитний синій камінь для знищення шкідників виноградників, уже не глузували з нього, не кидали дотепи. Вони цілими днями простоювали в крамниці, обмірковували, радились, а тоді й собі ставали пайщиками товариства. Видно, діло справжнє, поважне, чого ж сторонитися його? Василіу виявився серйозним хлопцем, діло своє опанував швидко, так ніби він усе життя тільки те й робив, що стояв за прилавком.

Тепер, коли з'явилося багато різних товарів, коли з самого ранку до пізнього вечора крамниця не зачинялася, коли по селу вже ходили парубки у новеньких скуртейках, пошитих з кооперативного сукна, всі зрозуміли, що кооператив — сила. Селяни тепер скидали шапку перед Василіу, питали його, зустрівши на вулиці чи й просто зайшовши до нього додому рано-вранці:

— Добрий день, юначе! Хліб-сіть! Що там новенького прибуло в крамницю?

Василіу від такої шани наче підріс. Він начепив на свою скуртейку значок кооператора, з його кишені стирчало кілька загострених олівців, а під рукою завжди була товста папка, куди він записував рахунки. Селяни здавали в кооператив хліб, бринзу, масло, а брали за те різний товар. Коли ж при кооперативі заснували прокатний пункт, який почав видавати селянам різні машини для роботи в полі, селяни валом повалили до Василіу.

— Пиши й мене, — говорив господар, тикаючи паль-

цем у товсту папку, що лежала на прилавку.— Пиши, Василю, ось я хліба привіз, зваж мое зерно як слід, видай мені цукру та пару хомутів, а на решту я візьму плуг — треба зорати нивку...

І Василю ретельно зважував лантухи з зерном, зсипав його в амбар поруч з крамницею, вручав селянинові квитанцію, враховував йому пай, видавав товар. Даючи плуг на прокат, Василю говорив:

— Оце, дядьку, вам плуг не який-небудь, а заводський, на яку завгодно глибину можна пускати його. Хіба ваш один буйвол потягне такий плуг? Ви б з своїм сусідом об'єдналися, пара буйволів — не один! І дешевше б вам обійшлося, і краще б зорали ґрунт. Га?

Дядько клав на каруцу плуг, смикав свого рябого буйвола, насував шапку й мовчки їхав собі. «Хай їде,— думав Василю, повертаючись до крамниці,— хай мовчить, все одно слова, сказані про сусіда, не пропадуть марно». Скільки вже було таких випадків — помучиться сам господар на полі, потім плює, гукне до сусіда, скаже:

— А давай-но вдвох — адже ниви наші поряд! Чого ж я буду тут одинаком рвати пупа!

Мине кілька днів, приходять уже вдвох, дякують за пораду ще й півкварти цуйки несуть — усі хочуть випити з Василю, адже він тепер найповажніша людина на селі... Навіть Ленуца, дочка Лучіки Букан, посміхається до Василю, сяючи голубими очима...

Та Василю не такий, щоб кинути роботу та йти собі слідом за дівчиною чи там забратися до кумів цуйку пити. Він статечно вклоняється дядькам, дякує за шану, а потім сміється:

— Оце вибрали ви мене кооператором, доручили свої гроші, а я візьму та й почну цуйку пити. Раз випив, другий, а там як ніхто не вгощає, то бери гроші з ваших паїв, купи цуйку і пий. Добрий з мене буде кооператор! За димом можна пустити оцю велику справу!

Слухають дядьки чудернацьку мову Василю (де ж це видано, щоб людина відмовлялася випити на дурняк!), похитують головами. Може, воно й так! Хай уже буде по-твоєму, хлопче, але в неділю таки заглянь, треба ж випити — оранку закінчили швидко, чого ж не гульнути на radoсах? Не цурайся нас — заходь.

А Василю вже біля прилавка,— он ціла черга покупців, усі чекають, щоб він відміряв матерії, порадив, яку

краще хустку купити для жінки — адже Василю тепер торговець, він часто їздить у місто, знає, з якої нитки оте полотно, на якій фабриці його виткано.

Незабаром над старим приміщенням корчми з'явилася новенька вивіска, яку Василю спеціально їздив замовляти в Заренау: «Споживче кооперативне товариство села Мушатешті, Заренавського повіту». Вивіска велика, намальована добрими фарбами. А щоб і вночі було її видно, Василю поставив біля кооперації ліхтар — хай і вночі бачать кооператори свою вивіску, хай радіють їхні серця. І може, йдучи вулицею, на вивіску ще раз гляне ненароком білява Ленуца, найкраща дівчина в світі, подумает про нього...

Так у темному, колись закинутому серед плавнів і степів селі спалахнув ще один вогник нового життя.

Розділ третій

I

На вулиці гомін. Сьогодні вихідний день, і мешканці Заренау за давнім звичаєм вийшли погуляти з дітьми. Дітей багато — їх несуть на руках, везуть на колясках, ведуть за руки. Подзвонюють срібні дзвіночки міської ратуші, тепле осіннє сонце світить тихо і привітно. Біля годинникової майстерні — натовп людей. На старих дзигарях витанцьовує механічний чортик — стриб, стриб... Діти сміються, плещуть у долоні. Обличчя в усіх світлі, святкові. Уряд підвищив норму видачі хліба, жирів, овочів.

На перехресті, в самому центрі міста, стоїть народний міліціонер у білих рукавичках. Він, мов той маг-чарівник, раз по раз здимає свою паличку, і машини слухняно йдуть у потрібному напрямку. Міліціонер підтягнутий, строгий, рухи його чіткі, розмірені. Перехожі подовгу простоюють, милуючися всевладністю міліціонера і його чарівної палички: в Заренау це новинка. Досі у місті не було потреби регулювати вуличний рух: місто налічувало всього чотири старих автомобілі...

По вулиці йдуть Георгіу Доброшану, Стефані Онча і Владо Йордану — працівники повітового комітету партії. Вони про щось неголосно розмовляють. Вирує шумливе

життя міста. Голосно пропонують свій барвистий крам молоді квіткарки, обставивши асфальт великими корзинами — тепер є хліб, значить людині потрібні і квіти. Як завжди, чимало людей стоїть біля продавців смажених каштанів — це святкові ласощі.

Доброшану зупиняється перед блискучою великою вітриною магазину, задирає голову і вголос читає: «Зразковий державний універсальний магазин». Він входить у розчинені двері, біля яких стоїть бородань у мундирі з срібними галунами, простує у відділ продовольчих товарів. Тут є все: копчене червоне сало, світла, трохи брунатна олія, борошно, консерви, різна крупа, маринована скумбрія, лимони, у невисоких ящиках пастила і цукерки. Людей біля прилавків багато — всім хочеться купити в державному магазині. Дівчина в білому, побачивши покупців, що уважно розглядають товар і щось між собою говорять, ввічливо питає, чого їм треба. Доброшану просить зважити йому півкіло цукерок і стільки ж абрикосової пастили. Юна продавщиця швидко загортає крам, виписує чек і чемно пояснює:

— Прошу, будь ласка, заплатити в касу, а крам одержите на контролі, он там, біля входу.

Доброшану йде до каси, платить гроші. Одержавши оплачений чек, хотів було йти за крамом, але з сусідньої з касою будки чує голос:

— Зачекайте, товаришу, дайте ваші чеки.

Рухлива жінка бере чеки, швидко кладає рахівницею. Цифри сходяться з преїскурантом, що лежить тут же на столі. Жінка повертає чеки і каже:

— Можете одержувати крам.

Стефані Онча, спостерігаючи всю цю церемонію, говорить Георгію Доброшану:

— Це додатковий контроль.

Доброшану киває головою. Добре організовано, це йому подобається. Вперше в житті країни запроваджено тверді державні ціни, ніхто не має права порушити їх, узяти з покупця хоч одну зайву лею. А звички у продавців ще давні — такий чудовий крам, такі продукти, що за них можна взяти втрое дорожче... Приватний торговець хіба такі гроші виручав би... Хочеться хоч три, хоч одну лею набавити — для покупця це ніщо... Але контроль безжалісний, усе перевіряє, і завищена ціна хоч на одну лею не проходить повз увагу контролера-касира. Він має цін-

ник, він помітить найменшу неточність і поверне чек тому, хто його виписував: потрудися, чоловіче, переписати та вдруге виписуй чек правильно, не бери з людей зайвих грошей...

На другому поверсі — шовк, сукно, шерстяні тканини. Тут людей ще більше: за війну обносилися, тепер можна дещо справити, поповнити свої гардероби... Багато ситцю, сатину, байки. Тут особливо шумно, купують здебільшого жінки, дівчата-робітниці. З Радянського Союзу надійшло чимало бавовни, фабрики працюють на дві, а то й на три зміни. На вітринах — великі картаті хустки, чепурні барвисті носовики, якими пишаються текстильники Румунії, готові сорочки, дитячий одяг. І все це недорого, ціни тверді, ордерів не треба — плати гроші, одержуй крам. Тебе ніхто не обрахує, ніхто не запросить у тебе зайвого — просто диво дивнее!

Приємно на серці у Доброшану, лагідно, щиро посміхається Стефані Онча. Ніхто з покупців і не догадується, чого так тепло світяться очі в цих людей, які майже нічого не купують, а лише приглядаються до всього. Вони не знають, скільки довгих безсонних ночей просиділи ці люди, партійні керівники, обговорюючи принципи нової державної торгівлі, ніхто не знає, що ночами вони подовгу сиділи за столами і читали брошури, виписані з Радянського Союзу... А як уперто і наполегливо підбирали вони чесних, досвідчених людей, яким можна було доручити працювати у першому державному магазині! Адже один необачний торговець, розбещений звичаями капіталістичної торгівлі, міг би зіпсувати всю справу...

Біля входу швейцар з срібними галунами відбирає контрольні чеки: на кожний пакунок — чек. Так треба — щоб була хто не виніс зайвого краму, виданого якимось несумлінним продавцем. Взаємний контроль — річ цінна, адже нове тільки починається, а старого — хоч відбавляй...

Владо Йордану, який іде поруч з Доброшану, каже:

— І чого воно так: поруч з хорошим живе погане, поряд з передовим — відстале...

У Доброшану святковий настрій, він сьогодні принесе своїй Флоріці цукерки і скаже: «Ось тобі, доню, з державного магазину». А коли у Георгіу настрій хороший, він не від того, щоб і поговорити.

— Ось ти кажеш, — Георгіу обернувся до Йордану, —

що хороше живе поруч з поганим. Я б сказав, що погане не тільки живе, а ще й бореться, відстоює право на існування... Розумієш, точиться боротьба не на життя, а на смерть. Але нове, породжене життям суспільства, завжди переможе.

Доброшану відійшов на протилежний бік вулиці, зда-лека подивився на приміщення державного магазину, порівняв його з сусідніми магазинами, що належали приватним господарям, сказав:

— От нове і старе стоять поруч. Ти думаєш, боротьба не відбувається? Ого, ще й яка боротьба! Хіба не чув про різні вигадки: і що в державному магазині продукти не справжні, а сама лише бутафорія, і що таємна поліція, переодягнувшись у одяг продавців магазину, записує, хто скільки і чого купить, щоб прийти вночі і конфіскувати все це... Торговці, наполохані нечуваним конкурентом — державним універмагом — починають знижувати ціни, адже до них тепер мало заходить покупців... Вони вигадують нові фасони одягу, взуття, приваблюють покупців модою, новинкою... Боротьба!

Доброшану взяв Владо під руку, вказав очима на жінку, що вийшла з державного магазину і, розглядаючи на сонці покупку, щасливо посміхалася.

— Бачиш? Ота жінка радіє: вона дешево купила добрий крам. Може, в цю хвилину вона думає лише про цей крам, що лежить у неї в руках, радіє, що у неї буде, приміром, гарне плаття, але згодом, якщо вже не зараз, у неї виникне гордість і радість за свою нову владу, за новий уряд, який знизив ціни, приборкав спекулянтів, підвищив норми видачі продуктів, відкрив магазини, де не луплять з покупця шкіри, де діє суворий державний закон і порядок... Ось у чому сила і майбутнє нового — воно відповідає інтересам народу. Боротьба ще триватиме, але кінець кінцем нове, наше переможе...

Вони йшли тепер уздовж сквера, де гралися діти. Стефані Онча розповідала про мітинг на тютюновій фабриці, присвячений грошовій реформі. Що там діялося! Прості робітниці, підрахувавши свій новий бюджет, були вражені: уряд не тільки знизив ціни і зміцнив гроші, він знайшов можливість залишити недоторканою заробітну плату трудящих.

— Передайте нашому урядові, — говорили жінки-робітниці, звертаючись до Стефані Онча, яка сиділа в

президії,— передайте в Бухарест, що робітниці Заренау у відповідь на заходи уряду значно підвищать продуктивність праці, перевиконуватимуть норми! Передайте їм від нас і від наших дітей велике спасибі!

Владо, високий і худорлявий, з партизанським орденом на військовому френчі, захоплено слухав розповідь Стефані Онча, не зводячи з неї очей. Йому хотілось отак іти вулицею і без кінця слухати цю чудову розповідь, чути слова Стефані, повні якогось внутрішнього тепла і особливої, тільки жінкам властивої, тихої радості. Але Стефані Онча була так захоплена, що навіть не помічала нічого навколо себе. Вона не знала, що своєю байдужістю завдавала великого горя цьому тихому і зосередженому чоловікові.

Крокуючи по вулиці, Георгіу Доброшану думав про те, що нове життя здобуло одну за одною кілька значних перемог. Викрита і знешкоджена банда Маніу, сам отаман і його прибічники, спіймані на гарячому, сидять у тюрмі, чекаючи народного суду. За допомогою Радянського Союзу вдалося подолати труднощі, зв'язані з посухою. Зібрано добрий урожай, проведено грошову реформу, яка вибила з рук капіталістів могутню зброю — гроші. Все це так, міркував Доброшану, все це добре, але ще немає ніяких підстав заспокоюватися. В країні продовжує існувати штаб контрреволюції — палатул регал. До королівського двору тягнуться нитки реакції, тут плекають плани економічного саботажу і диверсій, політичних інтриг і міжнародного шантажу. В руках капіталістів ще перебувають фабрики і заводи, залізниці і шахти. Засліплені класовою ненавистю до трудового народу, до робітничого класу, власники підприємств хитро саботують рішення уряду, спрямовані на оздоровлення економіки країни, зменшують виробництво особливо важливих товарів і продуктів. Зношене за час війни устаткування не ремонтується, гроші, що їх виділяє уряд для цих потреб, переправляються за кордон... Треба бути пильними — ворог ще не склав зброї. Де-не-де ще лунають постріли з-за рогу, блукають у лісах здичавілі легіонери...

Доброшану прощається з товаришами, простує додому. Решту дня він проведе з Флорікою — для дівчинки це велике щастя. Відчинивши хвіртку до свого двору, Георгіу розводить руки і ловить свою чорняву пташку, що летить до нього, не відчуваючи землі. Він бере на

руки дочку, цілує її смуглі щічки, подає куплені для неї цукерки.

— Ти вже сьогодні нікуди не підеш, таточку? — щечече дівчинка, зазираючи в батькові очі. — Правда, не підеш? О, я так чекала тебе! Підемо в кіно?!

Тільки зайшов у кімнату — задзвонив телефон. По дзвінку догадався — викликає Бухарест. Георгіу зняв трубку. Разом з словами линули мажорні передзвони дротів, що бігли з далекої столиці степами і синіми далями гір.

Повісивши трубку, Георгіу підхопив на руки дочку, сказав весело:

— Отакі справи, дочко! Доведеться нам, метелику мій, відкласти кіно. Нам треба складати речі в дорогу.

На другий день, здавши справи Стефані Онча, Георгіу Доброшану виїхав у Бухарест.

II

Повернувшись з-за кордону, Михай Гогенцоллерн не впізнав своєї країни. Похмурий і темний з лиця, сидів він самотньо у своєму кабінеті, роздумуючи над усім, що тільки-но почув від матері. Без нього тут сталося стільки змін, що він навіть за голову схопився. Країна піднімалася з руїн і злиднів, життя розквітало, люди починали реально відчувати плоди політики народного уряду, який він, король Михай, стільки завдавав ударів і ставив перепон. Все робилося без нього, а часом і всупереч його волі — царани збирали добрий урожай, а король хотів, щоб небо послало ще один рік посухи; робітники одержували тепер повноцінну лею, а він, король, хотів, щоб ця лея й далі знецінювалась. А тут ще ота афера з втечею за кордон дурників святого Маніу! Самі собі плюнули в обличчя... Тепер уже нікому не скажеш, що це святий апостол, тепер вирішальне слово буде належати прокуророві...

Так, справи йшли надто погано. Похмура реальність, вмиль вивітрила рожеві спогади про милі зустрічі в благословенній Швейцарії, про катання в горах, про гру в Монте-Карло... Як було добре йому протягом цих місяців, проведених далеко від державних сует, від пліток двірських папуг, від нашіптувань синьої од злості матері.

Була б його воля на те — зовсім не повернувся б; краще вже не бачити того, що викликає смуток і жаль у серці.

Король підходить до вікна, дивиться на майдан. Вирують вулиці, гомонить передвечірній Бухарест. Люди котять перед собою дитячі коляски, посміхаються, купують вечірні газети, зустрічають знайомих, скидають капелюхи. Йдуть з роботи банківські працівники, металісти, робітниці з фабрики. Подзвонюють трамваї, відвозячи жителів околиць. Торгують магазини, поблискуючи об'явами про знижені ціни. На соборній башті голуби купаються в останньому промінні вечірнього сонця. Двірник мете асфальт. Біля королівської брами стоїть гвардієць з пером на позолоченій касці, гримить окованими підборами, вітаючи офіцерів. Так, це, здається, Андрієш, вродливий солдат. Король дивиться на гвардійця, і йому здається, що перо і блискуча каска ніяк не гармонують з загальним трудовим виглядом вулиці. Навіщо Андрієш так випинає груди і так старанно вистукує об поміст? Хіба від цього лисий банківський працівник перестане посміхатися? Чи, може, без цього гвардійця фабричні робітниці спохмурніють на лиці? Чого він там стоїть? Хіба не видно, що він зайвий, що він, мов той доісторичний ідол, викликає лише подив і посмішку в людей, одягнених у промаслені скуртейки і сині комбінезони?

Так, роззолочений і набундючений Андрієш тепер зайвий. Зайвий, зайвий... Он ідуть солдати румунської армії, у них прості гімнастюрки кольору трави, пошиті на зразок радянських. На кашкетах замість королівських кокард — червоні зірки... Так, саме зірки... Солдати йдуть чітким, карбованим кроком, як ходили завжди, десять, сто років тому. Йдуть, поглядаючи на роззолоченого Андрієша, і посміхаються... Чи, може, йому так здається? Але ж посміхаються, побачивши, як випинає груди Андрієш... Хто вони, оті солдати? Мабуть, прості хлопці з Банату чи Добруджі, сини царанів, які одержали від нової влади землю і міцні гроші, школи і твердий військовий статут, що забороняє капралові бити солдатів... Хіба вони підуть за ним, королем? Хіба вони скинуть оті зірки і начеплять знову кокарди, з якими їхні попередники ходили грабувати Тирасполь і Одесу?

Гойдаються тіні в похмурому великому залі, порозвішувані на стінах картини здаються темними провалами, а королі, що стоять, випинаючи груди, мов той Андрієш,

здаються мерцями, привидами. Боже, як скучно, як похмуро! Хоч би світло запалили!

Король нервово дзвонить у передпокій. За кілька хвилин чуються старечі кроки Мурдаряну.

— Запаліть світло! — кричить король. — Подзвоніть моїм друзям, хто там з них залишився... Я хочу сьогодні трати в карти!

Поки старий маршал шаркотить по підлозі подагричними ногами, прямуючи вниз, щоб подзвонити до Малакси і Макса Аушніта, Михай уможується на своєму королівському кріслі, витягає ноги в зашнурованих до колін крагах, хрускотить пальцями. Хоч би що він думав, хоч би що робив, а якась потаємна думка точить його серце, мов хробак... Про що він? Що не дає йому спокою? А, це ота історія з Маніу... Маніу сидить тепер у тюрмі, пише зізнання... Слідчі-комуністи тепер до всього докопаються, все випитають. Тепер вони матимуть прямі докази проти нього, короля, адже це тут, у палатул регал, Маніу викладав свої плани, запевняючи короля, що як тільки він сяде в крісло прем'єр-міністра, то негайно кине в тюрму всіх комуністів. Усе це кануло у вічність... Хоч би отой старий чорт на процесі не розв'язав язика, а то весь світ дізнається про роль короля в антидержавній змові...

Мовчить палац, наче тут усі повмирали. Король тремтячою рукою тягнеться до столу, бере срібний дзвоник і несамовито калатає ним, боязко озираючись на темні кутки залу Притишених кроків...

III

Наскільки пригадає Василіу, все почалося з того дня, коли Ленуца приходила в кооператив набирати собі на плаття. Тоненька дівчина у барвистій кофточці довго стояла біля прилавка, розглядаючи сувої матерії, які один за одним викладав Василіу. Вона брала край сувою, підносила до очей (у крамниці було темнувате), потім, не задовольнившись цим, брала весь сувій і йшла до дверей. Їй хотілося неодмінно набрати доброї матерії, такої, щоб і не рвалась швидко і водночас була ніжна та барвиста. Стежачи за дівчиною, яка ніяк не могла зважитись, що їй купити, Василіу весь час мовчав, нарешті, сказав офіційно:

— На мою думку, тобі до лица оцей шифон у квіточку. Відміряти?

Дівчина глянула на кооператора голубими очима, повними якогось тихого і щасливого сяйва, притулила матерію до грудей, перепитала:

— Правда до лица? Ти це серйозно?

Василіу засміявся:

— Вір мені, я знаю жінок...

Ленуца подивилася на хлопця. Звідки Василіу знає жінок? Вона пам'ятає, коли Василіу разом з своїм дружком Аурелом, високим, худим хлопчиною, пас громадську череду і часто проходив по вулиці з довгим батогом, збираючи по хлібині за кожну корову, яку пас ціле літо. Маленька Ленуца, виглядаючи у вікно, думала: нащо Василіу стільки хліба? Вона якось порахувала корів, їх було тридцять, похитала здивовано головою. Тридцять хлібин... Що він буде з ними робити? Мати пояснила, що Василіу весь цей хліб сушить на сухарі і ними живе цілу зиму, аж поки не засяє весняне сонце і господарі знову не покличуть його виганяти худобу в плавні. Василіу був сиротою, батька й матері зовсім не знав, жив де доведеться: в чулані, а то навіть на горищі у старій школі. Ледве він підріс, як почалася війна і його погнали на фронт. З війни він повернувся калікою, довго вештався по вулицях, живучи милостиною, аж поки його не вилікував радянський хірург. Де Василіу встиг пізнати жінок? Ні, він, мабуть, бреше, говорячи про свій неабиякий досвід у жіночих справах. Це йому просто захотілося похвастатись перед Ленуцою, яка була молодша за нього на цілих п'ять років. Вона так і сказала, користуючись тим, що в кооперативі не було нікого, за винятком баби Смаранди, що вже цілу годину нюхала мило, не зважаючи на його взяти:

— Не хвастай, Василіу, я все знаю...

— Що ж ти знаєш? — ворухнув чорним вусом кооператор, зацікавлено дивлячись на дівчину, яку він сторазів бачив, але тільки тепер помітив її незвичайно красиві голубі очі і тонкий, гнучкий стан.

— А те знаю, що ти ніколи жодної дівчини не цілував.

Василіу остовпів. Він ніколи не міг подумати, що у Ленуци Букан такий гострий язик і дотепний розум.

— Гм, гм... — зам'явся він, ніяково кліпаючи очима. — Звідки ти взяла це?

— Про це всі знають, кожна дівчина знає, поспитай...

Вона прикрила голубі очі довгими віями, почервоніла. «І нащо ото було розпускати язика! — картала вона себе в думці, не підводячи очей. — Що він може подумати про неї? Скаже, що вона стежить за ним, цікавиться його особистим життям, знає, де він буває, що робить. Боже, який же у неї лихий язик, як вона жалкує, що сказала оті дурні слова!» І щоб покінчити з цим і скоріше вийти з крамниці, вона попросила відміряти їй три метри шифону у квіточку і, заплативши гроші, пішла, навіть не попрощавшись з Василіу.

Василіу було соромно, нестерпно соромно і боляче. От прийшла Ленуца, це дівчисько з білими косичками, і присоромила його... Таки правда, що він ще не гуляв з дівчатами і ніколи не цілував рожевих губ, про які складено стільки пісень... Не до того йому було! Навіть тоді, коли він одужав після операції, став повноправним громадянином села, він не міг дозволити собі підійти до дівчини і сказати їй, як це робили інші парубки: сьогодні

додому підеш зі мною... Ні, він не міг так вчинити. У всіх у пам'яті недавні часи, коли Василю валявся на вулиці, просив милостиню, співав псалми... Хто ж погодиться піти з ним? Він не мав своєї хати, постійної роботи, жив випадковим заробітком: косив сіно куркулям, різав за шматок сала свиней під різдво, білував овець на пасовиську Анкулії...

Та відколи люди обрали його до складу правління кооперативу, він відчув, що до нього почали ставитись інакше, ніж раніше. Все змінилося на краще, і незабаром люди побачили, що у Василю чорні, мов вугілля, вуса, приємне обличчя, красивий почерк... Тепер от навіть дівчата почали задивлятись на нього, Ленуца ота, наприклад... І він закохався у Ленуцу, закохався до болю в серці. І чим дужче він закохувався, тим більше боявся зустрітись з голубими очима Ленуци, хоч знав твердо, що вже не зможе жити без них. Дивний характер у Василю! Щодня в кооператив заходять сотні людей, серед них чимало дівчат, і з усіма хлопець весело й вільно розмовляв, навіть кидав жарти, але, побачивши Ленуцу, яка заходила купити то сірників, то гасу, він раптом втрачав мову, ставав похмурим і мовчазним, наче його підміняли. Одного разу він навіть крикнув Ленуці, яка прийшла до крамниці тієї миті, коли Василю загвинчував прогоничі:

— Зачинено! Завтра приходь...

Ленуца трохи постояла біля дверей, дивлячись, як Василю ретельно закручує болти, повернулась і пішла геть. Серце у хлопця калатало, наче в грудях відразу вимахувало молотами сто ковалів. Він був ладен догнати дівчину, повести її в магазин і віддати їй усе, що там було, аби тільки вона не йшла додому, не дивилася так на нього... Він навіть ступив кілька кроків по вулиці, але дівчина вже була далеко від нього. Тоді він цілий вечір картав себе, обзивав страшними словами, повними презирства до своєї дурної вдачі. А наступного разу, зустрівшись з Ленуцою на вулиці, він знову сухо вклонився і пройшов мимо...

Так тривало довго, і Василю почав думати, що Ленуца не лише не кохає його, а навіть ненавидить і зневажає. Ще б пак! Перша заговорила до нього, натякнула про поцілунок, він закохався, мов той телепень, але жодного разу не пошукав її на гулянках, не провів додому, не сказав ласкавого слова...

Якось він вийшов погуляти на вигін, де молодь у свята танцювала під цимбали. Тут уже було багато хлопців і дівчат.

Побачивши Василю, який несміливо крокував по стежці, вони кинулися до нього і, підхопивши під руки, потягли в «хоро». Два парубки, ставши один до одного спинами і взявшись за руки, підсакували, смішно викидаючи ноги, потім брали з кола дівчат і танцювали з ними. Коли настала черга Василю вибрати собі дівчину, він злякався. В щільному колі стояла Ленуца, пильно дивлячись на нього голубими очима, повними сміху і глузування. Кого він вибере, оцей зарозумілий кооператор? Невже йому не ясно, що таких очей у всьому селі не знайдеш, що вона найкраща, бо у неї тонкий стан, сімнадцять літ, гаряча кров і шовкове волосся? Чи ти не розумієш, хлопче, що тебе кохають, що про тебе думають, що тебе хочуть бачити часто, завжди, щохвилини...

Василіу обвів поглядом дівчат, кивнув низенькій горбатій Маргариті, підхопив її і повів у танок. Як це сталося, Василю сам не знав. Він, наче п'яний, припав головою до дівчини, зазірав їй у вічі, щось говорив, сам не тямлячи що... Один і другий раз Василю танцював з неповороткою і товстою Маргаритою, ніби хотів підкреслити свою зневагу до всіх інших дівчат. А щаслива Маргарита очам своїм не вірила. Такий красунь-хлопець пішов з нею танцювати, та ще й слова нашіптує якісь чудні; немов він закоханий у неї. Дівчина переможно сєє очима, виступає у танці урочисто, намагаючись випрямити свій горб. Ніхто цього не помічає, нікому немає діла до Василю та його дівчини, тільки Ленуца хмурить білі брівки, кусає вишневі губки.

Та ось танці скінчилися, молодь почала розходитись. Високий, довгоший Митря, син Анкулії, взяв Ленуцу під руку, повів її в село. Василю відпустив гарячу, спітнілу руку Маргарити, яка не відходила од нього, кинувся навздогін. Він підбіг до Митрі, став перед ним блідий, задиханий і сказав хрипко:

— Не ходи! Чуєш? Не займай її...

Він рвучко вихопив руку Ленуци, яку тримав Митря, подарив його в груди.

— Руки в тебе довгі, але до неї не тягнись... Повідбиваю!

Він ішов поруч з примовклою Ленуцою, яка з остра-

хом дивилася на кооператора і не могла зрозуміти, що з ним коїться. Аж коли затихли слова Митрі, який зда- лека погрожував розвалити голову «нешасному старцеві», Василіу сказав суворо:

— Чого ти з ним танцюєш? Хіба не знаєш, що він прижив дитину з Елізою, солдаткою...

Ленуца глибоко зітхнула, трохи заспокоїлась, бо ота сварка дуже її розхвилювала. Вона подивилася на Василю, сказала, аби що сказати:

— Всі танцювали... Ти теж танцював.

— Хіба немає інших хлопців? З ким завгодно танцюй, тільки не з ним...

— А чого це я мушу тебе слухатись? Адже ти собі вибираєш симпатію...

Василіу видихнув повітря; він ще палав від збудження і гніву.

— Симпатію... Чудасія... Але краще вже танцювати з горбатою Маргаритою, ніж з Митрею. У Маргарити хоч душа чиста...

— То чого ж ти не провів її додому? Чому пішов за мною? Хіба я тебе кликала?

Ленуцу вкололи оті слова про душу Маргарити.

— Йди до неї, вона чекає...

Хлопець глянув назад: там ще стояв гурт молоді і серед них Маргарита, повна суму й туги. Василіу сказав сміливіше:

— Бач, а ти говорила, що я такий... що жодна дівчина не дала б мені поцілувати її...

Ленуца зупинилась, насупила білі бровенята. З її очей, освітлених місяцем, били люті промінчики гніву.

— Знайшов чим задаватися! Маргариту ти поцілуєш, але вродливу дівчину... Боягуз!

Вона кинулась від нього, побігла по городах, на ходу скидаючи черевики, щоб вони не заважали втікати.

Василіу присів на пеньок, витяг з кишені пачку сигарет, втер сірника. Сигарети чаділи, хапали за горло гіркоютою — Василіу так і не навчився курити, хоч і носив при собі завжди пачку добрих сигарет. Та він зараз думав не про це. Ленуца сказала, що він боїться вродливих дівчат, що він боягуз. Тепер ці слова не викликали у нього образи і роздратування, як раніше. Він тепер твердо знав, що Ленуца кохає його, і від цього усвідомлення у хлопця перехоплювало подих. То нічого, що вона втекла, вона

сказала все, що було в неї на серці, вона кохає його! І Ленуца таки справді вродлива! Де не бував Василіу, скільки не бачив дівчат — такої не зустрічав. Він усміхнувся в темряві, очі його пламеніли, серце шалено стукотіло.

А в цей час Ленуца, нишком пройшовши в хату і впавши на ліжко, дивилася на стелю, наче на ній було зведено стежки її майбутнього життя. Так вона лежала довго й нерухомо, і коли до неї тихо підійшла мати і поглядила її по голові, несподівано заплакала...

IV

Третій день у Бухаресті тривав процес цараністів. Мов коршак, сидів на лаві підсудних старий Маніу, опустивши темні квадрати запалих очей. У залі повно румунських і іноземних кореспондентів. Відповідаючи на запитання голови суду, «отаман» цідить крізь зуби: «Мені важко пригадати це»... Або: «Все це могло бути, але я нічого не пам'ятаю». Тоді слово надають підручним «апостола». Ті охоче розповідають про роль Маніу в державній змові, у зв'язках націонал-цараністської партії з іноземними розвідками. Маніу створив спеціальну воєнну організацію «Чорні свитки», перед якою поставив завдання силою повалити законний румунський уряд. Маніу передавав американцям і англійцям секретну інформацію, поширював провокаційні чутки на селі, намовляв своїх головорізів, завербованих з розбитих народом ватаг легіонерів, убивати активістів.

Припертий фактами своєї злочинної діяльності, очною ставкою з своїми підлеглими, Маніу ще нижче схиляє голову. З його чорних, закипілих від злості вуст ледве долинає до залу: «Все це зумовлено боротьбою...»

По залу пройшов шелест — то іноземні кореспонденти записали у свої блокноти: Маніу визнав себе винним у пред'явленому йому обвинуваченні...

В той час коли голова суду, виявляючи велике терпіння, допитував Маніу, в Заренау розпочався процес бандитської зграї колишніх легіонерів, які тероризували населення повіту, підпалювали склади з хлібом, убивали людей, відданих демократичному урядові. Серед підсудних сиділи колишній примар Мушатешті Мелітару, колиш-

ній примар Синау Георгіу Ілян, куркуль Михай Ранеску і його дочка Пріскану.

За столом суду — виїзна сесія військового трибуналу. Голова суду, чорнявий юнак у френчі захисного кольору, з орденськими колодками, починає допит. Нервовий Мелітару, бігаючи по залу очима, чекає своєї черги відповісти на запитання голови суду. Зараз говорить відставний полковник старої румунської армії.

— Чому вас демобілізували з армії? — запитує голова суду.

— В зв'язку з похилим віком, — відповідає підсудний.

— Вам установили пенсію? Скільки ви одержували?

Підсудний мовчить.

— Не маєте бажання відповісти? — питає голова суду. — Але це запитання не таке вже й складне, далі підуть складніші... Будете говорити?

Відставний полковник, потираючи лисину, говорить, що він одержував досить великі гроші від народного уряду, який добре забезпечив відставних офіцерів.

— Бачите, народний уряд потурбувався про вашу старість, повністю забезпечив вас і вашу родину, а ви чим відповіли урядові на його турботу? Ви пішли у підпільну зграю, щоб чинити вбивства і підпали... Розкажіть про свою підривну роботу проти народного уряду!

Підсудний докладно описує свою злочинницьку діяльність у створеній Маніу групі терористів, про вбивство примарів-комуністів, про вчинені залізничні катастрофи.

Слухаючи ці зізнання, Пріскану думала про те, що підпільна група Мелітару встигла чимало нашкодити. Вона була дуже тонко законспірована, на її рахунку надто багато тяжких злочинів перед народом. Вона дивиться на Мелітару. З її колишнього коханця давним-давно злетів пил світськості, незалежності й гоноровитості. Він зблід, зіщулювся, а на голові його навіть з'явилася лисина, якої Пріскану раніш не помічала.

Вона сидить у другому ряді, і їй заважає дивитися широка спина відставного полковника. Але Пріскану все-таки побачила, що процес веде її колишній кавалер — Маринике. Так, це той самий Маринике, який колись, у дні її молодості, частував її дешевими цукерками і оспівдувався в коханні. Як його прізвище? Забула чи й зовсім не знала, не цікавилася тоді... Господи, як усе змінилось в житті! Вона пригадує сором'язливого, бідного перепи-

сувача судових паперів адвоката Константінеску, його розповіді про знамениті процеси, згадує його слова, сповнені мрій і віри у своє майбутнє... Він таки домігся свого! Тепер він судить її, Пріскану, за яку тоді міг пожертвувати життям, піти з нею на край світу... Вона аж здригнулася, почувши своє прізвище. Це її питає про щось Маринике. Пріскану думає, що, можливо, це сама доля зробила так, щоб її судив не хтось інший, а колишній її кавалер. Може, це рятівне коло, кинуте їй богом? За останній час, відтоді, як її арештували в порту, вона так нервувалася, так багато пережила...

— Підсудна Ранеску, розкажіть про свої зв'язки з підсудним Мелітару,— суворо каже Маринике.

Пріскану підводиться. Чи впізнав її Маринике? Невже він став такий черствий, що, впізнавши свою колишню Прісі, навіть не натякне про це? Не викаже своїх почуттів хоч чим-небудь? Та чи й залишилися в нього ці почуття?

На попередньому слідстві вона все розповіла, нічого критися — карту бито. Що ж ще додати до сказаного? Маринике, мабуть, читав її свідчення, навіщо ж питати? Відповідаючи на запитання, Пріскану не зводить з Маринике очей. Хай він бачить, що вона ще зовсім молода, що вона стала навіть кращою. Якщо він кохає її, то не може того бути, щоб Пріскану не схвилювала його, не зачепила серця. Подавшись уперед і відкинувши назад свої коси, вона відповідає вкрадливим, схвилюваним голосом... Хай Маринике робить вигляд, що не впізнав або й зовсім не бачив її ніколи, Пріскану знає чоловіче серце, Пріскану тривожиться і вірить.

— Скажіть, підсудна, ви ніколи не розмовляли з Мелітару про політику, про підпільну роботу? — запитує сухо голова суду.— Вам не доводилося критикувати Мелітару за його дії, які, на вашу думку, шкодили антинародному підпільному рухові?

Пріскану мовчить. Що означає це запитання Маринике? Невже Мелітару розповів навіть про інтимні розмови, при яких не було жодного свідка? Ну що ж, хай навіть розповів... Але ж свідків тоді не було, треба все заперечувати.

— Я ніколи не поділяла думок і переконань Мелітару і його спільників... Я жертва нещасливого кохання...

Вона навіть сльозу пустила. Хай дивиться Маринике,

як з її прекрасних очей течуть сльози, хай її мука передається йому, хай він повірить їй... Але голова суду знову спокійно запитує:

— Може, ви забули, то я вам дещо підкажу... Пригадайте вашу розмову з Мелітару, коли ви були з ним у «будинку для побачень» у Бухаресті. Що ви там говорили про підпільний рух?

Ах, Маринике, Маринике... Значить, ти забув про мене або й зовсім розлюбив, якщо так ставиш запитання. Значить, мої сльози тобі ніщо, жіноча гра, не більше. Значить, ти вирішив занепасти мене, і в твоєму серці нічого не залишилося... Ні, тоді хай буде по-твоєму. Ось тобі моя відповідь:

— Була така розмова. Я говорила про егоїзм Мелітару, який, рятуючи свою власну шкіру, забуває про інших своїх спільників...

— Чи не вважаєте ви, підсудна, що оце зараз ви теж чинили так, як чинив усе життя Мелітару: прикидаючись невинною, ви думали лише про свою власну шкіру...

Пріскану мовчить. Усе ясно. Маринике, який колись зітхав при зустрічі з нею і не зводив з неї закоханих очей, той Маринике вмер. Того Маринике немає. Тепер є голова суду, в якого суворе обличчя, міцний, спокійний голос і на френчі чимало орденських колодочок. І вона тепер розповідає все про свої зв'язки з диверсантами, про свої переконання, про свій згубний шлях, куди її штовхнули обставини...

— Обставини? — перепитує голова суду.— Може, вірніше, логіка антинародної діяльності? Те, що ви стали повією, нікого не дивує. Це в порядку речей...

Боже, який ти суворий, Маринике, який ти безжальний! Адже говорити такі слова при повному залі, і он батько, рідний батько сидить поруч неї... Маринике, Маринике, які складні стежки життя, як вони далеко розійшлися, наші з тобою стежки, і, видно, ніколи їм не зійтися, не зустрітися...

Тепер допитують колишнього примаря Синау Георгіу Іляна. Це один з дуже хитрих і небезпечних ворогів народного режиму. Слухаючи його розповідь, не тільки судді, а навіть лисий полковник кривиться. Як тільки Маніу побачив, що німці не стримають фронту по річці Дністр, він віддав наказ послати провокаторів у комуністичне підпілля. На долю Іляна, молодого бухарестського адвока-

та, випало проникнути в партизанський загін Стефані Онча, втертися в довір'я, вступити в партію, сумлінно виконувати доручену роботу, проявляти ревність і дисциплінованість на службі, ворожих дій не чинити... до відповідних вказівок. У той час коли Ілян був уже примарем села, він одержав інструкції приступити до дії. На Іляна не покладалося завдання висаджувати в повітря телефонні станції чи залізничні колії, йому сказали лише, щоб він «виявив ініціативу» в стягненні податків з населення своєї групи сіл, бажано, щоб усе це робилося під гаслом «патріотичного пориву». План був хитрий — надмірним викачуванням хліба й інших продовольчих товарів з селянських господарств, які тільки при новому режимі одержали землю і стали зміцнюватись, викликати обурення народних мас проти дій нового уряду і створити видимість антиурядових заколотів.

— Хто вам давав розпорядження конфіскувати зерно і худобу в селян? — запитує голова суду.

Ілян, труснувши своїм кумедним чубом «під робітника», невиразно мимрить:

— Я сам підписував постанови...

— Значить, з власної ініціативи ви... Ясно. А з якою метою восени 1943 року ви поступили на роботу в Плоешті і працювали там три місяці?

Ілян мовчить, похнюпившись. Тоді голова суду ще раз повторює запитання і чекає відповіді. Монотонно цокає великий мідний маятник стінного годинника. Зал принишк, чекаючи відповіді підсудного.

— Щоб легше було знайти шлях до партизанського загону.

— Про це ви також мали інструкції чи виявили ініціативу?

Ілян мовчить.

— Скажіть, підсудний, ви знаєте Пріскану Ранеску?

— Я ніколи її не бачив, — швидко відповідає Ілян. — Я чув про неї від Мелітару.

— А що вам говорив Мелітару?

Ілян озирається навколо, зустрічається поглядом з Пріскану, знову схиляє голову вниз.

— Вам незручно відповідати на це запитання?

— Незручно...

— А все ж...

— Він сказав мені, коли посилав у дунайські плав-

ні, що там я зустріну сільську дурепу Пріскану і що я можу зробити з нею все, що захочу... Але я її не зустрів...

— Що означали слова Мелітару: «можете з нею зробити все, що захочете?» Вбити?

Ілян мовчить.

— Хто вбив майора Канну?

З вузького лоба Іляна капає холодний піт.

— Я мав таку інструкцію...

Суд оголошує перерву. Солдат з автоматом стає поруч Пріскану, наказує йти. Маринике, навіть не глянувши на неї, виходить з залу. Все. Кінець. Порятунку тепер не чекати.

Маринике, увійшовши в кімнату для відпочинку, підійшов до вікна, задивився на пошматовані осіннім вітром гілки платанів, що росли вздовж вулиці. Тут колись, давно-давно, він ходив на побачення з наймичкою, протягом довгих годин чекав, поки з'явиться вона у білому фартушку... Скільки минуло років з того часу? Пріскану зникла раптово, навіть не попрощалася з ним. Маринике ходив по вулицях, шукав її. Він не витерпів, зайшов до торговця, спитав. Дізнавшись про те, що Пріскану виїхала з матір'ю, він засумував ще дужче. Хотілося піти пішки в село, знайти її, припасти до її колін... Потім — війна, служба у добровільній дивізії імені Тудора Владимиреску, визволення Братіслави і Брно, повернення з фронту, навчання в університеті... Всі ці роки десь у глибині душі Маринике жив образ Пріскану, яка зуміла причарувати його... В ті хвилини, коли він залишався сам на сам, перед ним спливали спогади про перше кохання юності... Він мріяв про зустріч, бо вірив, що він знайде її хоч би там що. І от зустрівся...

Вітер гонить над містечком важкі сизі хмари, хилить до землі голі стовбури дерев, мете пожовкле листя... Садівник, обходячи вулицю, довгими ножицями зрізає сухі гілки на деревах, скидає їх у великий кошик. Як він уважно оглядає дерева, стежачи, щоб жодна мертва гілка не залишилася на платанах, щоб вона не смоктала навесні живого соку з дерева, щоб не заважала рости молодим і дужим. «Правильно, дорогий товаришу, — думає Маринике, не зводячи погляду з садівника, — правильно робиш, зрізаючи гниле й трухляве, щоб дати простір юному й здоровому. Відшумлять хуртовини, засяє сонце над землею, прикраситься місто тінявими ря-

дами дерев, і життя забуває в стократ сильніше, бо ти пройшов тут, очистив йому шлях...»

Повернувшись до столу, Маринике провів долонею по столу, сказав секретарці:

— Дайте мені папку з зізнанням Мелітару.

Він передивлявся матеріал, щоб за кілька хвилин знову продовжувати процес над ворогами.

V

Георгіу Доброшану тільки-но вийшов з приміщення Ради міністрів. Він узяв таксі — старий, пошарпаний «Бюік», наказав везти його у Гривіцу. В кишені лежав підписаний прем'єр-міністром мандат, в якому говорилося, що Георгіу Доброшану призначається державним адміністратором на вагонобудівний завод «Ласт». Георгіу добре знав цей завод, адже не один рік він працював там слюсарем... Після довгої перерви він знову повертався до рідних місць, де знав кожен камінь, кожную вулицю робітничого селища. Тут, у запорошених, задимлених цехах, минула його юність, тут він провадив важку підпільну роботу в роки війни...

Георгіу пропонували поїхати працювати в Плоєшті, в Констанцу, але він вибрав Гривіцу. Щоб принести користь, треба добре знати свою справу, а вагонобудування він знав. Тут було чимало знайомих робітників, тут у Гривіці, він почуватиме себе куди простіше, ніж на будь-якому іншому підприємстві. Думки випереджали одна одну. Як то його зустрінуть старі майстри? Хто з них залишився на заводі? Чимало буде роботи — хазяї дбали не про випуск продукції, а про свої кишені. Це він знав, і коли прем'єр-міністр, потискуючи руку Георгіу і бажаючи йому успіхів на новій посаді, сказав, що уряд чекає від нього, Георгіу, «енергійних дій, які б дали добрі наслідки», Доброшану пообіцяв виправдати високе довір'я.

Машина звернула з блискучого асфальту, застрибала на старій знайомій бруківці. «Доведеться подбати про нові дороги для Гривіці, — подумав Георгіу. — Та й будинки он вітер мало не здуває — пора споруджувати нові корпуси для робітників...»

Зайшовши в контору заводу, Георгіу постукав до кабінету управляючого заводом Петреску. Доброшану знав

цього сухорлявого інженера, який вірою і правдою служив своєму хазяїнові. А хазяїн постійно жив в Італії, вимагаючи щомісяця великі суми грошей від свого відданого ставленика. Петреску, побачивши на порозі Доброшану, оскалив зуби, підхопився з-за столу:

— Прошу, прошу, товаришу Доброшану, скільки літ, скільки зим...

Він посадовив Георгіу в крісло, а сам знову повернувся на своє місце за столом, розкрив велику коробку з сигаретами.

— Мені дзвонили про ваше призначення. Вітаю, сподіваюсь, ми з вами знайдемо спільну мову, адже ми давні знайомі, чи не так?

Доброшану відповів офіціальним тоном:

— Сподіваюсь, домну Петреску... Побачимо, багато що залежить від вас самих...

— Від мене? Тоді можу бути певним, що все буде гаразд. Це чудово!

— Почнемо з того,— продовжував Доброшану,— що ви познайомите мене з документами про фінансовий стан заводу. Крім того, я хочу мати точні дані про виконання виробничих планів, про технічний стан всього устаткування. На перший раз цього досить. Потім,— Доброшану оглянув кабінет Петреску,— дайте розпорядження, щоб мені відвели кімнату для роботи. Є вільні приміщення?

— Ви хочете на заводі працювати? Але ж тут тісно, гамір, бруд... Ми вам влаштуємо чудовий кабінет у Діловому клубі! Ви знаєте наш клуб?

Заводський Діловий клуб містився далеко, в центрі селища, і Доброшану категорично відмовився од пропозиції Петреску.

— Обов'язково на заводі. Пошукайте приміщення. А я зараз піду по цехах, хочу з робітниками поговорити...

— Відразу й за роботу? Що ви, товаришу Доброшану! Ще наговоритесь, попереду часу багато... Чи не краще подумати про квартиру, адже треба вам влаштуватись як слід... Я маю на увазі один особнячок для вас...

— Про це ми поговоримо потім, а зараз я піду на завод. Потурбуйтеся, щоб мені видали постійну перепустку...

Георгіу вийшов. Він пройшовся по довгому залу, де сиділи службовці заводу, познайомився з інженерами та майстрами, які були тут, з нормувальниками, бухгалтерами, юристами. Всі йому кланялися, називаючи свої при-

звища. Одні дивилися на нього з острахом, інші з улесливою посмішкою, треті з відвертою зневагою до цього комуніста, який, певне, наробить тут клопоту всім...

Двір заводу був такий захарашений брухтом, іржавим металом, купами сміття, що Георгіу насилу пробрався до цехів. Робітники зустрічали його з радістю. Скільки тут у нього виявилось давніх друзів!

— Здрастуй, Георгіу! — вітав Доброшану старий сивобородий ливарник Штефан.— Нарешті прислали й нам адміністратора! Вітаю тебе! Давно пора!

Георгіу уважно вислухував скарги робітників на адміністрацію, яка турбується лише про прибутки для хазяїна, а не про випуск продукції для держави. Контора заводу систематично затримує виплату заробітної плати — хочуть викликати незадоволення у робітників. Спецодягу не видають ось уже котрий рік — все звалюють на уряд, який, мовляв, не видає кредитів. А устаткування на що перетворилося! Жодного верстата не замінили, завод ледве дише...

Всі ці скарги надходили від людей, яких особисто знав Доброшану, яким не міг не вірити. Адже робітники своїми руками підняли з руїн завод, пошкоджений американськими та англійськими бомбами. Але адміністрація не хотіла, щоб завод збільшував випуск продукції — це не входило в її плани, навпаки, все робилося для того, щоб звести промисловість країни нанівець, щоб задушити новий народний режим...

— Чи не пора дати по шапці всім отим Петреску і його хазяям? — питали робітники, показуючи білі зуби, що блищали на вимашчених сажею лицах.— Пора націоналізувати заводи, як зробили російські робітники в революцію...

Доброшану, слухаючи все, що йому говорили ливарники і бандажники, теслярі і слюсарі, в думках уже накреслював план відновлення заводу. Доведеться починати з самого початку...

— Уряд бере під свій контроль найважливіші промислові об'єкти країни,— сказав Доброшану, звертаючись до ливарників, що обступили його щільним кільцем.— Почнемо налагоджувати виробництво... Треба, щоб кожний робітник усвідомив значення справи збільшення продукції для держави і вніс свої пропозиції. Ми примусимо адміністрацію виконувати нашу волю! Насамперед очи-

стимо завод від сміття... Як думаєте, чи придуть робітники на суботник, який оголосить адміністрація?

— Прийдемо! — загули ливарники.— Аби тільки для користі, та щоб нас забезпечили ломами, вилами...

— Треба сюди пригнати не менше, як десять залізничних платформ вивозити брухт.

Коли питання про суботник було вирішено, до Георгію підійшов ливарник Штефан. Це був уже похилого віку старик, його шия була обмотана великою картатою хусткою, а вуха заткнуті ватою — старий хворів на золотуху. Він знав Георгію, коли той ще юнаком прийшов на завод, і любив його за серйозність і поважність. Штефан вийняв з вуха вату, оглянувся навколо і спитав:

— Скажи, Георгію, чого воно у нас досі так? Наче й революцію зробили, фашистів засудили, а при владі стоїть король і палиці в колеса ставить... Хіба ми такі слабкі, що не можемо зіпхнути його з коня? Скажи, сину, що думає про це наш Георгію Деж?

— Правильно підмітив,— гукнув хлопець у засмальцьованій скуртейці,— правильно сказав баде¹ Штефан — пора зіпхнути Михая з кульгавої шкапи монархії...

— Невже він сам не розуміє, що треба йти у відставку? — говорив Штефан.— Чому йому не порадять відректись од престолу, який нам уже поперек горла стоїть? Усі покидьки фашистські товчуться навколо нього, хитрують там, улаштовують змови...

Гомонить ливарний цех, наче стривожений вулик. Приїзд Георгію Доброшану сколихнув людей, підбадьорив їх. Георгію ходив з цеху в цех, розмовляв з людьми. Державний адміністратор хотів знати все: і те, як прості робітники думають збільшити випуск продукції, і те, як приборкати адміністрацію підприємства, що бере ставку на поступове знищення заводу. Слухаючи робітників, Георгію думав про те, що за допомогою таких людей він справиться з покладеним на нього важким завданням. «Ласт» буде жити!

VI

Ще ніколи майдан перед королівським палацом не бачив стільки народу, як того дня, коли відбувалось останнє засідання військового трибуналу, що судив Маніу та

¹ Баде — дядько.

його спільників. Злагодженими колонами йшли на майдан робітники, службовці, інтелігенти, несли в руках прапори, транспаранти. «Геть фашистську агентуру Маніу!», «Смерть зрадникам батьківщини!», «Геть монархію!», «Хай живе уряд Петру Гроза!», «Хочемо народної республіки!», «Не забудемо крові 11.000!»¹. Ціле море збуджених облич, лозунгів, червоних полотнищ. А на майдан вливаються все нові й нові лави, шумливі і одностайні у своєму гніві, у своїх прагненнях. Ідуть металісти у спеціалках, у святкових костюмах, з жінками і дітьми. З'явилися селяни з навколишніх сіл — це прийшла вся трудова Румунія і голосно заявила: «Покарати зрадників!»

Гучномовці, встановлені на всіх перехрестях вулиць,

¹ Мова йде про 11 тисяч розстріляних королівськими військами селян, повсталих у 1907 році.

рокоцуть басом — то прокурор вимагає від суду справедливої і суворої кари фашистським псам, що продалися за заморські гроші і хотіли задушити народ голодом, терором, інтервенцією. Промова державного обвинувача довга, але люди терпляче стоять на майдані, чекають присуду. І коли, нарешті, суддя оголосив вирок, усе заворушилось. Сотні дужих голосів залунали в просторі:

— Так їм, зрадникам!

— Щоб не забували про народ!

— Щоб не продавалися!

— Геть покровителів Маніу!

У вузьку щілинку завішеного вікна дивиться король Михайл на море, що гримить дужим прибоєм біля стін палацу, що може розлитись і затопити все навкруги. Він бачить плакати, на яких чорною фарбою виведено лаконічне «Геть монархію!», і обличчя його пересмикується. Він обертається на скрип дверей, наче уві сні чує слова старого Мурдаряну:

— Ваша величність, пані Єлені погано — вона неприємна...

Король хашається за голову. На майдані чується пісня, яка лунає все дужче, перекочується бурхливими хвилями. То народ співає «Інтернаціонал»... Михайл одривається від вікна, стрімголов біжить вниз по рипучих сходах...

VII

Глухо шумлять старі жорна дев'ятикрилого вітряка, який стоїть на пагорбі проти чистого, блискучого місяця. Вітерець не дужий, парусинові крила повертаються повільно, поскрипує давно немазаний дерев'яний вал. У млині сидять царани, покурюють самосад, стиха гомонять про всяку всячину. У кутку, примостившись на сірому потертому камені, сидить Зафір. Він ще більше постарів і цілими днями може нерухомо сидіти, дрімуючи під монотонний гуркіт жорен.

У царанів, що приїхали молоть зерно, лагідний добрий настрій. Хліб вродив на славу, оце змелють по мішку пшенички, буде і пухкий, рум'яний хліб, і добрі калачі з маком та сушеним виноградом. Петру Ураду, попихуючи люлькою, говорить Іонові Маруну, який уместився просто на своєму мішку:

— Кажуть, того Маніу засудили на довічне ув'язнення — суд пожалів через старість... Був я оце в Ніколає, він газету одержує, читав: там такого накоїв отой Маніу, що інший суд за це і під петлю підвів би! Скільки того лиха вчинив... Не злічити.

— А в Заренау повісили злодія Мелітару, — вставляє слово Зафір, прокинувшись від дрімоти. — І всю його банду ліквідували, а Ранеску та його дочку в тюрму посадили...

— Дивись ти, скільки гидоти розвелосся на світі божому, — зітхає Іон Маруну, витягаючи кисет. — І чого тому Ранеску лізти в петлю, не розумію. Хліба і до хліба — хоч одбавляй, господарство он яке нагати...

— А йому хотілося ще більше нагати, та нова влада не дає, — каже роздумливо Петру Ураду, поглядаючи на Анкулію, що метушиться біля ящика з борошном — молоти саме йому. Анкулія весь час мовчав, бо хто його знає, як воно повернеться — скажи слово, прискіпаються, доведеться тоді одному одгризатися. Та одначе довго мовчати теж не слід, можуть подумати, що він не погоджується з рішенням суду, який посадив у тюрму його приятеля Ранеску, можуть ще й примареві наговорити про нього казна-що. І Анкулія, кліпаючи запорошченими віями, говорить солоденьким голосом:

— Лихий, ненажерливий був отой Ранеску — все гріб, гріб до своїх рук. Майже весь маєток свого родича Мунтяну перетяг до себе у двір. Від жадібності ото все у нього, жадібність занастила людину...

— Ну й людина! — сердито озивається Іон Маруну. — Не людина він — звір. Коли ото восени минулого року зібрали для дітей-сиріт хліб, хто підпалив його? Ранеску... На суді все вияснилося. Хіба так може чинити людина?

— І я ж кажу, — прохопився Анкулія, витираючи об кожух руки, — хіба так можна? Не греби — всього не загребеш, рук не вистачить... От я собі живу — скільки вродить, те й моє... Ніхто слова не скаже...

Мовчать царани, посапують, люльками попихкують, голови посихляти. Не віриться їм, щоб вкрадливий та солодкий Анкулія не співчував своєму приятелю Ранеску. Може, й він тоді нацькував зайду-майора, щоб той запалив амбар з хлібом? Адже, певне, йому теж шкода

було хліба, який він здав за вимогою сільського комітету... Хто розбере цього чоловіка — надто вже він тихий та слизький, влєсливий та вкрадливий...

— То куди ж дивився король? — знову заводить своєї Маруну, хоч наче вже все переговорили на цю тему.— Чому не приборкав пройдисвітів?

— Король? — ворухиться Петру Ураду. Він вважається на селі авторитетом у королівських справах, тому й мовчать усі, чекаючи його слова. Петру совається на деревині, що править йому за лаву, поправляє шапку, наче вона йому тісна.

— Не вірю я більше королеві,— нарешті тихо каже Петру,— не такий він, як я думав колись. Правильно сказав про нього мій родич Георгіу Доброшану: король — пішак у руках американців. Та й те сказати — дуже він багатий, наш король, щоб йому тягти руку за бідняків. Адже поміщик він найперший у нашій державі...

— Один на всю Румунію залишився поміщик, та й той — король,— скалить зуби Маруну.— Не встигли ліквідувати...

— Ехе-хе,— зітхає Анкулія, зав'язуючи мішок борошна.— Перевелися королі, не те, що було колись... Батьками держави були колись королі...

І знову всі мовчать. Дивна річ — як тільки скаже він, Анкулія, слово, відразу западає тиша, ніхто й пари з вуст не пустить, тільки, може, кашляне або чхне. Що воно таке? дивується Анкулія. Одначе йому вже пора йти додому — борошна намолов, хай засипає тепер Ураду, його черга. Зафір пригальмовує жорна, по-начальницьки гукає:

--- Сип мерщій, час пізній, та й вітер он стихає... Сип!..

Він відпускає гальмо, знову сідає на камінь, підпирає рукою підборіддя і заплющує очі. Анкулія, знісши важкий мішок на землю, поклав його на каруцу і, побажавши доброї ночі селянам, їде додому. Парусинові крила лопотять на вітрі, поскрипує вал. У кутку блимає каганець, павіваючи сон. Щоб не заснути, верткий Маруну каже:

— Суд вирішив забрати все майно у Ранеску... Сказано — як житимеш нечесно, то й помреш так. Половину життя в тюрмі за те багатство просидів, тепер знову в тюрму.

Йому ніхто не відповідає — час пізній, ніч коротка, то

треба ж хоч трохи покаяти. А вітряк поскрипує, наче хитається, вітер між крилами шелестить. Зафір хропе, уткнувшись червоним порепаним носом у рукав; лоток постукує, сіючи в коробку тонке пасмо білого борошна. Раптом пронизливий скрегіт примушує всіх схопитися на ноги. Зафір натиснув на гальмо, очі його розширилися.

— Що ж це ви сиплете у мішки, чорт би забрав вас і ваших онуків! — лаявся він, приступаючи до Петру Ураду.— Я до суду передам на вас! Знатимете, як псувати державне майно!

Переляканий Петру не знав, що сталося, чого на нього так накинувся старий. Він стояв перед ним, мов дитина, і винувато кліпав очима.

— Що таке, чого кричиш? — схопив старика за руку Іон Маруну.

— Що таке, що таке! — повернувся до нього мірошник.— Жорна мені зіпсували, ось що таке! Диверсія!

Він довго вовтузиться біля жорен, знімає білі від пороку борошна дошки, зазирає кудись униз. Відсахнувшись, він випростався і ще з більшою люттю сказав:

— Я так і знав — зубок від борони!

Петру перехрестився. Він міг би оце заприсягти, що не тільки не клав того зубка, а що у нього навіть не було ніколи своєї борони.

— От хрест святий,— пробурмотів Петру, зазираючи в очі старому Зафіру.— І не чув, і не бачив...

— Ти мені не затуляй очі хрестом, я сам православний,— гримав старий, піднімаючи камінь.— Ось передам у міліцію, там розберуть, від чиєї це борони...

Зафір насилу дістав понівечений залізний зуб, поклав його на лаву.

— Отаку канаву проорав, тепер несіть свої мішки до дому, два дні куватиму жорна...

Маруну з досадою махнув рукою:

— Оце так калачі! Наїмося тепер!

Він перший скинув собі на плечі клунок, пішов по стежці в село. Мов побитий, вийшов з вітряка Петру. Зафір не віддав йому мішка, сказав, що завтра приїде сюди міліціонер, складе акт, а там уже сам вирішить, чи віддавати хліб господареві, чи ні.

Образа, сором і гнів пекли серце Петру Ураду. Хто ж це йому підклав огой зубок? Яка підла рука дотяглася

до його мішка і засунула в зерно залізяку? Хтось хитрий і жорстокий діяв проти нього, комусь дуже хотілося, щоб бідняки не їли калачів. Хто той ворог? Де він?

Постукавши у віконницю, Петру не встиг навіть поріг переступити, як зразу ж накинувся на Маріюру та дітей:

— Хто лазив у мішок, приготовлений ще вчора для млина? Хто з дітей грався залізним зубком з борони?

Маріюра перехрестилася, почувуючи, що сталося щось неприємне, сказала:

— Побійся бога, Петру! Який зубок? Про що ти говориш?

До самого ранку не спав цієї ночі Петру. Він ходив з кутка в куток, тяжко зітхав, попихкував люлькою. Скільки лиха розвелось на цьому грішному світі, скільки злого умислу! Даремно він гримав на жінку, на дітей — ніхто з них і слухом і духом не знав і не відав про отой зубок. Це діло чужих жорстоких рук, які невидимо нишпорять навколо, роблячи свою лиху справу. Коли вже вдасться відрубати ті руки?

У вікно почав пробиватися несміливий світанок, десь ударили крилами півні, заскрипів журавель колодязя. Петру хотів було прилягти трохи спочити, та враз хтось постукав у двері. Хто б це так рано? Виглянув — біля порога стояв Іон Маруну, вимахував руками.

— Ось подивись! — скрикнув він, заходячи в хату. — Чи не падлюки?

Маруну витяг з кишені два великих цвяхи, подав їх Петру.

— Подумати тільки — лежали в моєму мішку! Тьху ти, господи! Очам своїм не повірив би. Несу додому клунок, а воно щось муляє у спину, довбає ребро. Приніс додому, гукаю Параскіці, щоб подавала ряднину, висипав мішок — два цвяхи. Ну, що ти скажеш? У тебе зубок від борони, у мене два цвяхи...

Петру з полегкістю зітхнув. Слава богу, не тільки у нього в мішку знайшли залізо, тепер усім стане ясно, що він, Петру, тут не винен, що тут діє ворожа рука. Він схопив шапку, сказав запально:

— Ходімо до Ніколає, він допоможе розібратись у цій таємничій справі!

Вулицею Мушатешті йдуть три кематорі¹ — молоді хлопці у довгих білих сорочках, у чорних скуртейках і новеньких капелюхах, прикрашених пучками василіска та майорана. Всі троє пов'язані яскравими рушниками, вишитими великими червоними квітками і хитромудрими хрестиками. Передній кематорі, високий і гнучкий юнак, найближчий приятель Василю — пастух Аурел тримає в руках невеличке барильце з цуйкою, двоє інших дружків — баклагу з вином. Зупинившись проти хати господаря, якого вони особисто поважають, дружки голосно стукують палицею у ворота:

— Просимо випити за здоров'я Василю,— каже Аурел, наливаючи господареві, що вийшов до воріт, чарку цуйки,— та приходьте до нього на весілля!

— А кого ж це так міцно покохав наш Василю, з ким він одружується? — питає господар, хоч він і знає, що Василю одружується з молоденькою Ленуцею, дочкою Лучіки.

— Та хіба ж ви не знаєте? — здивовано запитують дружки.— З Ленуцею!

— З Ленуцею? — перепитує господар і бере з рук дружків чарку.— Гарну жінку матиме Василю, доброго батька дочка Ленуца. Та й Василю хлопець ладний, за нього можна випити!

Господар хреститься, випиває горілку і за звичаєм цілує денце чарки.

— Спасибі вам, хлопці, що не проминули моєї хати. Прийдемо на весілля.

Юнаки задоволено кланяються господареві, йдуть далі. Поважають люди Василю, сільського кооператора, ще ніхто не відмовився прийти на його весілля. Та й Ленуца дівчина вродлива, роботяща, розумна, хвалять її всі. Город у неї завжди прополений вчасно, на ньому немає жодної бур'янини, кофточка на ній чиста та добре випрасувана, коси туго заплетені, черевички хоч і не дорогі, і не модні, а дбайливо помашені оливою, не розтоптані, як у деяких інших дівчат. Добра пара, кажуть люди, і дружки залюбки ходять від хати до хати, підносять чарки з вином та цуйкою, кланяються урочисто і поважно.

¹ Кематорі — дружки.

Проходячи повз двір Анкулії, Аурел каже своїм друзям:

— Чорт з ним, не підемо до нього! Краще вип'ємо самі, ніж давати наше вино дукачеві.

Вони зупиняються проти саду Анкулії, наливають чарку і по черзі випивають. Це вже сьогодні четверта чарка перепадає друзкам — першу випили проти садиби Радела, другу — проти хати отця Іоахима, третю — проти подвір'я куркуля Попа... Хай знають, іроди, що тепер вони не сядуть за стіл парадного обіду — без них обійдуться цього разу! Досить їм почувати себе найповажнішими особами — тепер поважність не вимірюється хлібом у засіках та кількістю буйволів у стайнях, тепер інші часи настали на цьому світі!

В той час, коли друзки обходили село, запрошуючи людей на весілля, Василю сидів у комірчині, де він жив, одну за одною запалював сигарети і глибоко затягався. Чи прийдуть до нього, сироти, на весілля? Він знав, що йому не відмовлять такі, як Маруну, Бану, Ураду, може навіть і Ніколає з Віорікою прийдуть, але як подивляться на це інші господарі, що колись навіть не віталися з ним, бо хто ж буде скидати шапку перед пастухом, а пізніше перед божевільним солдатом? Буде це велика образа, якщо на весілля прийде мало людей — адже за звичаями на весілля приходило майже все село, за весільний обід сідало по сто і більше чоловік...

Коли пізно увечері Василю, нарешті, дочекався своїх друзків, він кинувся до Аурела:

— Ну, що? Прийдуть люди?

Аурел, похитуючись на ногах, обняв свого друга, сказав, розтягуючи слова:

— Готуй, Василю, побільше вина та закусок... Буде у тебе не менше трьохсот господарів...

Василю стиснув в обіймах Аурела. Потім ударив кулаком по столу, крутнувся по вузькій комірчині:

— Друзки ви мої вірні! Люблю вас! Розчудесні ви мої кематорі!

А на другий день, у неділю, до подвір'я старої Лучіки Букан потяглися її родичі, давні подруги, сусіди. Ленуца, одягнута в довге біле плаття, з білим вінком на голові, стояла на ганку і низько кланялася, приймаючи подарунки. Маріора принесла молодій великий білий калач, прикрашений химерними візерунками з маку, червонясту

хустку, куплену в кооперативі. Елеонора Бану начепила на шию молодій разок намиста з блискучими мідними пластинками, подарувала банку варення з винограду. Параскіца, дружина Іона Маруну, обсипала молоду дрібними монетами разом на цілих сто лей, поцілувала її в голову.

Пішки прийшла тітка з Барагану, висока ставна жінка, повисла на шиї у старої Лучіки, схлипнула.

— Сестричко, рідна моя...

Потім вона поцілувала свою племінницю, подарувала їй кульок солодких пряників — щоб життя Ленуци було солодким і смачним, як оці солодоші... Віоріка принесла іграшку, яку вона купила в столиці: рудуватого чортика на пружинках, який при найменшому дотику починає танцювати — щоб життя Ленуци було завжди веселим, радісним... Крім того, вона начепила на молоду десять барвистих стрічок, які заграли всіма кольорами веселки — щоб життя у Ленуци було барвистим і сонячним.

Поки Ленуцу обнімали і цілували, закидаючи її подарунками, в комірчину Василіу теж ішли люди. Першим рано-вранці прибіг Аурел і двоє інших його товаришів. Хлопці принесли молодому великий буковий меч, оздоблений ніжними візерунками і прикрашений малюнками, щоб цим мечем Василіу боронив свою сім'ю від нещастя... Потім прийшов Петру Ураду з сусідом Іоном Маруну, посідали біля порога, закурили люльки. Маруну подарував юнакові широкий пояс з безліччю гаманців — щоб у господаря завжди водилися гроші, а Петру вручив довгу люльку — щоб майбутній батько сім'ї в похмурі часи свого життя знаходив у ній свою відряду...

В комірчині стало так тісно, що ніде було сісти, і тоді всі вийшли на двір. І тут Аурел гукнув:

— Василіу, зустрічай примаря!

Всі обернулись і побачили, як у двір завертає Ніколае Станбу, а за ним слідом іде Іон Бану і ще кілька членів бідняцького комітету. Потиснувши руку молодому, Ніколае весело посміхнувся і сказав, розводячи руками:

— Хотіли ми оце захопити свій подарунок, та не змогли його підняти навіть учотирьох. Вгадайте, що?

Всі обступили примаря, у всіх очі аж горіли від цікавості. Що ж подарує примар' молодому? Що воно за подарунок, якого не підіймеш навіть учотирьох?

— Корову? — спитав Аурел і сам засміявся від свого

дивного здогаду — у примаря не було корови... Не було її і в інших членів бідняцького комітету.

— Може, шафу? Молодим вона так потрібна...— розвів руками хтось з юнаків.

— Ні, не корову і не шафу,— сказав Ніколає і лукаво глянув на присутніх.— Бачу, не вгадаєте. Тоді скажу сам. Довго ми думали вчора в примарії про подарунок нашому молодому і вирішили так: Василіу бере гарну дівчину, ви її самі знаєте, хвалити не буду. А якщо жінка гарна, з хорошого роду, то вести її в таку хату, як оце у Василіу, тепер незручно. Ось ми і вирішили від усього села і зокрема від нашого бідняцького комітету подарувати Василіу хату.

Вигуки здивування і радості вирвалися з уст усіх присутніх, які не знали про рішення комітету, прийняте вчора у великому секреті.

— Хату, яку хату? — посипалися запитання.

— Хату куркуля Ранеску, засудженого трибуналом до ув'язнення за антинародну діяльність,— сказав Ніколає.

— Правильно! — почувлися голоси.

— Адже вона пустає, вітер гуляє по двору!

— Вся сім'я Ранеску була зв'язана з бандитами, правильно зробив суд, що конфіскував його майно!

— Кращого подарунка не придумаєш!

— Поздоровляємо, Василіу!

— Хай наш Василіу живе в домі Ранеску!

Ніколає витяг з кишені папір, подав його хлопцеві.

— Ось тобі посвідка. Візьми її і забирай молоду у свою хату. Живіть на здоров'я та на славу батьківщини.

Ніколає Станбу був гордий і щасливий не менш від молодого, який не знав як і дякувати членам комітету за несподівану радість. Він тримав свідоцтво про передачу йому у довічне користування будинку Ранеску, розгублено моргав очима, не знаючи, як йому бути. І тоді на виходу прийшов Іон Бану. Він узяв хлопця під руку і сказав жартома:

— Мені здається, що подарунок вартий того, щоб за нього поклонитися людям і нашій народній владі...

Василіу нарешті отямився і низько вклонився примареві:

— Спасибі вам, я навіть не сподівався на таку шану... Чим я можу віддячити людям? Адже така добра хата, що й не віриться...

— Хата нічого собі! — засміявся Маруну, — найкраща в селі, не завадило б кожному мати таку...

У дворі вже було повно людей, і всі навперебій гучно вітали молодого з новою хатою.

Коли трохи вгамувалося, Василю підійшов до Николає, вклонився йому, сказав урочисто:

— У мене немає батька, то, може, ви... погодитесь бути весільним батьком?.. Прошу вас...

Ніколає махнув рукою.

— Ніяк не підходжу — молодий, безвусий... Для цього діла за звичаєм треба шукати значно поважнішого і старшого за віком чоловіка. От хоча б товариш Маруну. Чим не весільний батько?

Василю вклонився Маруну, повторив прохання. Розчулений Маруну поцілував юнака, втер сльозу.

— Весільний так весільний! А що ж — хіба тільки дукачам сидіти на красному місці? Погоджуюсь!

У супроводі кематорі та інших товаришів Василю йде до хати молодої. Тут його перехоплює група хлопців, які вимагають викупу за дівчину. Василю звертається за порадою до Маруну. Той сміється і говорить до парубків, що тісною стіною загородили шлях у двір Леңуци:

— Що це ви, хлопці? Хіба ж так годиться, щоб парубок з нашого села брав дівчину та ще й платив викуп за неї? Це порушення правил...

— Не хочемо слухати! Леңуца варта того, щоб заплатити за неї! Не пустимо, поки Василю не почастує...

Маруну безпорадно розводить руками.

— Ну, що ж, коли таке діло, доведеться частувати!

Василю оглядається на своїх друзків, але в тих немає ні горілки, ні вина.

— Доведеться відкуплятися грішми, хлопче, — радить Маруну. — Таке діло...

Василю дістає гроші, дає парубкам. Ті розступаються, дають дорогу.

У дворі молодої — повно людей. Музиканти, побачивши молодого і його друзків, грають марш. Василю вітається за руку з кожним, молодій кланяється і бере її за руку. Починається танець. Всі беруться за руки, утворюється коло, живий вінок з молоді, барвистий і гомінкий, повільно кружляє під звуки музики по двору. Пара-

скіца виносить з хати невеличку дерев'яну діжку, налиту водою, ставить у коло. Потанцювавши, молода підходить до діжки і ногою перекидає її. Знявши з голови квіти і діадему з тонких позолочених ниток, вона вмочує все це у воду, що розлилася по траві, починає бризкати на танцюючих — щоб усім передалося її почуття щастя і солодкого хвилювання, щоб і вони, дівчата й хлопці, зазнали тієї радості, яку переживає зараз молода, побравшись з коханим...

Гомін, сміх, музика, оплески... Звістка про те, що Василю повезе після весілля свою дружину в дім, який йому подарувала примарія, викликав щиру радість у всіх.

Гуде, вирує двір старої Лучіки. Радісна і запечалена мати не зводить очей з своєї доньки, раз по раз підходить до неї, поправляє на голові віночок, нишком поцілує... А молодь танцює, сміється, музики невтомно видзвонюють у цимбали, грають на скрипках. І ось уже лунає пісня — хвала молодому подружжю:

В небі ходить місяць ясний,
У нас молода прекрасна,
В небі сонця промінь золотий,
Жених у нас молодий...

Після того як молодий та молода повернулися з примарії, де вони зареєстрували шлюб, починається парадний обід. За столи, поставлені в ряд, сідають запрошені. На найпочеснішому місці Василю і Ленуца, поруч — Лучіка, Маруну, Ніколає, Віоріка, Іон Бану з Елеонорою, тітка молоді та інші родичі і добрі друзі молодих та їхніх батьків. На столах гори нарізаного хліба, в мисках — бринза, квашені помідори, у глибоких тарілках тільки-но вийняті з печі сармале — м'ясні голубці, смажена свинина, борщ з телятиною і зеленим перцем, смажені кури, манна каша на молоці, боби з вершковим маслом, солодкі булочки і калачі, сушений виноград. У деміджанах і глечиках — вино, цуйка. Тільки-но підняли чарки за центральним столом, де сидять молоді та їхні родичі, як враз ударили музики, залунали привітальні вигуки, молоді поцілувались, і це було сигналом до початку обіду. Весело і метушливо. Цокаються один з одним, сусід з сусідом, парубок нишком поцілує дівчину, та червоніє, хидить голову до столу, ховає очі в хустину... Але ніхто цього не помічає, на серці у людей стільки радості і веселощів,

що вони безугавно кричать, посилають побажання молодим, проголошують тости за здоров'я поважних людей, які сидять на красному місці.

Гуляння затяглося до самої ночі, у дворі стихло лише на короткий час, а вранці в понеділок усе почалося спочатку. На столах з'явилася свіжа закуска, долиті деміджани. Невтомні музики наче й спати не лягали — їх добре почастували, і вони тепер можуть грати цілий тиждень без відпочинку.

Поки у дворі старої Лучіки йде гуляння, група жінок на чолі з Лучікою і Віорікою прибирають у домі Ранеску. Хоч і не багато у Ленуци приданого, але незабаром кімнати причепурилися невеличкими килимами, занавісками, на ліжку виростили гори високих білих подушок. Похмурий старий диван, що залишився від Ранеску, винесли під повітку — хай він не нагадує молодим про чортяче кодро, яке творило тут свої чорні справи проти народу. Поживуть молодята, придбають собі меблі, обставлять кімнати, заведуть господарство... А зараз головне — щоб тут було чисто і просторо: молоде життя повинно починатися з танців.

Метушиться по хаті стара Лучіка, те поправить, там підмете, те пересуне в інший бік. Ленуца, як увійде у свою хату, не таку тісну та похмуру, як та, де вона зроста, все налагодить, прибере на свій смак.

— Такий великий будинок, що вони тут робитимуть? — зітхає мати.

— Не журіться, — каже розважливо Віоріка, — ваша Ленуца буде доброю господинею, вона дасть лад і великій хаті. Ще таке затишне та хороше буде гніздечко!

Аж ось і музику чути, всі вибігають на вулицю. Це Василіу веде дружину в свій дім. Лучіка бере заздалегідь приготовлений калач, цілує дочку і розламає його над її головою. Потім бере з рук Віоріки тонкий голубий шарф і накидає його на шию молодих: хай відтепер вони будуть нерозлучні, хай пам'ятають, що їм обом належить усе життя нести шлюбне «ярмо»...

Ожив, завирував порожній, покинутий двір. Знову на винесених столах з'являється цуйка, вино, закуска. Хто стоїть, хто сидить, хто вже знову пішов у танець.

Тепер на середину двору виходять найстаріші жінки села — Параскіца і баба Смаранда. Починається найважливіше: з молоді зніматимуть дівочі головні прикра-

си — символ вільного життя. Баба Смаранда, як найкращий знавець обрядів, які вже потроху почали забуватися, виносить з сіней бочонок, ставить його на подвір'ї і запрошує Ленуцу сідати. Молода озирається навколо, немов шукаючи підтримки, але баба Смаранда сердито шипить на неї:

— Сідай, так годиться... Щоб синів родила...

Всі сміються, плещуть у долоні, підносять чарки. Ленуца, трохи підібгавши довге біле плаття, сідає... Маріора розгортає смугасту велику хустку, які носять усі заміжні жінки, знімає з голови молодію прикраси і запинає її... Музики грають мелодію, жінки і дівчата починають жалісливої:

Квіточки, квіточки мої,
Не потрібні ви більше мені...

Віоріка, пробравшись до Ніколає, що стоїть у гурті чоловіків, відводить його трохи вбік і говорить схвильовано:

— А у нас з тобою не було такого весілля... Красиво як!

Ніколає посміхається.

— Красиво... Але ми з тобою побралися в такі часи, коли не до весілля було...

Він нахилився до дружини, зазирнув їй у вічі:

— Жалкуєш? Не жалкуй! — Глянув на молодих, в яких щоби горіли щасливим рум'янцем, і додав: — Їхня радість — наша радість. Правда ж?

Віоріка кивнула головою, однак вираз смутку так і не зійшов з її обличчя.

IX

Увечері, коли Ніколає вже збирався йти додому, надійшла телеграма: «Приїжджай з дружиною на Новий рік. Новорічні побажання моїм родичам і всім знайомим. Георгію Доброшану». На обличчі Ніколає заграла ясна усмішка. Як це здорово — зустріти Новий рік у столиці! Та й Віоріка буде рада — адже вона ніколи не була в Бухаресті...

Почувши новину, Віоріка обняла Ніколає за шию.

— Як це до речі! — сказала вона, — мені треба дістати для дитячого будинку іграшок. Уяви собі — на весь

будинок один паршивий ватяний кіт! Хіба так можна? Дитина хоче мати не лише хліб, а й добру іграшку.

Вона кинулася до шафи, заходилася збирати свої плаття — Ніколає вирішив їхати вночі, щоб мати день-два вільних — треба ж походити з Віорікою по магазинах.

Надвечір наступного дня вони вже сходили на чистий перон столичного вокзалу. Віоріка з цікавістю розглядала пишно вбрані вітрини вокзальних кіосків, де красувалися кольорові обкладинки ілюстрованих журналів, великі заголовки газет, таємничі малюнки на обкладинках романів. Вона ледве не потрапила під колеса автовізка, який сигналив слабим дзвоником, а вона дивилася навколо, не чула нічого — яка ж вона провінціалка, боже милостивий! Тоді Ніколає взяв її за руку і повів на привокзальний майдан, наче дитину...

Широкий майдан ударив гамором, дзвінками трамваїв, вигуками продавців газет. Що вони викрикували — Віоріка не розбирала, вона трималася за руку Ніколає, йшла за ним слухняна, ніби дівчинка.

— Зречення короля Михая! — раптом почула Віоріка і подивилася на Ніколає. Той посміхався, намагаючись купити газету в хлопчика, що все викрикував новину, розмахуючи газетою і все кудись пориваючись бігти. Нарешті, газета опинилася в руках Ніколає. Він завернув у скверик, сів на вільне місце і сказав урочистим голосом:

— Приємний подарунок народові під Новий рік!

На першій сторінці великими буквами повідомлялося:

«КОРОЛЬ МИХАЙ І ЗРІКСЯ ПРЕСТОЛУ!»

І нижче, трохи меншими буквами:

А К Т

короля Михая про зречення.

У житті румунської держави за останні роки відбулися глибокі політичні, економічні і соціальні перетворення, які створили нові відносини між головними факторами державного життя.

Ці відносини не відповідають теперішнім умовам, встановленим основним законом країни — конституцією, і вимагають певідкладних і докорінних змін.

У зв'язку з цим, у повній згоді з відповідальними факторами країни, усвідомлюючи також відповідальність, яка лежить на мені, я вважаю, що монархія більше не відповідає теперішнім умовам нашого державного життя і є серйозною перешкодою на шляху розвитку Румунії.

Внаслідок цього, цілком усвідомлюючи важливість акту, який я здійснюю в інтересах румунського народу, я зрікаюсь за себе і за своїх наслідників престолу і відмовляюсь за себе і за них од усіх прерогатив, якими я користувався, як король Румунії.

Залишаю за румунським народом право і свободу обрати собі нову форму державного правління.

Король Михайл І.

Дано в Бухаресті цього дня, 30 грудня 1947 р.».

Клекотів майдан, гомоніло місто, збуджене такою незвичайною подією. Люди скупчувалися біля репродукторів, хапали газети, розпитували один в одного про новину. Трамваї ледве посувалися — майдан нагадував потривожений рій. Водій трамвая, молодий чорнявий хлопчина у форменому кашкеті, натиснув на гальмо — все одно доведеться стояти тепер, — випросив у пасажирів газету і завмер над нею. За кілька хвилин він одірвався від газети, підійшов до відчинених дверцят вагона, глянув на людний майдан і вигукнув:

— Хай живе Румунська народна республіка!

Здавалося, що майдан чекав цього оклику, бо відразу ж з усіх кінців почулися вигуки на честь республіки, яка оце зараз народжувалася на світ. Молодь, узявшись за руки, групами рушила в центр міста, співаючи революційних пісень. Підхоплені хвилию, Ніколае і Віоріка теж пішли по вулиці. Ігорні клуби, пивні, кав'ярні спорожніли — всі вийшли на вулиці, приєднувалися до тих, що крокували на центральний майдан, рівняючи ногу по молодіжних колонах. Заграв акордеон, до нього приєдналися скрипки, цимбали. Тепер уже йшли під звуки музики дівчата і хлопці, старики й жінки. Діти гамірливим потоком бігли по панелях, випереджаючи колони.

Крокуючи поряд з Ніколае, збуджена Віоріка говорила, вказуючи на шумливі колони людей:

— На яке велике свято потрапили ми! От спасибі Георгіу!

Потік притиснув їх до стовпа, на якому гримів репродуктор. Диктор урочистим голосом читав звернення уряду до народу:

«Робітники, селяни, інтелігенція, солдати, офіцери, громадяни і громадянки! Король Михайл І зрікся престолу.

В акті про зречення, підписаному сьогодні, 30 грудня 1947 року, констатується, що «монархія більше не відповідає теперішнім умовам нашого державного життя і є серйозною перешкодою на шляху розвитку Румунії».

Таким чином, румунський народ дістав свободу будувати нову форму державного правління — народну республіку».

Вигуки, музика, оплески вкрили вулицю. Тепер уже не потік, а ціла ріка людей лилася по вулицях, перевулках, майданах. Засвітилися вогні, і народ, збуджений і радісний, зустрів світло оплесками... Всім хотілося співати, танцювати, кричати...

— Слухай, слухай, Віоріко! — голосно говорив Ніколає, нахилившись до дружини і показуючи на газету. — Тут надрукована телеграма за підписом залізничників, є тут і прізвище Георгіу. Слухай. «Мрія всіх борців, які боролися, страждали, жертвували своїм життям за свободу — здійснилась. Ми будемо наслідувати їх приклад і самовіддано боротися за те, щоб наша країна стала одною з найпрогресивніших». Чуєш, Віоріко? Це слова нашого Георгіу...

Цього вечора відбулося засідання парламенту країни. Під бурхливі оплески депутатів було проголошено створення Румунської Народної Республіки і обрано Президію Румунської Народної Республіки на чолі з академіком Пархоном.

В урочистій обстановці члени Президії дали клятву на вірність республіці.

Місто засвітило вечірні вогні. Торгували магазини, крутилися передсвяткові каруселі, лунала музика і співи. Столиця готувалася до зустрічі Нового року, першого року існування молодой республіки.

Розділ четвертий

I

Зимові вечори довгі, з поля налітають хуртовини, б'ють снігом у шибки, гарцюють на дахах, завивають у димарях та чорних лежаках. У таку пору люди сидять вдома.

жінки прядуть вовну, а чоловіки — хто деревину струже, хто лагодить зброю або старі відра, хто латає зношені опінки. Роботи вистачить, були б тільки вмілі руки та не лінувався і господарством дорожив. А якщо натрудишся і тобі стане сумнувато на серці, тоді можна піти до сусіда, пограти з ним в «орла» (гра на дрібну монету), випити, якщо вдасться, кухлик вина... Від двору до двору протоптана вузька стежка — аби пройти одній людині. Вибіжить господиня до сусідки, позичить до завтра хлібину або мірку борошна, і знову стежка вирівнюється сніговою югою, що лине з поля.

Однаке був у Мушатешті чоловік, який мало сидів удома, більше ходив з хати до хати. Це був Іон Бану. Люди дивувалися — недавно чоловік з полону повернувся, чимало часу не бачився з дітьми, з жінкою, а от не сидиться йому вдома, тягне його до людей. Його навіть прозвали «несамовитим» за непосидючість і впертість. Як ото задумав організувати в селі тоз — наче хто підмінив людину. Де б не зустрівся з цараном, чи то на вулиці чи в крамниці, дасть закурити, поспитає про здоров'я дітей, про погоду поговорить, а тоді й закине, наче так собі, між іншим: «А що, чоловіче, по весні як думаєш обсіватись? У нас, у тозі, аж три фабричні сіялки...» І почне, і почне про вигоди спільної праці, про дешевизну прокату сіялок та тракторів, які держава в першу чергу здає об'єднаним господарствам.

— Справа добровільна, силувати ніхто не буде,— говорив Бану, закручуючи ще по одній цигарці.— Не сподобається в гурті — запрягайся в хомут і самотужки букар свою ниву... Тільки я знаю — не буде таких, що знову полізуть у хомут... Ось побачите...

В списку господарів, які виявили бажання спільно обробляти ґрунт, ставало дедалі більше царанів, про яких на селі говорили, що вони до самої смерті залишаться одноосібними. Були, правда, і такі господарі, які, вислухавши уважно активіста, гмикали у кулак, чухали потилицю, зводили розмову на погоду, на види на урожай, на те, що от діти чисто зносили черевики і тепер треба їхати наступної неділі в Заренау та пошукати там підхоже взуття. І все ж Бану зустрічали в кожному дворі, як свого приятеля, який може багато чого цікавого розповісти, адже людина побувала по тих світах!

Якось увечері, йдучи по вулиці, Іон Бану зустрівся з

Анкулією. Товстий Анкулія був зодягнутий у червоний лінтвар, у високу смушеву шапку з заломленим верхом, на руках — дебелі повстяні рукавиці. Побачивши активіста, Анкулія торкнувся шапки пучками пальців.

— Здрастуй, Іоне, все ходиш по землі, щастя шукаєш? Невже не находився?

Іон Бану примружив очі. Йому не сподобався тон привітання.

— Маю ноги, то й ходжу собі...— відрізав він і хотів уже обходити Анкулію боком, але той заступив дорогу, схилив голову, солодко усміхнувся:

— Все спідлоба блимаєте, все ворогуєте з людьми, а того й не бачите, що всяк тепер живе по-божому, своєю працею, своїм розумом хліб добуває насущний. І якщо лихо у тебе, воно не минає і мене, хоч у мене і є тих пара нещасних буйволів, а у тебе їх немає. Хіба не чув про повину? Гай, гай! Таке діло...

Анкулія притишив мову, зашепотів, дихаючи просто в обличчя Іонові:

— Ото ходив я якось у млин, змолов мішечок зерна, прийшов додому, помолився, ліг спати. Вранці чую — в двері моєї хати стукають... Вискочив — повно людей, з міліціонером. Що таке? Почали вони трусити мене, мішки переривати, чогось шукають, а чого — не кажуть. І все отой кудлатий чорт Маруну! От стерво вошиве, просто гидко дивитися на чоловіка. Взяв він мій мішок з борошном, оглянув, понюхав, наче той чорт, витрусив його просто на долівку. І що ж? Серед борошна лежать гострі голки... У борошні. Подумати тільки!

— Значить, хтось старається,— промовив Бану, відступивши на крок від Анкулії.— Хтось причаївся і шкодить...

— Шкодить! — пискнув Анкулія, надуваючи червоні щоки.— Та ще як шкодить! Кажуть, у Карпатах хтось запалив хрест на горі і той хрест горить ось уже з місяць, і його не погасять, бо він негасимий... Сьогодні його обіллють водою, загасять, а завтра він знову займається вогнем.

— Байка якась! — сказав Бану, насуплюючи брови. Йому набридло слухати шепіт Анкулії, від якого тхнуло часником і редькою.

— Не говори, Іоне, не говори! Таке діється навколо,

дивись та дивись, а то сьогодні залізний зубок у мішку з борошном, а завтра — в череві...

— Ну, це ще ми побачимо, чиє черево скоріше трісне — наше чи інше чиесь (він хотів сказати — куркульське, та стримався).— Банду Маніу он виловили, скоро переловлять усіх...

— Ой, якби твоя правда, Іоне! — схлипнув Анкулія.— Якби твоя правда! Хіба недосить уже ворожнечі? Увесь світ замирився, а ми, румуни, ніяк не втихомиримось... Як перед кінцем світу... Кажеш, переловлять усіх? А як ти його спіймаєш, коли він невидимка? Мов дракул той, ходить по селу, зубки штрикає залізні у мішки...

— Спіймають! Он видворили головного отамана, короля, тепер легше буде...

— Так, так,— закивав головою Анкулія,— король Михай відкріся. Та і як йому не відректися, коли в державі таке діється... Кажуть, цілий поїзд королівський пішов за кордон, король забрав чимало добра...

— Чорт з ним, з його добром, аби тільки не заважав нам...— Іон навіть сплюнув на сніг, так йому приємно, що тепер король не буде заважати йому, Іонові Бану, жити так, як він хоче. Добре, якби можна було разом з королем та видворити з країни і всіх Анкулій і до нього подібних... От славне життя почалося б на світі! Та він не сказав про це співрозмовникові і ступив убік, просто в замет, щоб тільки піти собі геть. Та Анкулія наздогнав його, прошепотів:

— Про нашу розмову — нікому, бо часи тепер такі, що навіть земля слухати навчилася... І мене уколошкують... І ти бережися — це я тобі по щирості, від доброти своєї раджу. Ти, звичайно, людина у нас нова, недавно прийшов з полону, всього не знаєш... Стережися, бо може статися лихо...

Бану круто повернувся, кинув у лице Анкулії:

— Чого ви мене лякаєте? Хіба не знаєте, що я не з боязких?

— Боже,— перехрестився Анкулія,— та хіба ж я тебе лякаю? Я сам боюсь і тому кажу тобі про це. Яка несправедливість? Ех, Іоне, Іоне...

Він так і лишився на снігу, з похиленою головою, з доктором в очах, з розкритим ротом, з якого йшла пара.

Бану переметнув через вигін, навпростець вийшов на край села, увійшов у хату. Елеонора купала дітей, вкла-

дала їх спати. Побачивши чоловіка, вона затулила вікна, взяла двері на защіпку, зляканим голосом прошепотіла:

— Я вже хотіла бігти по тебе... Де ти так довго ходиш? Тут таке нещастя...

Вона витягла з-за божниці якийсь зім'ятий папірець, подала його чоловікові.

— Ходила в кооперацію, купила солі та крохмалю... Прийшла, глянула у кошик — записка. Боже, боже, що воно тепер буде?

Іон розгорнув папірець, прочитав: «Іонові Бану. Ти надто високої про себе думки. Не забувай про долю Букана».

— Що тепер буде? Що тепер буде? — ламала руки Елеонора. — Ти ж знаєш, Букан теж мав попередження, а через деякий час його вбили...

Іон знав про вбивство Букана, йому не раз розповідали про це односельчани. Вся ця історія гострим ножем різнула його по серцю — він добре знав і любив старого Букана, який вірив, що на світі обов'язково настане сонячна година і для бідної людини. І вона настала, але Букана вбили, бо куркулі вбачали у ньому свого ворога. Тепер сталося так, що на місце Букана став він, Іон Бану. Йому теж прислали записку, таку ж, як і колись Букану. Що, надійшла його черга лежати на шляху з пробитою головою? О ні, цього не може бути! Не для того він зазнав таких страждань на фронті, пережив сто смертей, які витали над його головою, щоб тепер стати мішенню для куркульського обріза. Ні, цього не буде! Не ті тепер часи!

Він мовчки взявся за качулу, почав одягатись. Елеонора схопила його за рукав.

— Куди ти? Побійся бога, надворі ніч, уб'ють тебе, десь у замети кинуть, і не знайдеш...

— Не турбуйся,— спокійно промовив Іон, погладжуючи голову дружини.— Мене не так легко вбити, я стріляний... Зачекай трохи, я збігаю до Станбу, на часинку.

Він поцілував жінку, наче прощався з нею, насунув поглибше шапку й подався у засніжену темряву.

В хаті примаря горіло світло, Ніколає та Віоріка якраз вечеряли. Коли зайшов Іон, Віоріка весело промовила:

— Добре, що прийшли — значить, доля ваша не пропала... Сідайте до столу.

Та Іон не сів вечеряти, хоч як його просила хазяйка

дому. Він сидів на ослоні, дивився на дитячу іграшку — заводного метелика, що сам тріпотів крильцями і водив вусиками, думав про те, що от молодий примар мирно зечеряє собі з дружиною, хоч на мить забувши про клопоти, а він прийшов і зіпсує, напевне, зіпсує їм настрій, внесе смуток у хату. Може, встати і піти геть, придумавши якусь іншу причину, що привела його в пізній час до хати примаря? Та Ніколає вже витирає руки рушником, запалює цигарку, пильно стежачи за виразом обличчя Іона Бану. Тінь задуми і гіркоти, що розлилася по лиці Бану, не минули уваги Ніколає.

— Ну, розповідайте, товаришу Бану, що сталося? — сказав він, сідаючи поруч. — Бачу по вас — трапилась якась неприємність. Правда?

— Правда, — прогук Бану, поглядаючи на Віоріку. Йому не хотілося говорити про свою справу в присутності жінки. — Маю до вас важливу справу...

— Секретну? — спитала Віоріка. — Може, мені вийти?

— Та як вам сказати, — зам'явся Іон, — не стільки секретну, як неприємну...

Він витяг з пазухи записку і поклав її на стіл.

— Ось яка справа...

Ніколає прочитав записку, показав її Віоріці. Очі його звелися до лампи, що яскраво горіла над столом, вп'ялися в гострий косинець полум'я, ледь-ледь затремтіли повіки. Здавалося, він зараз обмірковував щось своє, заповітне, особисте, а не оце, з чим прийшов до нього Іон Бану. Невже примаря не схвилював зміст записки? Невже він думає зараз про щось стороннє, забувши про Бану?

— Злякалися? — спитав нарешті примар, не відводячи погляду від лампи.

— Та як вам сказати, — розвів руками Бану, — не стільки я, скільки жінка... Та й у мене по серцю наче кішки шкребуть... Все-таки неприємна річ...

— Бідна Елеонора, — сказала Віоріка, — ви її залишили саму?

Ніколає підвівся, підійшов до Іона Бану, поклав йому руку на плече.

— Радий, що ви не злякалися... Це добре. А записка що? — пустий вітер... Вони тепер позбулися проводирів, на вбивство не наважаться, а полякати можуть. Не зважайте.

Примар згорнув записку, поклав у кишеню гімнастюрки.

— А знаєте, за що вам така шана від глитаїв? Знаєте? — Очі його зайнялися веселим вогнем. — Не знаєте? Так я вам скажу — це вам за тоз. Щоб, значить, кинули ви оту справу, яка поперек горла стоїть Анкуліям та Попам, спати їм не дає. От за що!

Бану трохи повеселішав. Він затягнувся цигаркою, сказав напівжартома:

— Ще й тозу немає, а мені вже перепало...

— Хороша це для вас характеристика, товаришу Бану, — сказав примар. — Якщо надумаете вступати у робітничу партію, я перший дам вам рекомендацію.

— Спасибі, — тепло подивився Бану на Николає і Віоріку. — Я про це не раз думав, та все якось соромився поговорити... В партію я хочу вступити!

— Ну, що ж, схвалюю таке рішення. Можете вважати, що у вас уже є одна рекомендація.

— А тоз ми організуємо, — говорив Бану. — У мене вже чималенький список бажаючих. Весняну сівбу проведемо по-новому.

Николає потер руки.

— Чудово!

Він ходив по кімнаті, широко махав рукою.

— Що можуть вдіяти оті папірці, коли у нас така сила, коли нас так багато? Нічого... Вони не взяли підпалами, вбивствами, змовами, дипломатичними викрутасами. Не візьмуть і цим. — Він вийняв записку, уважно прочитав її, знову поклав у кишеню. — Я її візьму, покажу в Заренау, там цим займуться... а тепер вам треба йти додому.

— Правда, правда, — відгукнулася Віоріка. — Адже Елеонора там чекає, не дочекається...

Іон Бану попрощався, вийшов на вулицю. Віхола тепер стала меншою, але мороз поміцнішав. Бану йшов по вулиці чітким солдатським кроком, і під його підосвами скрипів затверділий від морозу сніг.

II

Повернувшись з Бухареста, Віоріка з ранку до вечора не виходила з дитячого будинку. Всі просторі кімнати колишнього будинку Мунтяну наповнилися тепер щебетан-

ням дитячих голосів, убралися новенькими невеличкими ліжками, вкритими рожевими ковдрами, прикрасились барвистими килимками на стінах. Хлопчики жили окремо від дівчаток, і між кімнатами розгорнулося змагання за чистоту й порядок. Лучіка, дивлячись, з яким запалом працює Віоріка, сама перейнялася її почуттям. Вона варила обіди, прала білизну, мила дітям голови, а коли траплялася вільна хвилина — брала за руку Ляну, сміхотливу кучеряву дівчинку, йшла з нею погуляти.

Ляна була улюбленицею всього дитячого будинку. Чи то маленькі чорні оченята, що завжди сміялися, чи то м'які кучерики, що тріпотіли на її високому чолі, чи незвичайна історія, в результаті якої Ляна потрапила в Мушатешті, привернули до неї увагу, однак усі до неї горнулися, брали на руки, віддавали їй іграшки, любили з нею бавитися...

Взимку минулого року, коли особливо було важко з хлібом у країні, маленька Ляна опинилася на станції. Мели хуртовини, повз станцію проходили вантажні состави, обкутані морозним димом і холодною парою. Догрубки, яка обігрівала все приміщення станції, тулилося кілька маленьких істот. Серед них була і кучерява Ляна. Черговий по станції, проходячи мимо, помітив дівчинку, зупинився проти неї.

— Що ти тут робиш, фетіцо? — запитав він.

Маленька Ляна підвела свої чорні оченята, подивилася на незнайомого дядька, відвернулася. Вона була одягнута у благеньке пальтечко з заячим коміром, на ногах у неї були парусинові черевики, обгорнені дбайливо кусками жіночої хустки. Маленькі руки прикипіли до чорного металевого кожуха грубки, посинілі пальчики безпорадно ворушилися. Залізничник обійшов навколо круглої грубки, знову став проти дівчинки.

— Ти мене не бійся, — сказав він, — я тобі нічого поганого не вдію...

— Я знаю, — похитала головою дівчинка, не дивлячись на залізничника, — ви мене виженете звідси...

— А хіба тебе виганяли вже?

— Вусатий нас виганяє, як тільки побачить... А надворі холодно. Я звідси нікуди не піду.

— А де твоя мама?

Дівчинка знову відвернулася, цього разу рішуче. Видно було, що вона не мала наміру розповідати незнайомо-

му дядькові про свою маму. Та робітник і не наполягав. Він пошпортався у кишені свого довгого піджака, видобув звідти невеличку цукерку з брунатного кукурудзяного тіста, подав її дівчинці. Та відразу ж схопила цукерку своїм синім кулачком, відломила шматочок, укинула в рот, а решту заховала. Потеплілі оченята вже лагідніше дивилися на дядька, який сумно похитував головою, думаючи про щось своє. Нарешті дівчинка, трохи призвичаївшись, заговорила сама:

— Мені мама наказала, щоб я чекала її тут. Вона пішла міняти хліба.

— Куди ж вона пішла?

— Не знаю.

— А давно ти вже чекаєш?

Дівчинка покрутила головою. Вона трохи відігрілась, і її хилило на сон. Тоді робітник узяв її майже сонну на руки, переніс у службове приміщення, поклав на канапу, вкрив своїм піджаком. На другий день її посадовили у віз, вимощений соломою, вкутали теплим кожухом і відвезли в Мушатешті. Ляна не хотіла їхати в село, хоч її обіцяли там добре нагодувати і дати цікаві іграшки. Вона вперто крутила своєю кучерявою голівкою і категорично заявляла:

— Я чекатиму маму, вона незабаром прийде. Вона казала, щоб я нікуди не йшла.

Лучіка, яка першою зустріла Ляну, коли її привезли в дитячий будинок, відразу ж полюбила дівчинку, мов рідну дочку. Ляна теж потяглася до Лучіки, називаючи її ніжно і зворушливо: тьотя Ліка. Між сивою старою жінкою і Ляною виникла щира й міцна дружба. Лучіка, видавши заміж Ленуцу, подумувала вже про те, що не завадило б мати у хаті таку втішницю і щебетуху, як Ляна. Хіба не приємно мати на старості літ помічницю і розрадницю? Ось Ленуца була в неї такою, а тепер уже має свою хату, свою сім'ю. Незабаром вийде заміж і менша дочка, хто тоді залишиться з нею в порожній хаті?

Побачивши, як Лучіка ходить біля Ляни, Віоріка сказала, посміхаючись:

— Ой, чогось ви, тітко Лучіко, дуже впадаєте біля нашої Ляни! Коли вас немає, дівчинка просто нидіє! Аж завидно, як вас діти люблять!

Лучіка брала дівчинку на руки, цілувала її в голівку, пригортала до грудей.

RINDU JALE

— Вона ж сирітка, мов травинка в полі одинока... Так, знаєш, полюбила її, що місця собі не знаходжу, коли не бачу день... Віддасте мені Ляну?

— Це залежить від Ляни,— відповіла Віоріка. — Ти підеш жити до тьоті Ліки? — звернулася вона до дівчинки. Та блиснула своїми маленькими оченятами, ще міцніше обхопила руками плечі Лучіки.

— Ну, що ж,— вирішила Віоріка,— відповідь більше ніж красномовна. Хай трохи підросте, а тоді вже й оформимо все по закону. Нічого не маю проти того, щоб у нашої Ляни була така турботлива мати...

Однак Лучіка не поспішала забирати до себе Ляну, бо дівчинка не переставала згадувати матір, продовжувала чекати її повернення, хоч минув уже рік після того, як мати залишила дочку на станції. Лучіка розуміла, що вразлива дівчинка ніколи не забуде про рідну матір, яка невідомо де поділася, що це почуття туги за матір'ю залишиться на все життя. Настане час, дівчинка підросте, рани загояться, тоді вже можна буде забрати її до себе. Вона сама була матір'ю і розуміла, що найбільша любов і найщиріше піклування ніколи не можуть замінити материнської любові.

Одного разу, гуляючи з Ляною в зимовому саду, Лучіка побачила біля воріт якусь худу жінку з торбиною за плечима. Жінка стояла перед Папаянісом і щось запально доводила йому, намагаючись проникнути на подвір'я. Лучіка взяла на руки дівчинку, пішла до воріт. І тільки ступила вона до жінки, як та враз сплеснула руками і впала на сніг. Стоячи на колінах, піднісши руки, вона схлипувала:

— Донечко моя, Ляно моя!

Лучіка зрозуміла, що це повернулася мати Ляни і хотіла відпустити дівчинку, але та злякано припала до її грудей, міцно схопилася за шию руками.

— Що ж ти, не впізнаєш мене, донечко? — говорила мати, простягаючи до дочки руки.— Я ж твоя мама, твоя мама...

Лучіка, глянувши в серйозні очі Ляни, сказала:

— Ось твоя мама і повернулася. Йди до неї.

Але Ляна не йшла до матері, вона дивилася на неї сповненими страху очима. Перед нею стояла на колінах стара, зморщена жінка, а та мама, яка колись залишила її на вокзалі, була молода і вродлива...

— Не впізнає дитя матері, не впізнає,— схлипувала жінка підводячись.— Змінилася я, майже рік цілий пролежала в лікарні, на тиф хворіла, ледве вижила... Насилу знайшла мою доню, мою єдину дитину...

Вона безугавно говорила, звертаючись до дочки, нагадувала їй подробиці їхнього колишнього спільного життя, щоб таким чином викликати в ній почуття до матері, пашіптувала якісь слова, відомі лише матерям, цілувала руки, гладила непокірні кучерики, зазірала в очі. Дівчинка весь час невідривно дивилася на матір, пильно оглядаючи її і прислухаючись до її слів, потім раптом простягла несміливо до неї руки. Мати зойкнула від радості, обхопила руками Ляну, пригорнула до своїх грудей.

Побачивши, як мати, обнявши дочку, про щось з нею розмовляє, Лучіка відвернулася і залилася сльозами.

За годину збуджена і червона Ляна бігала по кімнатах, розказуючи всім про свою матір. Її палко поздоровляли, бажали їй щастя в житті. Ляна, підбігши до матері, яка сиділа за столом, заставленим різними стравами, спитала:

— Ти вже не покинеш мене, мамо? Ти не підеш знову міняти хліба?

Мати охнула.

— Ні, тепер я тебе ніколи не покину, ніколи, ніколи... У мене тепер є свій хліб, бо маю землю. І хату я свою знайшла цілу, заберу тебе додому, моя рідна...

Ляна, почувши це від матері, всім розповідала, що тепер вона поїде додому, бо у неї знайшлася мама, і у них тепер є свій хліб... Малюки, що стояли навколо, заздрили Ляні — вони теж чекають, що одного ясного дня до них у будинок з'явиться їхня мама чи тато, обніме, забере додому, де є вже тепер хліб і своя хата.

Лиша година, яка завдала народові великого горя, минула, і тепер батьки розшукували своїх дітей, у покинутих оселях запалювалося світло, життя входило у свої береги.

III

Митря, довготелесий син Анкулії, озираючись, підійшов до церковної сторожки, що тулилася до цегляної огорожі, тихо постукав у вікно. Отець Іоаким, готуючись

до сну, неголосно молився. У тьмяному присмерку кімнати, освітленої лампадкою, що блимала в кутку під образами, ворушилися химерні тіні — то отець Іоаким повагом клав собі на груди праву руку, виводячи щось подібне до хреста. Почувши стукіт, він навіть не оглянувся, а продовжував молитися, бо ще ніколи він не кидав молитви, щоб там не сталося. Нетерплячий стукіт повторився, і тоді батюшка гнівно зиркнув на вікно, поклав ще раз пучку на лоб і застиг. У загратованій шибці він побачив обличчя сина Анкулії і злякався.

— Боже, прости мою душу грішну,— тричі поклонився отець Іоаким у куток, хрестячись тремтячою рукою. Пригадалось, як недавно отут під образами сидів старий Анкулія, м'яв короткими пальцями теплий віск від свічки і говорив масляним голосом: «Господь заповідав вам, отче, наvertати на путь істини заблудних овечок, то чому ж ви не виконуете свого обов'язку?» Отець Іоаким схрестив руки. «Але ж тоз — мирська справа, в священному писанії про це нічого немає...» Анкулія grimнув по столі кулаком. Недогарок свічки, поставлений на перекинутому блюдці, підскачів, розтоплений віск бризнув в обличчя Анкулії. «Занепадаєте розумом, отче, тому й не вмiєте відшукати в священному писанії того, що треба. Що ж ви хочете, щоб у ту чисту книгу заносили такі поганські слова? От, от, неvistачало у святому письмі таких слів, як тоз, кооперація... Треба підшукати іносказання, бо в книзі тій усє передбачено, все чисто, аж до кінця світу. На всі випадки життя є там притчі і заповіді, було б лише бажання знайти їх і пустити в хід...» Отець Іоаким важко зітхнув. Він співчував Анкулії, але не знав, як йому допомогти, і до того ж боявся, бо тепер настали не ті часи... Скільки він старався догодити примарям Брезяну, Мелітару, поміщикові Мунтяну, Ранеску, але їх уже немає... Так, так, вони вже зійшли зі сцени, а він залишився, бо господь не посилає йому смерті, хоч він і просить її вже давно... Де ж та сила, якій він повинен прислужувати? Розвіялася та сила, її стерли на порох... Залишилися такі, як Анкулія... Ех, горе мое! Видно, дуже кепські справи в Анкулій, якщо вони так напосідають на нього, божого слугу! Безнадійна то справа, якщо немає іншого засобу боротися...

— Що маю робити з тим недолюдком? — питає отець Іоаким, тупо вставившись у заросле обличчя Анкулії.---

Сподіваюсь, ви не хочете, щоб я стріляв у Бану з-за рогу...

Анкулія вишкірив жовті зуби.

— Як вам не соромно, отче, таке говорити... Хіба ж ми не християни? Стріляти... Стріляти й дурень зуміє, а ви спробуйте словом, божим словом повернути його на шлях істини. Хіба ви розучилися говорити від імені бога?

Розмова на тому й обірвалася, бо отець Іоахим погодився поговорити з Іоном Бану. Але одна справа пообіцяти, зовсім інша — здійснити обіцянку. Іон Бану до церкви не ходив, дома його не застати, бо він там майже не буває, а на вулиці при випадковій зустрічі що скажеш? Почав було якось отець Іоахим натякати Іонові про обов'язки християнина, але Бану тільки засміявся:

— Що це ви, батюшко? Я ж вам говорив, що в бога не вірую... Ми ж, здається, порозумілися?

Сказав так та й кинувся знову по вулиці, мов той вітер. От і поговори з ним! І чому це знову вони стукають до нього, чого їм треба? Він виконав обіцянку, спробував поговорити з Бану, але що з того вийшло? На більше він не здатний, хай отої дурник не стовбичить перед його хатою та не гримає на всю вулицю у вікно.

Домолившись, батюшка неквапно йде до дверей і, прочинивши їх, запитує:

— Що сталося?

— Батько переказали, щоб ви негайно йшли до нього... Важливі справи!

— То чого ж батько не прийшов до мене? — звузив очі батюшка. Йому було образливо відчувати, що ним починають командувати такі, як Анкулія.

— Вони не можуть, у них живіт болить...

Отець Іоахим люто грюкнув дверима. Він пройшов у глибокі кімнати, погасив свічку і почав швидко роздягатися. Не піде він такої глибокої ночі швендяти по вулиці, у нього не горить, а якщо Анкулія об'ївся, то хай ляже черевом на черинь і полежить трохи, минеться. До чого ж пудні і грубі оті вискочки-хазяйчики! Ні, він тепер скаже Анкулії так: церква — то божа служба на землі, а не якась там бodega, куди можна заходити в яку завгодно пору. Церква — держава в державі, святиня... Всім треба поважати церкву, Анкулії теж...

Однаке за кілька хвилин стукіт у вікно повторився, цього разу дужчий, сердитіший. У білих підштаниках пі-

дійшов батюшка до вікна, припав до шибки підсліпуватими очима. На вулиці стояв Митря і з ним ще хтось.

— Чого стукаєш, як нечиста сила? — крикнув батюшка.

— Відчиніть двері, я вам щось скажу, — ледве чути голос Митрі. Він блискає цигаркою, наче йому й на думку не спадає, що люди можуть почути цей галас і подумати бог знає що про батюшку... Ох, люди, люди! Отець Іоахим знову йде до дверей. Митря суворим голосом каже:

— Батько наказали передати вам, щоб негайно йшли до нього. Інакше ми... — він зам'явся, оглянувся на того, що стояв за плечима, — інакше ми доставимо вас силоміць... Так наказали батько.

Іоахим закляк від страху. Що це діється на світі? Його силою примушують... Боже, боже! До чого дожилася свята церква... Він швидко одягається, вішає на шию хрест і прямує через майдан до садиби Анкулії. За ним невідступно йдуть ті двоє, Митря і ще невідомий батюшці чоловік у зеленій бекеші.

Переступивши поріг, батюшка почав хрестити кутки, але раптом зупинився вкрай здивований. За столом, заставленим закусками і пляшками, сиділо троє: старий господар Поп, Анкулія і високий на зріст невідомий у чорних окулярах, з довгим патлатим волоссям. Вікна дбайливо позавішувано ряднами, жінки і дочки Анкулії в хаті не було. Патlach сидів у центрі і пильно дивився на батюшку. Потім він відвернувся, виплюнув просто на підлогу шмат шкірки від сала, прокашлявся і сказав різким тоном:

— Ви, благочестивий, гадаєте, що довго втримаєтесь у своїй сторожці? Чорта пухлого втримаєтесь! Ось заснують колгоспи, остаточно ліквідують заможніх господарів, а потім прийдуть до вас і скажуть: церква нам потрібна для зерносховища, викидайте своїх богів! До кого ви тоді побіжите просити допомоги? Хто стане на захист вас? Ви подумали над цим?

Його гострі очі, чорне довгасте обличчя, різкий начальницький тон ще більше злякали батюшку. Він крутився на ослоні, підсунутому йому мовчазним Анкулією, не знав, як відповісти на ці прямо поставлені запитання. Він тільки охнув і перехрестився.

— Боже, боже...

Патlach засміявся.

— Злякались? Але ж нам загрожує куди більше нещастя, ніж те, про яке я оце говорив. Не лякайтесь треба, а діяти. Не чекати удару, а самим завдати його ворогам держави і церкви. Ви нам маєте допомогти. Того вас і покликано. Не про себе турбуємось — про нашого бога і його служителів на землі...

Патlach підвів очі догори і закліпав чорними повіками.

— Поможі нам, господи, відвернути людей грішних од необачного кроку!

Він підвівся, оглянув усіх гострим хижим поглядом і сказав:

— Слухайте! Якщо ви дозволите, щоб у вашому селі заснували тоз, вам буде кришка. Цієї весни він має почати спільну сівбу... Ми приїхали здалека, щоб допомогти вам обміркувати дії... Треба зірвати намір комітетчиків... Один раз зірвати, тоді вже не буде охочих пристати до цього діла. Як це зробити? Слухайте...

Він помовчав, озиралючись навколо, потім кинув Анкулії:

— Перевірте, чи стоять там хлопці... Треба бути обережними.

Анкулія метнувся у двір, за мить повернувся, заспокоїливо махнув рукою:

— Хлопці справні, не пропустять і собаки...

Патlach налив кухоль, підсунув його батющі. Поналивали й інші. Отець Іоахим покрутив головою, вина він не пив уже давно.

— Беріть, беріть, отче,— шепнув Анкулія,— цей чоловік з центра, треба випити...

— Слухайте,— почав владно патlach,— слухайте, що я вам скажу. Наша опора — жінки. Вони в душі проти тозу, проти спільного обробітку землі. Вплиньте на них — і чоловіки заберуть свої заяви назад. Хіба ви не знаєте по собі, яка сила криється в жінках? Жінка — володар серця чоловіка. Більшість жінок ходить до церкви, це дуже важливо... Займіться ними, негайно займіться... А з чоловіками, такими, як отой Бану, треба діяти інакше...

— Стукнути його! — пискнув Анкулія, поводячи червоними від вина очима.

Патlach скривився.

— Стукнути — річ не хитра, та тільки не це зараз потрібно... Та й ефект від цього — нуль... Хіба не стукали раніше? Ні, тут треба інакше, тонше, надійніше... Треба мати людину, яка б вступила в тоз, а потім, у слухну

хвилину, забрала заяву назад... Одна людина, а як багато вона значить! За нею підуть інші... Важливо, щоб був початок, невеличкий струмок, за ним потечуть ріки, перетворюючись у море... Чуєте? Знайдіть таку людину, тільки щоб вона була поважна, впливова... Середняк або ще краще бідняк. Чуєте?

Він кидає оте своє «чуєте» в обличчя присутнім, наче стьобає їх батоном. «Дайте мені таку людину», вимагає він і свердлить Анкулію, Попа, Іоахима гострими очима.— Одну тільки людину. Хіба це так багато? Помізькуйте, назвіть мені її.

— Є така людина, — здавлено говорить Анкулія. — Петру Ураду, тесть нашого примаря.

Патlach одмахується від Анкулії, очі його злякано блищать.

— Дурниця! Хіба тесть примаря може виконати наше доручення?

— Зможе, тільки не прямо, а все ж зможе... Він настроєний проти тозу, він взагалі людина обережна... А якщо його умовити, порадити, то він вступить. Вступить! І тільки з'явиться найменша розколина в тозі, він покине його... Кращої кандидатури не знайти...

Старий Поп підтвердив:

— Найбільш підхожа для цієї справи... Клянусь, найбільш підхожа.

— Гаразд, — кивнув патlach, — подивимось зараз. — Розкажіть мені все про нього.

Довго і плутано розповідає про Петру Ураду спочатку Поп, потім Анкулія. Почувши про те, що Петру колись ходив до короля, патlach жвавішає, на його обличчі — вираз задоволення.

— Горбатий, шкутильгає? Так?

— Так, так, — улесливо киває головою Анкулія. — Мов рах той розкарякуватий... Ви бачили його десь?

— Бачив, — цідить крізь зуби патlach. — Зустрічались якось у плавнях... Кандидатура підхожа. Тепер треба доручити комусь вплинути на нього. Кому краще?

Всі повернули голови до отця Іоахима. Але той заперечливо змахнув руками:

— Ні, я не зможу... Я колись... донос у сигуранцу...

— Ясно, не підходить, — каже патlach. — То кому ж?

Усі нахилиються над столом і довго шепочуться, боячись, щоб навіть глухі стіни не чули їхніх слів.

Невеличкий радіоприймач, що стояв у хаті Ніколає, безупинно передавав марші. Вмиваючись у сніях, Ніколає говорив Віоріці, що поралася біля плити:

— Зараз будуть передавати важливе повідомлення. Слухай!

Віоріка в легенькому квітчастому халатику, в чепурних парусинових черевичках, щасливо посміхалася, складаючи на тарілку рум'яні пиріжки з бринзою, які вона щойно смажила на снідання. Вона любила свою затишну квартирку, любила дивитися, як Ніколає ходить по кімнаті, вмивається, чепуриться. В такі хвилини він здавався їй особливо молодим і вродливим, якимсь близьким, домашнім. Звівши на нього свої блискучі очі, вона питає:

— А звідки ти знаєш?

— Музика, музика он яка!

Швидко повісивши рушник, він припав до радіоприймача.

— Йди сюди,— гукнув Віоріці,— йди сядь біля мене.

Віоріка принесла тарілку гарячих пиріжків, поставила на стіл. Пролунав голос диктора. Бухарест повідомляв, що вчора уряд прийняв нову конституцію народної республіки.

— От,— сказав Ніколає збуджено, вислухавши повідомлення,— тепер я вже не примар, а голова сільської ради. Ясно тобі, метелику?

Він швидко поснідав і кинувся у примарію. На столі лежала телефонограма, яка пропонувала примареві негайно виїхати в Заренау. Віддавши розпорядження, Ніколає заходився готувати папери, які могли пригодитися в повіті. Йдучи додому по речі, він зустрів Петру. Старий чвалав по вулиці, схиливши голову і думаючи над чимось своїм, важливим. Помітивши зятя, Петру торкнув рукою качулу, сказав:

— Оце хочу з'їздити до міста, адже там починається ярмарок. Треба дещо купити...

— Ну й чудово, поїдемо разом,— відповів весело Ніколає.— Чули про нову конституцію?

Петру нічого не чув, однак ухильно запитав:

— А що ж воно виходить за тією новою конституцією?

— А виходить, що тепер новий державний лад закріплюється найвищим законом республіки. Тепер ми бу-

демо жити в країні, де ніколи більше капіталісти та сільські дуки не сядуть нам на шию. Тепер влада зверху донизу буде виборна, народна...

За годину вони вже, сидячи у возі, прямували в повіт. Рання весна розмила шляхи, сніг ще лежав на полі, але під ним уже дзвеніли струмки, пробиваючись у яри та вибалки. Петру і Николає розмовляли про наступну весняну сівбу, про види на урожай. Петру весь час уникав розмови про тоз, який засновувався в селі, хоч у розмові Николає згадував про це кілька разів. Не сказав Петру зятеві і про справжню мету поїздки на ярмарок, хоч Николає здогадувався, що, одержавши кредит, Петру хоче купити коня. Вони вже давно навчилися розуміти один одного без слів...

Тільки в'їхали на вулиці міста, як відчули, що тут весна щедріша, дружніша. Тут не було різких степових вітрів, сніг давно розтав, і вулиці вже були чисті, сухі. Сонце гріло дужче, і Петру навіть упрів у своєму дебелому цумані. На вулицях повно людей, хоч сьогодні й субота. Чим далі до центра міста, тим важче було пробиватися на громохкому возі. Тоді Николає відпустив візника, молодого хлопчину в куценькій ватянці, наказав йому повертатися назад, а сам разом з Петру пішов пішки. Коли вони добралися до центральної вулиці, то побачили, що по ній ідуть колони демонстрантів.

«Народ вітає нову конституцію,— подумав Николає.— Ну, ясно ж, демонстрація з цього приводу». Він підійшов ближче до бруку, тягнучи за руку Петру. Тепер їм було видніше. На всю широчінь і довжину вулиці та прилеглого майдану юрмилися по-святковому вдягнуті люди, які несли в руках прапори і лозунги. Ось пройшла група фізкультурників у червоних майках. Юнаки й дівчата крокували в строгому порядку, дужо вимахуючи руками. Злагоженість рухів, стрункість і молодість демонстрантів викликали загальне схвалення і захоплення. Коли демонстранти-фізкультурники вийшли на майдан, колона на мить зупинилась, і всі побачили, як, підкоряючись якійсь невидимій силі, ряди фізкультурників швидко перешикувались, припали до землі. З живих тіл утворилася велика червона п'ятикутна зірка. Буря оплесків, мов шумливий вітер, прокотилася по обидва боки вулиці.

По нерівному бруку зацокотіли сотні дитячих колясок. Матері везли своїх маленьких дітей, а попереду майорів

транспарант, на якому яскравіли лаконічні слова: «Вимагаємо миру для наших дітей». Побачивши все це, Петру відчув, як у нього по спині перебіг приємний холодок. Боже, скільки малечі! Мов квіточки, визирають вони з своїх колясок, усміхаючись сонцю. Так, так, миру і спокою треба, щоб оті дітки вирости. Це так. Петру аж на брук виступив, щоб краще бачити цю незвичайну процесію, але його завернув назад міліціонер.

Тепер одна за одною йшли вантажні автомашини. На першій з них стояв токарний верстат і двоє робітників у робочому одязі виточували якийсь вал. Потім Петру побачив трактор, а на ньому дівчину в червоній хустці. Трактористка трималася за кермо, а трактор пихкотів, випускаючи клуби синього гару.

На довгій платформі ковалі завзято вимахували молотами, куючи розпечений до червоного леміш.

— Глянь, глянь,— шарпнув Петру свого зятя за рукав,— вони справді кують, аж іскри сиплються...

Ніколає посміхнувся. Він краєчком ока стежив за своїм родичем і радів, що вони якраз встигли на демонстрацію. Це видовище справить на Петру глибоке враження. Он як блищать його очі, немов йому не п'ятдесят, а всього двадцять років.

За ковалями з'явилися косарі. На спеціально пристосованих машинах стояли жатки, крутилися крила, а косарі, насунувши на лоб довгополі солом'яні брилі, орудували вилами. Один з косарів, змахнувши з обличчя піт, підняв невеличке барильце, в яке селяни завжди беруть на поле воду, і почав пити. Вода розливалася по сорочці; текла за комір, а він усе пив та й пив, викликаючи захоплення і щирий сміх у людей, що стояли вздовж вулиці. Як же він солодко п'є, отой косар! Видно, добра пшеничка вродила, попомахаєш вилами, то й приємно тобі підставити обличчя та груди під струмінь холодної джерельної води, яка ллється з барильця. Петру аж слину проковтнув, так йому захотілося пити...

У новеньких синіх комбінезонах, з окулярами на лобі пливуть комбайнери, сидячи на пружних сидіннях. Комбайни гримлять барабанами і віялками, викидаючи соломку у спеціальні пристрої. Рівними рядами стоять важкі лантухи з зерном. А за комбайнами сунуть похідні кухні кооперативних господарств, куховарки у білих ковпаках вимішують копистками паруючий суп... За ними — дояр-

ки з електричними дійницями, з бідонами молока... Одна з доярок тримає щит з написом: «Усе для народу, все для рідної республіки».

Раптом усі повертаються в той бік, звідки чуються вигуки. Петру бачить новенький блискучий автомобіль, в якому сидить пан у високому циліндрі, а за машиною, прикутий ланцюгом, біжить голий негр.

— Ганьба! — лунають вигуки на адресу американця, що пихато розкурює довжелезну сигару і стьобає батоном негра.— Стягти його з машини! Годі йому хизуватися!

Чіткою колоною йдуть юні текстильніці з веретенами в руках, а попереду сунуть дві спарені автомашини з трьома невеличкими прядильними верстатами, які обслуговує одна дівчина. На транспаранті написано: «Слава першим румунським багатостатницям!»

Тепер увага присутніх скерована на машину, на якій прикріплена зелена яблуня, густо вкрита яблуками. Біля дерева, спершись на гілку, стоїть вродлива чорнява дівчина. Ось вона труснула гілку, яблука заторохтіли об поміст. Дівчина хутко збирає плоди в кошик, нахилиється і дає по яблуку дітям, що юрмляться навколо. Юну садівницю нагороджують шумними оплесками...

Ось вимальовуються контури невеликого паровоза. Вимазаний у сажу машиніст, раз по раз смикає за важіль і паровоз пронизливо свистить. За паровозом рухається колона залізничників у чорній з галунами уніформі.

Люди знову повертають голови вліво, звідки чути вигуки обурення і гніву. З'являється висока постать американського бізнесмена, який намагається обхопити своїми довгими руками земну кулю... Біля пояса в американця висить атомна бомба і золотий хрест. За цією зловісною постаттю несуть багато плакатів і транспарантів: «Геть паліїв війни!»

На мить вулиця порожніє. Але всі вже дивляться туди, звідки показалася колона юних фізкультурниць у голубому шовковому одязі. Четверо юнаків несуть на руках дівчину, яка тримає розгорнуту книгу з написом на палітурці «Конституція». Демонстранти зупиняються на майдані, і вже вздовж вулиці лунає гомін захоплення. Перед очима у всіх з живих тіл вималювався лозунг: «Траяска республіка популяр!»¹ Сотня юних фізкультурниць біжить

¹ Траяска республіка популяр! — Хай живе народна республіка!

у глиб майдану, де стоїть невеличка трибуна, і засипає її квітами...

Тільки тепер Ніколає побачив трибуну, а на ній у групі людей Стефані Онча. Вона стояла в центрі трибуни у легкому сірому плащі, з піднесеною для привітання рукою. Ось Стефані взяла букет квітів і кинула його назад, у руки юних фізкультурниць...

Демонстрація скінчилась, і Ніколає ступив на вулицю, яка раптом завирувала від людського потоку. Він оглянувся і побачив у натовпі високу качулу Петру. Той стояв віддалік і гукав, що він не піде на майдан, що він має інші справи у цьому святковому місті. Ніколає махнув рукою і широким кроком попрямував на майдан, де почалося народне гуляння.

V

Стефані Онча, спостерігаючи танці, стояла в гурті людей і мовчала. Вона не дивилася на Владо Йордану, який був поруч, однак вона точно знала, що він не зводить з неї очей. Скільки вже разів вона помічала, як мовчазний Владо на всіх зборах чи засіданнях сідав так, щоб бачити її найкраще, весь час дивився на неї, малюючи щось у своєму блокноті. Одного разу вона помітила, що Владо малює її, старанно придивляючись до рис її обличчя. Стефані Онча посміхнулася. В її голові промайнули думки, які обдали серце жінки хвилями гарячої крові. Суворе життя останніх років приглушило в ній почуття до інтимного життя. В її строгій, по-дівочому чепурній кімнаті були лише книги та кілька фотографій, що чудом збереглися з тих часів, коли вона мала сім'ю і була щасливою. На одній з фотографій стояв її усміхнений чоловік, а на його плечах притулилося двоє дітей. Це знімок 1938 року. Тоді не було війни, не було фронту, тоді перед Стефані Онча, вчителькою сільської школи, ніхто не ставив складних питань, від яких залежало все: життя, щастя, майбутнє. Перед цією фотографією на столі завжди стояв букетик живих квітів, який багато про що говорив тим, хто заходив у справах до Стефані. Ніхто не питав у неї про цей знімок, бо нащо ж питати, коли й так усе ясно. Знав про цей знімок і Владо Йордану. Однак він вірив, що час і постійність у його почуттях зроблять

свою справу, і він доб'ється свого: оте дороге обличчя, обрамлене сивим волоссям, усміхнеться йому, а зморщечки, що пролягли під очима, розглядяться. Більшого він не хотів. Владо був чистою істою, позбавленою будь-яких пристрастей честолюбства. Він закохався у Стефані ще тоді, коли вона ходила у кожушанці з парабелумом при боці, а він був начальником штабу в її загоні. Обставини кидали їх з місця на місце, часто вони залишалися вдвох у землянці, і тоді не було жодної людини, яка б могла бути свідком його почуття, розкритого чи то признанням, чи то виразним поглядом. Владо був зосередженою людиною. Він знав, що кожний натяк, навіть якийсь зітхання, що могло випадково вирватися з його грудей, прозвучить святотатством і образою для жінки, яка пломеніла пристрастю боротьби. Але тепер, коли все страшне і непевне позаду, він далі стримуватись не міг. Сталось так, що його призначили на роботу у повітовий комітет, де працювала Онча. Кожного дня він зустрічався з нею, бачив її, чув її голос, і серце його рвалося на куски. Стефані Онча була тоді другим секретарем повітового комітету, а він тільки інструктором. Ну, як їй скажеш про своє кохання? Він і не говорив — за нього промовляли очі. Він не вмів освідчуватись у коханні.

Якось під час засідання Владо сидів у другому ряді і малював обличчя своєї коханої, яка була в президії. Під час обговорення якогось питання він написав на вирваному з блокнота аркуші записку, просячи слова, і передав її в президію. Записку прочитала Стефані Онча. Владо побачив, як вона густо почервоніла і нахилилася над столом. Засідання провадив Георгіу Доброшану. Стефані Онча щось написала на аркуші паперу і передала його Доброшану, який відразу ж надав слово Владо. Хвилинна розгубленість і замішання, що промайнули на обличчі Стефані, не пройшли мимо уваги Владо. Він не знав причини цього, але хвилювання передалось і йому. Його виступ був на диво розсіяний і малозмістовний...

Після засідання Стефані Онча зупинилася в коридорі. Дочекавшись, поки Владо одягнеться, вона наблизилася до нього й сказала:

— А я й не знала, що ви художник... Чому ж стільки років приховували талант?

Владо мовчав. Так він і знав — на звороті аркуша, посланого в президію, був малюнок з Стефані Онча. Він

так розгубився, що не знав, як йому бути. Стефані Онча, ніби читаючи його думки, посміхнулася:

— Ага, спіймалися, голубе! Тепер діватися нікуди, покажуйте весь блокнот.

Вони вийшли на вулицю. Стефані Онча зупинилася перед своєю машиною.

— Покажете чи ні? — сміялися її очі.

Владо хриплим голосом відповів, що він не може показати блокнот, бо там дуже погано виконані малюнки: він художник-самоук... Проковтнувши слину, він пробурмотів ще щось невиразне й непевне... Серце у нього стукотіло, у вуха наче бив важкий молот, ноги підгиналися.

— Цікаво, цікаво,— проказала Стефані і сіла в машину. Одначе автомобіль не рушив, хоч шофер і завів мотор. Розчинилися дверцята, і Владо почув:

— Малювати малюйте, але... для ділових записок заведіть собі інший блокнот. До побачення!

Він залишився тоді біля під'їзду самотній, принишклий, мов школяр, що списав задачу і боявся проникливого ока вчителя. Оті слова «цікаво, цікаво», кинуті, як йому здалося, з повною зневагою і осудом, пекли йому душу, гризли свідомість...

Минуло кілька тижнів, ніхто з них навіть словом не натякнув на те, що сталося тоді біля під'їзду. Кипуче життя комітету підхопило їх обох, закрутило у вихорі буденних справ. І от тепер він, Владо, знову стоїть поруч, і вона відчуває тепло його очей і німе запитання, що застигло на його устах. Вона була перейнята святковим настроєм, їй не зручно було отак стояти серед бурхливого моря танцюючих; вона схопила Владо за руку і потягла в коло.

Тепер Стефані тримала його за руку і відчувала, яка сила крилася в цьому чоловікові. Їй приємно було відчувати тепло його долонь, її хвилювали гарячі потиски його рук, які чогось чекали... Стефані розчервонілася, молодод кружляла в танці, її хустка вибилася поверх плаща, а сиве волосся в світлі електричних ліхтарів здавалося руським... Хоч як там складеться життя, хоч як буде далі, а вона зараз щаслива, бо ще є на світі серце, яке кохає її...

Стомившись, вона зіперлася на руку Владо, сказала палко:

— Знаєте що, давайте покатаємось... Люблю швидку їзду! Свято, так свято!

Вони сіли в машину. Мимо замелькали освітлені бари, вітрини магазинів. Стефані була збуджена, рухлива. Вона знала, що сьогодні доведеться сказати оцьому милому Владо слова, які багато значитимуть не тільки для нього, але й для неї. Ох, нелегко їй говорити, нелегко! Чи розуміє це Владо? Їй хотілося швидше вирватися з тісних обіймів вулиць, щоб дихнути свіжим повітрям весняного степу. Але вулиці такі бурхливі, що машина ледве-ледве посувається по бруку. Раптом Стефані наказує шоферові зупинитися, виходить на тротуар і гукає:

— Товаришу Станбу, товаришу Станбу! Пробивайтесь сюди!

Вона тисне руку Ніколає, весело посміхається.

— Поїдемо з нами, покатаємось трохи. Згода?

Не чекаючи відповіді, вона садовить Ніколає на своє місце, а сама сідає біля шофера і наказує їхати. Її зараз цікавить усе: як здоров'я її колишнього підричника, як почуває себе його дружина Віоріка, скільки в нього вже дітей і як справи взагалі... Ніколає сміється:

— Здоровий, Віоріка веліла кланятися вам, дітей немає...

Німих, темний з лица сидить Владо, прикрившись тінню капелюха. Як довго він чекав такого от щасливого вечора, скільки ночей мріяв про таку мить ще тоді, в лісах, і от вона настала, але на шляху трапився Ніколає, чудовий хлопчина, якого любив Владо, але який зараз виглядав у нього велику відразу, бо трапився він так несподівано і невчасно. Нащо Стефані було кликати його, адже сьогодні вони повинні були поговорити, вперше побути віч-на-віч? Владо мовчав, а Стефані Онча розпитувала у Ніколає про Мушатешті, про сільські новини, наче це її зараз хвилювало над усе.

— Розкажуй, мені, Ніколає, про Віоріку, я її ніколи не бачила, але й досі пам'ятаю її лист, в якому вона просила допомоги в підготовці акушерок для села. Відповіді я тоді не спромоглася написати, але акушерку влаштувала на курси. Як вона працює?

Схвильований такою увагою до нього, Ніколає щиро розповідав про свою роботу, про зміни, які сталися на селі, про майбутні плани. Коли він, підкоряючись волі Стефані, говорив про Віоріку, в його голосі вчувалося стільки тепла і любові, що навіть мовчазний Владо зітхнув.

Стефані, звертаючись більше до Ніколає, ніж до Владо, сказала:

— Давайте подивимося на наше місто з височини. Гайда у Великий парк.

Машина звернула вбік і незабаром зупинилася проти широких воріт колишнього Англійського парку, який лише недавно був переіменований префектурою у Великий. На високому горбі, що підносився над містом, шуміли вже забруньковані дерева. Стефані першою кинулася на високий горб, широко повела рукою:

— Гляньте, як світло зараз на землі!

Тисячами вогнів світилося місто, золотячи небо своїм святковим сяйвом.

Вони посідали на лавочці, помовчали. Перший озвався Ніколає:

— Тепер ваша черга розказувати про новини.

Стефані Онча не хотілося говорити, бо вона знала, що один з її колишніх партизанів, який сидів поряд, чекав інших слів, і що ці слова треба якось сказати, інакше й не може бути. І тоді, наче зрадивши від того, що тут був третій, заговорила:

— Що ж наше життя? Воно не таке вже й веселе, щоб про нього розповідати у цей чарівний вечір. У тебе, Ніколає, там, у Мушатешті, цікавіше...

Вона відірвала погляд од заграви, сказала притишено:

— Я знаю, про що ти хотів запитати у мене... І я тобі скажу: якесь невиразне, сіре, буденне у мене життя... Засідання, наради, прийом людей... Думаєте, мені легко? Був з нами Доброшану, легше було...

Вона ніби спохватилася, чи може то так здалося Ніколає, але Стефані раптом туго замотала на шії хустку, захищаючись від різкого холоднуватого вітру.

— Та й особисте життя бліде, сіре...— продовжувала вона, дивлячись кудись у темну алею.— Мое щастя вже відшуміло...

В її словах була печаль і туга. Ніколає пройнявся її настроєм і, щоб хоч трохи розважити Стефані, промовив:

— Ми маємо право на щастя...

— Право? — повернулася до нього Стефані. — Так, право ми маємо, але... не кожний. От я, приміром, права на особисте щастя не маю...

— Чому? — вихопилось у Владо. Це було його перше

слово, яке він вимовив за час, коли між ними опинився Станбу.— Хто ж не дозволяє? Гордість?

Стефані Онча подивилася на нього смутними очима.

— Ні, не гордість... Яка вже там гордість! — Вона глянула знову на золоту заграву над містом.— Є куди поважніші і серйозніші причини...

Вона знову подивилася на Владо, а потім перевела погляд на Ніколае і сказала так, наче ці слова призначалися саме для нього:

— Я знаю, як ви думаєте про мене. Сухар, черниця, гординя... Ні, друзі ви мої, ні, не так. Моє серце теж чогось жде...— І щоб позбутися урочистого тону, вона знизила голос: — Так, жде і ніби чогось діждалося... У мене закохався один дуже хороший чоловік, малює мої портрети... Ясно? Чудовий чоловік, кращого жінці й не треба. І я, почувши від нього полохливі слова зізнання, відвернулася і пішла геть. Інакше я не могла зробити, якщо тільки я хотіла поважати себе. Я не могла йому сказати про те, що якби я відгукнулася на його поклик, щастя не було б ні йому, ні мені. Я не сказала йому, що між нами завжди стоятиме третій, той, що вже мертвий... Так, він мертвий, але, навіть не існуючи в житті, він часто приходив до мене у спогадах, уві сні, розмовляє зі мною, ми навіть радимося з ним, коли мені буває важко або дуже сумно... Любов неділима, і я впевнена, що людство ніколи не винайде засобу, щоб розділити її...

Вона замовкла, і ніхто з чоловіків не наважився заговорити в цю хвилину, бо один був приголомшений тількино почутим, а другий вкрай здивований, бо вперше бачив, як Стефані Онча, яка ще й зараз для нього залишалася командиром партизанського загону, витирає сльози.

— От які справи бувають,— промовила вона, опановуючи себе.— Думаєте, мені приємно говорити ці слова? Ой, нічого ви не знаєте, дорогі мої... Не варто йому малювати мене, не варто чекати...

Стефані знову помовчала, а тоді раптом рвучко звелася на ноги, підхопила під руки обох своїх супутників, весело додала:

— Досить, наговорилися... Забудьмо про це і поговорімо про щось цікавіше. Хороші ми керівники — люди он танцюють, а ми наче на похорон зібралися. Цур йому! Гайда до мене, я вас почастую сьогодні хорошим-прехорошим вином...

Вони поверталися до машини, розмовляли про все, що завгодно, тільки більше вже не чіпали того, що було хвилину тому. Владо йшов не в такт ходи — йому було тяжко, адже доведеться життя починати заново.

VI

На Сінному майдані, що розкинувся між передмістям і Великим парком, кипів весняний ярмарок. Довгими рядами стояли вози з сіном і кормовим буряком, з вівсом і дертю. Під лопотючими брезентами вигравали яскравими фарбами тканини — це відкрили свої палатки державні крамниці. Гончарі голосно викрикували, пропонуючи свій дзвінкий крам — полив'яні глечики і розмальовані зеленою фарбою великі миски, олійниці, сухарниці... Якийсь низенький чорнявий чоловік, ставши ногами на макітру, тупцював по ній і вигукував:

— Трансільванська глина міцніша від сталі! Бийте рогацем, кидайте об землю — не розіб'ється!

Поставивши макітру на руку, він стукав по ній палицею, виграючи всім відомий марш трансільванських стрільців.

Розіклавши просто серед майдану вогнище, юрмилися цигани. Вони подзвонювали ковадлами, виробляючи лемеші, відра, рогачі, лопати. Важко дихав ковальський міх, потріскувало змочене водою вугілля, розпечений кусок металу гнувся під молотами, на очах у присутніх перетворюючись у кочергу. Ось кочерга вже готова. Волосатий циган з прокопченим обличчям і з великою сергою біля вуха стромляє її у відро з водою і подає покупцеві.

— Хай у твоїй печі ніколи не гасне вогонь, хазяїне, — говорить він, перелічуючи гроші, — хай у ній шкварчить сало і молоденька баранина, хай веселить твоє серце...

Віддалік, спершись на сукувату палицю, стоїть у задумі старий угорець, увесь обвішаний блискучими дукатами й цехінами. Він не пропонує свого краму — прийде час, наїдуть на ярмарок жінки та дівчата, тоді настане його черга заробити. Невистачить цього, що є на ньому, тоді старий майстер-золотар роздмухає своє маленьке горно невеличким ручним міхом, розтопить свинець, виле його у мініатюрні мисочки-форми, кине на чорний килимок: вигравай живим сріблом його хист і талант! Хто ж

не захоче купити своїй нареченій або дружині молодіі разок оцих блискучих дукатиків з візерунками і хрестиками? Ярмарок ще тільки починається...

Галасливими зграями носяться по майдану замурзані циганчата. Вони пропонують карти, черешневі люльки, рогозяні пищики, намисто з сушеного глоду... Якщо не вдасться збути свій крам, вони випрошують лею або пригорщу смаженої кукурудзи. Жінки-циганки ворожать на картах і на старих срібних монетах — за двадцять лей обіцяють відшукати у небесному ширі щасливу зірку, розповісти про все, що трапиться в житті господаря до кінця його днів...

Крутяться червоні від вогню металеві барабани, продавець вигортає з них смажену кукурудзу, схожу на маленькі квітки, які оце тільки що вбралися в сліпучобілі пелюстки. Поряд димує пересувна плита-жаровня, на якій смажиться на дротяному листі мититей — маленькі ковбаски з волячого м'яса. Тут же стоїть стара жінка, наливає за десять лей чарку цуйки...

Петру протовплюється до жаровні, хапає в руки гарячу ковбаску, випиває чарку. Ярмарок, так ярмарок! Не ходити ж йому по майдану, з сумом поглядаючи на оті пахучі жаровні! Спершу треба підкріпитися трохи, а тоді вже й прямувати туди, де чути іржання, гомін, — у те місце, де продають коней... Поспішати в такій справі не слід — для доброго покупця хороша конячина знайдеться! Були б у тебе тільки гроші... А гроші у Петру є, він раз по раз нагинається, ніби йому треба поправити товсту вовняну онучу, злегка мацає рукою довгу кишеню цумана, що звисає майже до колін. Упевнившись, що гроші на місці, він задоволено посміхається. Отут, у кишені, він носить зараз своє щастя, щастя Маріори, щастя своїх дітей... Не доведи боже, щоб його обікрали! Тоді він ляже отут на майдані і помре...

Ще здалека чує Петру тупіт кінських копит, вигуки циганів, похльоскування батога. Серце у Петру солодко стискається. Ось настає хвилина, якої він чекав усе своє життя. Сюди, в Заренау, він їхав на чужій підводі, а додому поїде на своєму, на власному коні... Петру аж ходу прискорив, так йому захотілося якнайшвидше здійснити свою заповітну мрію.

Мокрий ґрунт на майдані розмішаний кінськими ногами, збитий копитами. Молодий циган у зеленому капе-

люсі і в блаженській скуртейці, несамовито вимахує батогом, поганяє сірого жеребця, маніжачи його в боки колінами. Жеребець, видно, старий, захлялий, він ледве волочить ноги, наполюханий свистом батога, але господар, скочивши з коня, кричить старику-царану, що стоїть у гурті:

— Ртуть! Ледве не поносив, такий гарячий! Можете сісти і перевірити...

Царан мовчить, ніяково посміхаючись. Йому не подобається кінь, який так закидає задні ноги, ніби збирається впасти отут і захропти, випустити дух. Однак мовчазний господар нічого цього не каже циганові, що мов дзига, крутиться у своїх лакованих чоботях, мовчки насуває качулу і йде собі геть.

— Ти ще повернешся, баде, ось побачиш, прийдеш до мене! За такі гроші — то ж дурняк, вітер, дрібниця, — такий кінь! Повернешся, я знаю! Бачу по твоїх очах!

Петру проходить мимо, думаючи про себе: «Ну й дурний буде, якщо повернеться. Хіба не видно, що кінь уже старий! Ні, йому треба не такого, він ще подивиться як слід...»

— Бережись! — кричить старий циган, гуцикаючи на низенькому вороному коникові, який черевом мало не чіпляється за багно. — Бережись, бо змету!

Чоловіки, які спостерігають випробування коника, хапаються за боки, сміються:

— Не лякай, а то ярмарок розбіжиться!

— Злізь з нього, бо кінь пірне по самі вуха у багно!

— Тримайся за хвіст, а то скине!

Гогоче гурт, кидає солоні дотепи, насмішки. Свист і регіт стоїть на майдані. Осміяний циган зупиняє коня, веде його за повід, сам сміється, посилаючи прокльони своєму коневі, який буцім-то зажирів від вівса, зледащів без роботи і тому ледве волочить ноги.

— Обгодував я його, люди добрі, дуже жалів, а він, стерво, розлінувався...

— Го-го-го! — регочуть мужики у відповідь.

— Чорт, а не кінь!

— Вихор!

— Залізна чортопхайка!

— Змій!

Господар відводить свого коника вбік, завертає до іншого гурту, бо тут йому вже нічого робити...

Петру посувається далі. Він знає, що на ярмарку з'являться й інші продавці, не такі от розбишакуваті пройди, як оті цигани. Їх тільки треба знайти, тих справжніх продавців, не поспішати, не піддатися. Адже кінь купується раз у житті!

Довго ходив цього дня Петру по майдану, марно шукаючи свого продавця. Коли звечоріло, він вирішив піти пошукати місця для ночівлі. А що ж, перебуде він ніч, а завтра цілий день ходитиме по ярмарку, шукатиме того, що йому потрібно. Простуючи до міста, він зустрівся з цараном, таким самим чорним та горбатим, як і він. Царан вів невеличкого коника, очевидно, збираючись його продати. Петру зупинив господаря.

— Продається?

— Якщо є гроші, продається,— відповів статечно царан, не зупиняючись.

— Та ти почекай,— гукнув Петру,— якби не було грошей, то й не питав би... Скільки хочеш?

Мовчазний господар подивився на Петру, наче прикидаючи на око, скільки цей бідний мужик може мати грошей, назвав суму. Петру, оглядаючи коня, мимрив не то собі, не то господареві:

— Боже, які гроші! І за що? Та хіба ж у тебе є бог у череві? Такі гроші правити...

Коник йому подобався; це найкраща конячина, яку він бачив на ярмарку, але ж і гроші просить оцей нерозумний чоловік добрі! Просто страшно подумати, що можна отак узяти й викласти цьому мовчазному стариганові таку велику купу грошей. Поки він так думав, до господаря підбіг верткий циган у лакованих чоботях, поплескав коня по шиї, ударив його пужалном по колінах, заглянув у зуби, спитав про ціну. І не встиг Петру отямитись, як повід уже був у руках цигана, який викладав господареві у шапку жмути грошей.

— Так я ж,— несміливо промимрив Петру, звертаючись до господаря,— я ж купував коня...

Господар махнув рукою.

— Ти не купував, а гудив мою добру конячину, під ріпицю дуже довго зазірав, а люди он купили вже...

Циган сів на коня і кинувся геть, обдавши Петру і господаря патьоками бруду.

— Продешевили,— сказав Петру, щоб хоч чимось дошкулити старикові. Його пекла злість і жаль.— Відда-

ти такого доброго коня отому перекупщикові! Що, циганські гроші солодші?

Господар, перелічивши гроші, сумно подивився на Петру, посміхнувся:

— Солодші чи ні, це не твоя справа. Ось бачиш — я вже й продав свого коника... Хіба такий, як ти, купить? Та він душу твою виверне, зведе тебе, поки розлучиться з своїми леями... Хіба я не знаю? По тобі бачу, що ти повернешся додому без коня, місяць будеш ходити, приглядатись, але не купиш... Бо гроші у тебе горьовані, тобі шкода їх віддавати... Царан — поганий покупець, ненадійний... Бог обійшов його долею, не дав йому грошей... А коли ті гроші випадково потрапляють до нього, він тримається за них зубами, душею... Знаю, сам такий...

Він ще раз безнадійно махнув на Петру рукою і пішов собі. Петру стояв, курив свою люльку, не маючи сили зрушити з місця. Слова, сказані отим чоловіком, ударили його в самісіньку душу. Правда, твоя, чоловіче, ох, правда! Наче серце виймаєш з грудей, коли доводиться платити гроші! Це вже так. Бог таки справді скривдив царана... Царан ладен хату свою віддати, поступитися чим завгодно, принизити себе, потрапити в кабалу до дукача, аби тільки не платити грошей... І що сказав той вовкулака? Що Петру повернеться ні з чим додому? Дзуськи! Завтра він буде обачніший, він тепер має досвід, вийде раненько і не попреться в гущину, де самі цигани, а буде стояти отут, чекати свого коня... Він купить коня! Бог тому свідок...

Заспокоївшись, Петру впевненіше йде до міста, де вже засвітилися перші електричні ліхтарі.

VII

Не королівського дарованого, а свого власного, заробленого своєю працею коня вів за повід Петру Ураду. Невеличкий на зріст жеребчик, не виграють у нього під шкірою пружні м'язи, не тремтять рожеві ніздрі від нетерпіння і снаги, а все ж конячина добра, роботяща, розумна і покірна. Увесь ярмарок обходив Петру, не одній кобилі дивився у зуби, не одного жеребця стукав пужалом по колінах, боячись, щоб хитрі цигани не підсунули йому кривого чи підбитого коня, однак кращого за цього

ось вороного не знайшов. То нічого, що за коня довелося віддати всі гроші, свої і одержані в кредит від держави. Головне мати робочу конячину, а гроші згодом самі придуть у дім!

Петру навмисне не поспішає додому, хоч йому й кортить скоріше показати Маріорі вороного коника, почути від неї слова радості. Надвечір якраз біля кооперативу зібралось чимало селян, а Петру конче необхідно купити махорки, бо вся у дорозі вийшла, тому він неквапно підходить до гурту, скидає качулу, витирає спітнілий лоб, хоч надворі й холодно.

— Буна сяр! — вітається він до односельчан, які дивляться на коня, що понуро нахилив голову і жує сірий сніг. Усе село знало, що Петру Ураду вирішив купити коня, і селяни з цікавістю чекали повернення господаря з Заренау, щоб подивитися на покупку. Одноокий Іліє, низенький чоловічок у височенній качулі, яка закриває йому навіть очі, перший оглядає коня, гладить його не дуже рясну гриву, дивиться зуби, смикає за хвіст. Віді-

йшовши трохи вбік, Іліє з розгону штовхає коня у круп. Кінь трохи поточився, але на ногах утримався, викликавши тим неймовірну радість і гордість у господаря.

— Нічого конячина, — розважливо говорить Іліє, показуючи жовті зуби. — Тільки захарчована вкрай, аж ребра світяться. — Іліє провів рукою по ребрах коня, викликаючи загальний сміх. — Видно, у цигана купив?

— Який уже там харч у цигана! Що господар, що кінь — і той і той заглядають у чужий ківш!

— У цигана матня широка, а кишені вузькі!

Іон Маруну урвав жарти.

— Нічого, конячина непогана. Якщо її не зіб'єш з нігулаком, значить царан може розраховувати на поміч. В добрий час, Петру! На щастя тобі!

І відразу повеселішав Ураду. Що не кажи, а господареві приємно, коли хвалять його коня! Та й кому з царанів, що оце гогочуть біля кооперативу, не ввижалось увісні, як вони водять власного коня на повіді, як носять йому вівса, води у стайню... А може, для них секрет, що зараз діється в душі Петру? Може, вони не відають, як він тремтячою рукою діставав з спідньої кишені цумана леї і відраховував їх? Гей, гей, люди добрі! Все це ви самі знаєте, бо кожний з вас усе життя мріяв про власну конячину, яка є першим другом царана в його скруті. Тепер, звичайно, стало легше — он кооператив допомагає біднякові, з машинно-прокатної станції трактори дають, Іон Бану тоз організовує... Держава видала кредит на придбання волів і коней — тепер можна і посміятися трохи з низенької конячини! А що сказали б ви раніше, рокив отак чотири тому, якби у дворі Ураду з'явився такий коник?

Петру посміхається, так приємно йому на серці. Він прив'язує коня до стовпа, сам іде в крамницю і ще з порога гукає до Василіу:

— Дістань мені, хлопче, сухеньку пачечку тютюну! Щось у носі свербить, треба почистити.

У нього добрий настрій, він навіть став балакучим, хоч це з Петру буває дуже рідко. І коли б не трапився йому на шляху додому Іон Бану, все було б сьогодні дуже добре. Але ж буває в людини таке — йде вона собі додому, веде коня, посміхається до зустрічних, аж гульк — спиняє односельчанин, міцно потискує руку, поздоровляючи з покупкою, а потім і говорить:

— Правильно зробили, баде Петру! Видно зразу — господар, а не якийсь там балагур! Ще одну конячину до нашого гурту — сила!

Петру щось промимрив собі під ніс, відчувши у словах Бану прихований зміст, сердито сіпнув коня за вуздечку.

— Тпру, клятий! — крикнув він, хоч кінь і не думав брикатися. — Миті не може спокійно постояти!

Він ще раз сіпнув за вуздечку, спантеличивши вкрай смирну коняку. А Іон мов не бачить нічого, продовжує говорити так, наче все на світі вже з'ясоване і погоджене:

— Обробимо спільно ґрунт, вродить земелька, тоді ще прикупимо по конячині! Гуртом легше буде звестися на ноги.

— Гм, гм, — ніяково блимає очима Петру. Скільки вже разів починав з ним розмову Іон Бану про отой тоз! Вступай та вступай, баде Петру, разом будемо бити лихом об землю, гнати злидні з нашого села. Та хіба вже так тісно стало на світі, що мимо Петру не можна пройти, щоб не зачепити? Хочеться тобі в тоз — записуйся, ніхто не заважає, воля вільному. Але чому ж я мушу йти за тобою? Хай молодші спробують, якщо вийде у них, тоді і старикам закортить погосподарювати інакше, ніж було досі. Іон Бану хоч не такий уже й молодий, однак надто запальний та настирливий. Хоч би про що говорив, хоч би що робив, все на тоз звертає, все про гурт натякає, наче він уже й жити не може без гурту. Однак Петру поспішати нікуди, хай не говорить Іон так, ніби вже з цією справою покінчено і він завтра ж запишеться у тоз.

— Молодим це залюбки, така вже влача у них, — каже ухильно Петру. — А мені от не личить гнатися за вами. спіткнувся і впаду...

Іон мить мовчить, роздумуючи над цими словами, потім рвучко махає руками:

— Не бійтесь, не дамо впасти! Людина може спіткнутись, але коли у неї є поряд товариші, то вони підведуть її на ноги, допоможуть встати! На вас ми розраховуємо, баде Петру! Та й земелька ваша лежить якраз поруч з землею інших тозівців, якось воно незручно буде, якщо ви залишитесь осторонь... Та ще й так би сказати — тесь прималя, дочка ваша — комуністка... Або й Маріора. Хто вона? Рідна сестра видатного партійного працівника, члена парламенту... Куди не кинь — з нами вам іти, за вами підуть інші, самі знаєте...

Іон випалив усе це так, що Петру аж рота розкрив від здивування й гніву. Ти бач — Іон вирішив учити Петру Ураду жити на світі. Він навіть докоряє йому родичами, б'є на свідомість, мовляв, він, Петру, ганьбить увесь свій рід, своїх родичів підводить... Глянь-бо який свідомий! Не на того ти, чоловіче, натрапив! Не такий він легкодухий та безхребетний, як це декому може здатися. У нього є голова, слава тобі боже не позбавлена глузду, він уже якось сам розбереться з своїми родичами, сам вирішить, що треба робити.

— Ти мені не докоряй моїми родичами, не псуй мені добного настрою, Іоне, бо я тебе й слухати не хочу! Іч, знайшовся агітатор!

Петру сіпає спересердя за повід, тягне коня вбік, навіть не глянувши на приголомшеного Бану, що стояв і дивився собі під ноги. Хай тепер постоїть отут на дорозі, подумає над своїми словами, які він випускає з такою легкістю, як вітряк махає крилами у вітряну погоду. Сказано: довгий язик — лихо людини! Ти мене не словами бий, а ділом!.. Покажи, як воно буде, а тоді підійди і можеш викласти свої думки. Мовляв, от я в тозі і зібрав удвоє більше хліба, ніж ти одноосібно, як воно вам здається тепер? Тоді я послухаю твоїх слів, перевірю твій і свій хліб, кину на пальцях, зважу на деякі речі, як от, приміром, ваші сварки, незгоди та взаємні нарікання, які неминучі в гурті, розберуся, вирішув. Я сам візьму добро, аби його тільки давали! Хіба я собі ворог? А то на тобі — побачив у руках повід, коник звабив очі, відразу й веди його до гурту, щоб отой дурисвіт Іліє, який ніколи навіть кішки пугаючої не мав у домі, бив тварину в живіт коліном, морив її голодом. Ні, не для того Петру мріяв ночами про свою конячину, не для того він продав половину свого зерна, щоб віддати коника на поталу отим пройдам і реготунам. Він сам тепер зможе обробити ґрунт і ще поливиться, у кого чистіша буде рілля!

Такі думки заспокоїли його і він навіть заспівав, хоч правда, не заспівав, а замуликав собі під ніс:

Лист зелений пикорія,
Виходь на хоровод, на великий хоровод,
Виходь на хоровод, робочий народ,
Бо сьогодні святковий день!

Розчинивши ворота, Петру ввів у двір коня, гукнув:

— Маріоро, чому не зустрічаєш хазяїна?

Вийшла Маріора, очі у неї були смутні, заплакані. Це стривожило Петру. Він поставив коня в повітку, підійшов до жінки:

— Що сталося? Ти плакала?

Маріора вимушено посміхнулася.

— Та нічого такого... Віоріка виїжджає...

— Куди вона виїжджає? Про що ти говориш?

— Ніколає дзвонив з повіту, його призначили в префектуру... Поїде незабаром від нас. Не буде тепер біля мене моєї доні...

Петру досадливо махнув руками.

— Ну, чого ж тут плакати? А ти ж як думала? Що дочка все життя буде біля тебе сидіти? Та й Зареїна не так уже далеко від нас. Це ж рукою подати — в гостях... Глянь лишець, якого я красуня купив! Усе село заздрить нам... Чистокровний коник! Мов живе срібло, на місці не встоїть...

Він повернувся до повітки і від здивування аж присів. Його кінь спокійно лежав на кукурудзяному бадиллі, відкинувши задні ноги.

— Стомився в дорозі, бідолаха, я ж майже не злавив з нього, — покривив душею Петру, бо він жодного разу не сідав на коня. — Треба його нагодувати як слід.

Петру кинувся в сїни, набрав у качулу кукурудзяних качанів, висипав їх перед конем. Але той навіть не глянув на корм. Він смирно лежав, заплющивши свої розумні карі очі і, здавалося, спав. Тоді Петру приніс води. Кінь встромив морду у відро, умочив губи і знову відвернувся.

— Мабуть, кінь хворий, — тихо сказала Маріора. Вона вийняла з корита сухе стеблиннє, потрусила ним по повітці. Це сподобалося Петру. Він тоном знавця сказав їй:

— Нічого він не хворий, ось відпочине, поїсть і почне вибрикувати. Кінь любить добру їжу та догляд! Мабуть, був у нього поганий хазяїн, коли він так охляв. Я поставлю його на ноги!

VIII

Призначення Ніколає Станбу на пост заступника голови повітової ради було тією приємною несподіванкою, яка сколихнула все село. Що там не кажи, а отой чор-

йвий механік виявився тямущою людиною, надійним і вірним захисником бідняцьких інтересів. Усі на селі знали, що недавно, звітуючи в повіті про роботу примарії, Николає дістав похвалу від начальства.

Стефані Онча говорила про те, що молодий державний працівник Станбу виявив себе добрим організатором, справжнім борцем за народне щастя. Під кінець вона висловила думку, що таких, як Николає Станбу, треба сміливіше висувати на вищі керівні пости, бо революційна молодь зараз відіграє в житті країни вирішальну роль.

Повернувшись у Мушатешті, Николає зайшов у примарію і відразу ж наткнувся на Іона Маруну.

— Поздоровляю! Поздоровляю! — вигукнув старий, потискуючи руку Николає.— Так і треба, щоб наш брат-бідняк державою керував. От тільки жаль — поїдеш ти від нас, з ким ми будемо?

Николає засміявся.

— Ну, це вже не такий і клопіт великий. Людей чимало, це не те, що було років три тому... Тепер кожний з вас розбирається у справах краще того професора...

Маруну похитав головою.

— Розбиратися розбираємось, але ж потрібна людина певна, тямуща, партійна... Хто ж буде тепер у нас примарем?

Николає задумався.

— Це вже хай сам народ розсудить, йому видніше... А як на мою думку, то голова сільської ради у нас уже є, вірніше, він може хоч завтра зайняти пост. Добра людина.

Маруну поворушив вусами, пожував губами.

— Хто ж це такий? З нашого села?

— З нашого. Подумайте, кого маю на увазі.

— Вбийте, не придумав. Петру Ураду?

Николає похилив голову.

— Ні, не вгадали. Петру Ураду не підходить.

— Чому? — спитав Маруну. Він вважався кращим приятелем Петру, знав його давно, вірив йому. Та ось зять, найближчий, так би мовити, родич, говорить категорично і різко: «Петру Ураду не підходить». Не може цього зрозуміти Маруну, не вкладається це в його голові. Він за свій вік бачив не одного примаря, знав, як ті протягали своїх родичів на теплі посади, як вони вигороджували своїх дітей, дітей своїх родичів... А цей от

говорить прямо і відверто — не підходить. Чому ж це?

— А тому,— відповідає Ніколає,— що Петру Ураду ще не має чіткого класового погляду на деякі речі, крім того він відсталий, неписьменний...

— А що воно таке класовий погляд? — насторожився Маруну.

Ніколає глянув на Іона уважно, сказав:

— Петру Ураду, ну, як би це вам сказати, на зразок середняка, хоч насправді він і бідняк... Середняк така людина, що може хилитися сюди й туди. Звичайно, Петру Ураду підсвідомо відчуває своє місце, однак він ще вагається, шукає шляху до нас... Це не так просто, товаришу Маруну, адже наші селяни віками жили ізольовано один від одного, колишні реакційні уряди потурбувалися вже про це. Оця ізоляція, відокремленість, затурканість і призвели до того, що ми маємо ще людей, які нишком ходять до Анкулії, слухають його теревені, позичають грошей, за які потім розплачуються власною шкірою... Нове життя настає широко, сміливо, не кожен може відразу сприйняти це нове, є такі, що вагаються, вичікують, огинаються. До них належить і Петру Ураду, мій чудовий тесть...

— То хто ж тоді? Не можу я збагнути,— допитувався Маруну, дуже задоволений, що примар так відверто і щиро говорить з ним про важливі речі.

— А взяти хоча б Іона Бану. Чим не керівник?

Маруну замислився. Вперше в житті він так близько сприймав питання про те, хто буде керувати віднині селом. Раніше він навіть не думав про це. Примарі змінювали один одного, як день змінює ніч, часто-густо їх надсилали з волості, а то й з повіту. Ніхто їх не знав, ніхто не голосував за них. Королівська конституційна машина крутилася собі; селяни тільки слухали готове та корилися новим володарям. Тепер настали інші часи... Ніколає каже, що Іон Бану підхожа людина на цей пост. Невже це він серйозно? Адже Бану не має ні досвіду ніякого, ні вміння...

Вислухавши побоювання Маруну, Ніколає заперечив:

— Досвід! Велика це штука, але де ж нам, злидарям учорашнім, взяти його? Якщо йти за цим принципом, то треба буде обрати куркуля Анкулію, він має досвід — не один раз був у складі консиліу комунал¹.

¹ Консиліу комунал — сільська рада.

Маруну нервово засовався на стільці.

— Анкулія та йому подібні дбали лише про себе, про свою шкуру думали!

— Так, саме так! А от Іон Бану інша людина. Цей думає в першу чергу про спільні інтереси, про людей. Бачите, як він дбає про створення тозу? Ночами не спить, мене замучив цим ділом. Як на мене, то він організатор добрий... Крім того, він побував у Радянському Союзі, побачив те, чого ми з вами ще не бачили на власні очі... Я абсолютно вірю Іонові. І мій голос — за нього!

Коли Маруну пішов, Ніколає наказав викликати до нього Василию Бертрана. Коли Василию з'явився, Ніколає зустрів його веселим окликом:

— А, кооператор! Ну, як там твої справи? Як живеться з молодією дружиною у новому домі?

Та Василию не мав бажання розповідати зараз про свої родинні радощі, він оце почув про новину і стурбувався. Досі Василию у всіх важливих справах звертався до Ніколає і завжди діставав добру пораду і щирі допомогу. А справ у Василию було чимало! В кооператив тепер зверталось все більше й більше селян, треба було всіх задовольнити, всім допомогти. А що він може вдіяти сам? Адже у нього не так уже й багато того досвіду та вміння... Якби не допомога Ніколає, може він давно б уже здав справи і махнув на все рукою... А тепер і Ніколає забирають, хто залишиться на селі?

Вислухавши Василию, Ніколає сказав:

— Всі твої сумніви не витримують критики. Подумаєш — вибуває з села одна людина, і на тобі — кооператор Василию опускає руки. Куди це годиться? Не бачиш ти, юначе, як зростають люди, як вони тягнуться до нового, як вони сміливо борються за оте нове. Людей хороших у нас багато, значно більше, ніж ми думаємо. Треба тільки придивлятися до них, вивчати їх, допомагати у зрості. І всім цим повинен займатися саме ти. Тобі, а не кому іншому, доведеться очолити сільську партійну організацію. Досі цей обов'язок лежав на мені, а тепер берись ти. Завтра на партійних зборах запропоную твою кандидатуру на секретаря бюро. Думаю, що мене підтримають комуністи...

— Я проти! — гаряче сказав Василию. — Я не можу...

— Знаю, знаю, — посміхнувся Ніколає, — наперед знаю, що ти будеш говорити. І роботи у тебе багато, і

досвіду немає... Вгадав? Ти про це щойно хотів говорити? Га?

Василіу мовчав, схиливши голову.

— Значить, угадав. Тут перед тобою був у мене один чоловік, теж про досвід говорив, казав, що у нас його малувато... Малувато, знаю! Але в кого ж нам позичати того досвіду? Досвід приходить у роботі, в боротьбі, в діяльності... Не святі горшки ліплять. Не вмiли ми раніше навіть розписатися, а тепер он як пішли вгору! Нове світло відкрилося нашим очам. Ширше бачимо, глибше розуміємо, саме життя підучило. Значить, є і в нас деякий досвід, не з неба ж нам його чекати. Досвід! Усі на нього посилаються... А ти скажи мені, у мене є досвід керівництва повітом? Скажи, є такий досвід у мене? Може, я й народився в мундирі префекта? А якщо ні, то що ж накажеш робити? Поїхати в Заренау, розплакатися, сказати: не хочу я бути заступником префекта, у мене для цього досвіду немає... Поки ми так будемо говорити, вороги не дріматимуть, охоче підуть в управління, щоб нас з тобою загнати знову в безодню злиднів, війни, страждань... Якщо ми з тобою, комуністи, будемо так говорити, що скажуть тоді про це Маруну чи Ураду? Вони, мов страуси, голови поховають у пір'я і чекатимуть, поки їх хтось не огріє по хребту бичем... Ні, нам не можна так. Ми — борці, ми — солдати, ми — авангард народу. Історія поклала на наші плечі нелегкий тягар — темні і затуркані в минулому, ми повинні за дуже короткий час стати і державними діячами, і дипломатами, і кооператорами, і філософами. Пригадай історію російської Комуністичної партії, перші дні після перемоги Жовтня. Хто тоді став до влади? Хто посів місця у верховних штабах керування життям країни? Отакі ж пастухи та механіки, як ми з тобою. І знаєш, непогано керували, боролися проти всього капіталістичного світу і перемогли! Отак...

Василіу встав. Він дивився на Ніколае серйозними очима, сповненими молодечого завзяття. Ніколае потиснув йому руку.

— Отак, товаришу Василіу... Йди на роботу, а завтра приходь до мене на прощальний обід. Усе ж таки рідне село доводиться покидати...

Сонячним ранком, коли вже гули трамваї і з дахів будинків падали прозорі, мов срібні, краплини розтопленого весняним сонцем снігу, у ворота заводу «Ласт» почали вливатися потоки робітників. Була неділя. Місто прокинулося пізніше, ніж завжди. «Ласт» не скликав робітників гудком, але вони йшли самі у темних комбінезонах, з лопатами, вилами, тачками. Це був другий добровільний вихід робітників на завод, щоб спільними зусиллями привести його до ладу, очистити від завалі, від слідів бомбардування. Перший «суботник» не дав тих наслідків, на які сподівався Георгію Доброшану. На заклик адміністрації прийшло багато людей, але вони майже без діла вешталися по подвір'ю заводу, не знаючи, з чого почати. Невистачало транспорту, лопат, тачок. Усі метушилися, шукали інженера Петреску, а той з'явився на завод пізно, розвів руками: в його розпорядженні немає відповідних засобів для проведення таких робіт на величезному заводі... Самі робітники теж неохоче бралися за роботу, бо відчували, що адміністрація все одно зведе нанівець їхні зусилля. Один брав лопату, кидав брухт на вагонетку, інші стояли, покурювали, сонно позіхали. Георгію Доброшану хвилювався, нервувався. Багато зробити не встигли — незчулися, як минув короткий день, як сховалося за дахи будинків сонце...

Тоді Георгію зажадав скликання загальнозаводських партійних зборів. На зборах Георгію говорив різко:

— Адміністрація заводу саботує наш почин! Пан Петреску волів би бачити наш завод мертвим, бо він знає, що значить для нас промисловість! Комуністи повинні зробити певні висновки...

На другий суботник прийшло значно більше робітників. Відразу ж бралися за роботу, бо принесли з собою інструмент. Один за одним підходили електричні тягачі, забирали вагонетки, навантажені ломом і брухтом. Старий ливарник комуніст Штефан, вправно орудуючи лопатою, говорив своїм товаришам:

— Справжній майстер не може добре працювати там, де по пояс сміття й бруду! Правильно вирішив державний адміністратор — треба почистити завод.

— Почистити не завадило б, — багатозначно відповідає молодий слюсар з мокрим від поту чубом, — крім

бруду та завалі, тут чимало іншого непотребу, скажімо половина інженерів на чолі з Петреску...

Робітники сміються, потирають руки, весело блискають на хлопця усміхненими очима:

— Настане час — почистимо й іншу погань... Все у свій час...

— Навалити б оце купу гною на вагонетку, посадовити зверху Петреску — хай курсує собі на смітник...

— Боюсь, що смітник дуже смердітиме...

Інженер Петреску, обережно обходячи купи розритого чорного мотлоху, оберігаючи свої блискучі черевики від бруду, голосно кричить, віддаючи розпорядження. Він удає, ніби все, що відбувається зараз на заводі — його воля, його ініціатива. Що ж, нічого не вдієш. Такі настали тепер часи — станеш осторонь, проявиш байдужість чи там холодність до ініціативи колективу, чого доброго обійдуться без тебе, впорайуться самі... А це небезпечно — випустити з рук керівництво. Тоді може статися й таке — прийдуть оці брудні ливарники до нього в кабінет, скажуть коротко: «Ми вирішили самі керувати заводом, адже ви не цікавитесь його життям». О, все може бути! Бач, як блискають очима, зиркаючи на нього, інженера, управляючого заводом! З ними треба обережно, хитро, облесливо! Тепер не поговориш з оцими хамами мовою кулеметів, як колись... Тепер не ті часи, не ті...

Нині треба діяти розумніше, хитріше. Хай вони стараються, хай вивозять сміття — цим нічого не зміниш. З кожним місяцем усе менше й менше випускає продукції «Ласт»... Де вони візьмуть нове устаткування? Хто їм його продасть? А на цьому, що залишилось, далеко не поїдеш. Можна сто вагонів сміття вивезти з території заводу, від цього на складі не побільшає готових платформ і вантажних вагонів... Зламався недавно потужний фрезерний верстат у механічному — його не заміниш ентузіазмом, промовами, суботниками... Хе, хе, хай стараються. Він, Петреску, навіть задоволений. А що ж — хай підмітають старі іржаві плити, якими викладено подвір'я — йому буде легше ходити в цехи... Більшого їм не добитись — так буде, як хоче він, як хоче його господар...

Мов мурашня, копошиться людська маса, вигукує круті слова, гогоче. Дзвенять блискучі лопати, викреслюючи іскри з брухту, що лежить на кожному кроці під снігом. Георгіу Доброшану, вдягнений у теплу скуртейку,

підв'язаний широким ременем, підважує трухляву букову колоду, за допомогою інших робітників вантажить її на платформу. В нього мокрі рукавиці, з-під шапки тече рясний піт. Петреску, побачивши, як завзято працює разом з робітниками член парламенту, здивовано підвів очі.

— Добрий день, товаришу Доброшану! Ви теж тут?

Георгіу підійшов до інженера, витер рукавом скуртейки чоло, спитав:

— Вивільнили додаткову партію вагонеток? Дивіться, сьогодні мусимо покінчити з цим, — він копнув ногою крихкий сніг, перемішаний з іржавим металевим пилом. — Сьогодні треба вивезти все, що непотрібно на заводі.

— Вивеземо! — впевнено сказав Петреску, розводячи руками. — Вивеземо, не турбуйтеся і не гніть спини — без вас упораємось...

— Нічого, — мовив Георгіу, — всім треба докласти рук...

— Але ж ви член уряду, товаришу Доброшану, державний адміністратор!

— Тому й працюю разом з усіма, що державний адміністратор і член уряду. Адже уряд у нас тепер народний, то чому ж я мушу відокремлюватись од народу?

Петреску стояв, слухав ці слова і не міг зрозуміти того, що говорив Доброшану. Він не міг уявити собі члена уряду, який з лопатою в руках очищає завод від сміття... Не раз він бачив міністрів і членів парламенту попередніх урядів, порівнював їх з цим ось сивобровим робітником, старим комуністом-підпільником, членом парламенту і довіреною особою уряду на заводі, і ніяк не міг зрозуміти, що сталося в його країні, яка сила примушує цю забезпечену і високопоставлену людину копатися в смітті, надівати скуртейку, возитися з трухлявою колодою... Чим усе це пояснити? Де ключ до розгадки великої таємниці, яка, мов той чавунний заслін, стоїть перед його очима, заважає подивитися навколо тверезим поглядом. Він хотів хоч трохи розібратися в цьому і тому запитав у державного адміністратора:

— Ну, гаразд, очистите ви завод, а далі що? Хіба чистота в цехах підвищить продуктивність праці, замінить зношеність машин? Яку мету ви переслідуете?

Георгіу уважно глянув на Петреску, помовчав, а тоді, щось мовчки вирішивши, відповів:

— Як вам сказати? Звичайно, ми на цьому не зупинимось. Ми радилися з старими робітниками і вже склали план відновлення заводу... Наш уряд замовив у Радянському Союзі нове устаткування... А поки воно буде виготовлятися, ми дещо відремонтуємо, підтягнемо, дещо замінимо і найближчим часом доб'ємося підвищення випуску продукції.— Доброшану посміхнувся, примружив гострі очі.— На мою думку, ви теж повинні бути зацікавлені в цьому. Проста арифметика — буде більше продукції, більше грошей одержите... І господар ваш теж.

— Звичайно, звичайно,—поспішив погодитися Петреску, хоч він напевне знав, що хазяїн заводу аж ніяк не схвалить повідомлення про те, що «Ласт» збільшить випуск вагонів... Вагони! Вагони зараз не просто гроші, не просто прибутки, це — політика, а політика річ мудра, вона іноді важливіша, ніж гроші... Петреску не сказав про свої думки державному адміністраторові, він навіть жодним рухом не зрадив себе, не виявив своїх потаємних думок, але Доброшану все ж насторожився.

— Я розумію, що дехто не бажає змін на заводі, це не входить у його плани. Можу й відвертіше сказати — цього, наприклад, не хоче ваш хазяїн... Але це вже від нього не залежить...

— А від кого ж залежить? Хіба ще є інший хазяїн заводу?

Доброшану змріяв управляючого довгим поглядом.

— Гм, гм... Як вам сказати. Я вважаю, що тепер справжнім хазяїном є вони,— він кивнув на робітників, що юрмилися біля вагонеток,— це справжній хазяїн усього, що є на нашій землі... Як він, народ, захоче, так і буде...

— Тобто? — пискнув інженер.

— Що вам пояснювати? — сказав Георгію, натягаючи рукавиці.— Для вас це питання складне. Ви хоч людина й найнята, однак ваші симпатії на боці іншого класу, не нашого... Це природно... Скажу вам тільки одне: не йдіть проти робітників, вони вас зімнуть... Чуєте? Зімнуть... Пробачте за неделікатний тон, але я змушений... Учора мені доповіли, що ви затримуєте видачу робітникам продовольства... З якою метою ви робите це? Хочете викликати незадоволення?.. Але це незадоволення може обернутися не проти уряду, як вам цього бажається, а проти вас особисто. Тоді вам буде погано, пане Петреску, дуже

погано, і я боюсь, що мого впливу буде замало, щоб допомогти вам... Ідіть і віддайте розпорядження негайно видати всім робітникам м'ясо і жири... А завтра я вас познайомлю з планом переустаткування основних цехів, якщо тільки це вас цікавить хоч якоюсь мірою...

— Товаришу Доброшану, товаришу Доброшану, — сполохався Петреску, — не говоріть так. Я залюбки познайомлюся з вашим планом... Обов'язково! А щодо продуктів, які лежать у холодильнику, то не турбуйтеся, сталася невелика затримка, ми це виправимо...

— Добре, — стомлено сказав Доброшану. — Будемо вважати, що це була всього-на-всього невелика затримка... Але я вас прошу більше не допускати цих затримок, іншого разу це не обмежиться такою от розмовою... Бувайте!

Петреску повернувся і швидко пішов до контори. В його голові шуміло, гуло, стукотіло. Треба негайно повідомити господаря про плани Доброшану. Це небезпечні плани, вони зривають задуми господаря, його старання, його надії... Добре, що державний адміністратор у гніві розповів йому про нове устаткування... Ще побачимо, чого варто те нове устаткування і чи можна його буде використати на заводі «Ласт»! Які б там не були добрі машини, а вони можуть десь по дорозі на завод зіпсуватися або згоріти у перший день пуску... Хіба такого не було раніше? Устаткування іноземне, робітники з ним не обізнані. Хіба важко зламати свердло верстата чи замкнути електропередачу? Що скаже на це господар, той, що сидить в Італії і вірить своєму адміністраторові, як самому собі?

Х

На обід до Ніколає було запрошено небагато людей — Іон Бану з дружиною, Василіу з Ленуцою, Маруну та старі Ураду.

Переступивши поріг, Петру вклонився в куток, за старим звичаєм поклав біля порога свою смушеву качулу, оглянув хату. Віоріка поралася на кухні, а Ніколає складав якісь папери в чемодан. У хаті хоч і було чисто й прибрано, однак спостережливе око могло помітити, що господарі тут не житимуть, що вони лаштуються в дорогу. Над ліжком на пофарбованій синькою стіні виднілася

пляма — там раніше висів невеличкий килимок. На вікнах уже немає чистих завісок, помережаних Віорікою. Книжки, які раніше лежали великими стосами на полиці, тепер, мабуть, складені у великий фанерний ящик, що стоїть біля порога.

— Значить, у дорогу зібралися, синку? — спитав Петру, сідаючи на лаву. В його голосі відчувалася батьківська скорбота, приглушений біль.

— Доводиться,— відповів Ніколає, втискуючи в чемодан купу перев'язаних шнурком паперів. — Така служба...

— Ти сам попросився, чи тебе обрали? — втрутилася Маріора. Петру сердито глянув на дружину, почухав потилицю.

— Йди-но лишень допоможи там Віоріці, а ми тут поговоримо трохи,— буркнув він.— Сказано, за горщиками й світу не бачить, верзе казна-що, — додав він похмуро.— Де ж це видано, щоб людина сама просилася на таку високу посаду? Це треба заслужити, щоб тебе поставили на таку службу...

Гостей ще не було, і Петру вирішив скористатися цим і поговорити з своїм зятем про все, що було на душі. Справи йдуть так, що його зять пішов угору і тепер уже невідомо, коли вони побачаться і наговоряться досхочу. Гляди, виберуть Ніколає ще вище, можуть навіть в уряд обрати, тоді не дотягнешся до нього, хоч і навшпиньки ставай. Скидається на те, що оцей чорнявий механік далеко піде, значно далі, ніж це могло здаватися декому з мушатештівців. Усе на світі може статися, може колись гордуватиме своїми темними родичами Ніколає, не хоче з ними мати діла... І щоб перевірити свої сумніви, Петру починає розмову здалека:

— Тепер у тебе он який шир — цілий повіт... А чим людина вище стоїть, тим її більше бачать. І свої і вороги. Будь обережним, Ніколає...

Ніколає нарешті втиснув сувій паперів, захлопнув кришку чемодана, сказав з лагідною посмішкою.

— Вовка боятися, в ліс не ходити... Та й не боюся я нічого — ляканий уже...

— Та воно так, але ж,— Петру засовався на лаві,— але ж береженого й бог береже... Ще неспокійно у нас, вороги причаїлися...

— Для того, хто має віру, вороги не страшні...

— Віру? — витяг довгу зморшкувату шию Петру.— Про яку ти віру кажеш?

— Про віру, якщо хочете, взагалі. Якщо людина у щось дуже вірить, вона стає безстрашною. Ви, батьку, в що вірите?

— Ти про що питаєш? — подався всім корпусом Петру, — ти говориш про бога?

— Чому про бога? — Ніколає сів на стілець біля столу і поклав перед собою худі волохаті руки.— Бог далеко, він на землі не буває, нашого життя не бачить. Людина мусить вірити у щось реальне, земне, таке, що допомагає жити. От мене й цікавить — у що ви вірите? Є у вас віра у щось земне чи немає?

Петру дивився блискучими очима на зятя і не знав, як йому бути. Питання поставлене так прямо і так несподівано, що він розгубився. Нащо Ніколає запитує про те, що й так усе життя мучить Петру, не дає йому спокійно жити на землі. Був час, він вірив усьому, що було зверхнім, що стояло над ним — королю, богові, примареві, отцю Іоахиму... Життя підправило його погляди, все переплутало, перемішало. Король виявився маленьким і грішним себелюбцем, боягузом і сутягою. Кажуть, коли він від'їздив за кордон, то найбільше побивався за тим, що не може забрати у вагони всього добра, награбованого ним і його попередниками... От який насправді був король, це Петру знає достеменно, він сам перевірів це, на своєму досвіді, тут говорити немає чого — віра в короля розвіялася назавжди. Примарі і отець Іоахим були надто потворними і вбогими душею, щоб про них думати... Залишився бог. Ну, що ж бог? Ніколає правду каже, що бог на землі не живе, що до нього далеко. Ще не було жодного випадку, щоб всемогутній думнезеу подав голос і прийшов на допомогу Петру в той час, коли йому вже нічого не залишалось робити, як тільки підняти руки до неба і молити про порятунок. Життя було таке, що не важко прогнівити і всевишнього, та й прогнівив його колись Петру, отоді у полі, біля розп'яття... Хіба можна зараз сказати Ніколає, що він, Петру, вірить у бога після того, як плював на кров Ісуса, розп'ятого злими людьми? Хоч Ніколає і не знає про те, однак брехати Петру не буде, йому важко, дуже важко відповісти на запитання, поставлене зятем отак раптово. А Ніколає наче читає думки свого химерного родича, якого він за звичаєм на-

живає батьком, він наче дивиться в його душу і читає там по складах:

— Бачу, що вам не хочеться відповісти на моє питання. Та й що скажеш, коли слів немає... Так от, дорогий батечку, я скажу за вас. А скажу так: ви ні в що не вірите...

Петру зробив різкий рух руками, але Николає наче не помітив цього, продовжував цілком спокійно:

— Так, так, ні в що... Абсолютно ніякої віри немає у вас. Старе, в яке вірилося колись, розсипалось, само себе знищило... А в нове ви ще не повірили і от... Важко вам, страшно, боязко, непривітно на світі, бо без віри жити дуже важко, а то й просто неможливо... Багато від чого ви звільнилися, ми радіємо цьому. Віри у старе вже немає у вас, але є надії... Ви хапаєтесь за них, мов утопленник за соломинку... У вас була таємна мрія — придбати власного коня, завести своє господарство... Це цілком природно — про це мріяли ваші діди і прадіди. Найпекучіша та мрія, яку важко здійснити... Народна влада дала вам землю, звільнила вас від надмірних податків, від сваволі поміщика Мунтяну і кабали Ранеску та інших кровопивців. Народний уряд видав вам позику, за яку ви купили коня, і тепер у вас уся надія на нього, на власну худобину, яка, на ваш погляд, врятує вас від усіх на світі нещасть... Ваша віра в коня теж цілком закономірна, я знаю про це... Але я також знаю і повинен вам сказати, бо ви мій близький родич, батько моєї дружини, одне слово своя людина, я повинен вам сказати, що ваша надмірна віра у власного коня — нова ваша помилка. Невже ви всерйоз вірите, що власний кінь вивезе вас з віковичних злиднів і відсталості? Мені Віоріка розповідала, що ви збираєтесь самотужки обсіятись цього року. Звичайно, це справа ваша, але хіба вам не видно, що діється навколо нас? Наші люди вже зрозуміли, ну, може, ще не всі, може, навіть не більшість, але чимало наших людей зрозуміли, що самотужки вийти з злиднів неможливо. По всій країні створюються кооперативні господарства спільного обробітку землі, люди гуртом долають посуху, переборюють труднощі, вирощують більше хліба. От і у нас незабаром почне працювати тоз, Іон Бану організовує. Знаєте, недавно переглядав я список селян, що погодилися колективно обробляти землю, всіх побачив там, у кого вірив, не знайшов тільки вашого прізвища... Боляче мені?

Ну, як вам сказати — не так боляче, як соромно... Це звичайно, ваша особиста справа, але ж... Я думаю, що батько дочки-комуністки...

— Годі! — вигукнув Петру, рвучко встаючи з осло-на.— Ти мене покликав, щоб соромити, щоб агітувати? Не бажаю, чуєш, не бажаю, щоб мене виховували, наче дурну вівцю. Що я тобі? Якесь ледащо, якому тільки кинь лею, то воно і до неба скоче? — Голова Петру гнівно трусилася, руки стискалися, наче він ладен був кинутися на зятя і побити його.— Ти не думай, що Петру Ураду дурний, нетямущий і темний... Я сам хочу, розумієш, сам хочу дійти, своїм розумом, а не твоїм. Нащо підсилаєш до мене отого дурного Іона, який тільки те й знає, що хапає людей за поли та тягне у свій, нікому не відомий тоз? Ти мені його покажи, отой тоз, я сам подивлюся, я сам розберусь, де воно і що... Рибу не треба заманювати у воду, вона сама стрибне... Так і мені — не займай, не край душу...

Випаливши ці слова, Петру аж змокрів увесь, наче він тільки що викотив на гору добру хуру хмизу. Він повернувся всім корпусом до дверей, підхопив свою дебелу качулу з долівки. Ніздрі його роздувались, очі палали. Ще ніколи Ніколає не бачив свого тестя таким. Видно, слова його дійшли до серця, до душі Петру, розворушили її. Це добре! Хай трохи посердиться, але ж мусив Ніколає сказати все, що він думав про тестя? Не критися ж йому з своїми думками, які б вони там не були! Однак Ніколає не хотілося в день прощання сваритися з своїми родичами. Тому він пройшовся по кімнаті, зупинився проти Петру, сказав примирливо:

— Ви пробачте мені за відвертість... Знаєте, іноді якесь не те слово підбереш або круто повернеш... Але ж ми свої люди, повинні розуміти один одного... Ваші слова про те, що людина має на власні очі переконатись у перевазі колективної праці — справедливі, це ви попали в саму точку... Недавно Стефані Онча в доповіді говорила, що уряд планує поїздку групи наших селян у Радянський Союз. Це дуже добре. Одна справа слухати хороші слова, інша — побачити все те на власні очі. Я думаю, що нам треба теж когось виділити в ту делегацію. Хіба не цікаво подивитися на живі колгоспи, на життя радянських людей, запозичити досвіду? Я думаю, що це було б дуже корисно...

Примирливий тон Ніколає зробив свою справу, і Петру вже не блимав на нього з-під колючих острішок брів, не шарпав свою качулу. Побачивши у вікно Маруну з Параскією, Петру відійшов од порога, сказав ослабленим голосом:

— Ти думаєш, мені Віоріка не говорила про це? Вона печінки мені вивернула! Говорити вона навчилася... Баландраси точити і дурень уміє, а от побути в моїй шкурі— то інша річ...

Він ще щось хотів додати, але раптом відчинилися двері, увійшов Маруну, несучи поперед себе пузатий деміджан. Він поставив його на стіл і урочисто сказав:

— Мир дому і щастя хазяям! — Потиснувши руки Ніколає і Петру, Маруну кинувся допомогти Параскії виплутатися з великої вовняної хустки, якою вона була пов'язана, хоч надворі вже гріло весняне сонце.— Вирішив прихопити з собою децицю, адже справа така важлива... Дорогую людину проводжаємо!

Він весело посміхнувся, задоволений собою і своїми дотепами, навіть поплескав по спині Петру і сказав йому:

— Не журись, сусіде, на велике діло беруть нашого Ніколає, гордяться маємо, а не зітхати!

Маруну не знав про суперечку між Петру і зятем і тому похмурий вигляд свого сусіда вважав за звичайний родинний сум.

— Маріорі тяжче — вона рідну дочку виряджає в дорогу, а нам треба звикати до цього. У кожного з нас є діти...

Коли зібралися всі й посідали за стіл, Ніколає налив вина у склянки, поставив перед кожним, підвівся, оглянувши хату, посміхнувся Віоріці, що не зводила очей з нього.

— Товариші і друзі,— сказав він урочисто, як і годилося за столом, за яким сиділи близькі люди. — Не одну біду ми пережили разом, не один пуд солі з'їли... Вип'ємо ж за те, щоб у нашому житті було тепер більше радості і щастя. За ваше здоров'я!

Всі приготувалися слухати довгий тост, в якому були б поради, побажання, вказівки, але Ніколає, виголосивши своє коротке слово, сів і випив повну склянку вина.

— За ваше щастя! — перший озвався Маруну і потягся через стіл спочатку до Віоріки, потім до Ніколає.— Щоб у чужому місті жилося вам весело та любо, щоб були у вас друзі вірні та діла справні.

— Щоб нас не забував, старих,— докинув свого слова Петру і чокнувся з Ніколає.— Ти зростав на наших очах, з нами сьорбав синю мужицьку юшку, то ж забувати про наше село не маєш права! Може, ти через пару літ і не впізнаєш нашого Мушатешті...

Ніколає звів на тестя ясні очі, задоволено посміхнувся.

— Добре ви сказали, батьку, дуже мені подобаються ваші слова! За них і поцілувати годиться!

Ніколає встав, підійшов до Петру і вперше під гомін схвальних голосів поцілував свого тестя.

Маріора витерла крайком хустки очі, пригубила чарку, обняла Віоріку.

— Ти ж не кривди мою дочку, Ніколає, адже тепер вона буде сама серед чужих людей...

На Маріору замахали руками, не дали навіть слова договорити, аж Петру розсердився, крекнув, гукнув з силою, щоб усі почули:

— Та що ж ми на той світ виряджаємо їх, чи що? Годі вам співати похоронної, давайте краще вип'ємо!

Він налив склянки, цокнувся з Маруну, знову налив. За кілька хвилин уже всі були веселі, гомінливі. Вибравши хвилину, Віоріка нахилилася до Ніколає шепнула йому:

— Чув слова матері? Дивись мені...

Очі її полуменіли від щастя, від випитого вина, від молодості і кохання. Ніколає пригорнув її, сказав пошепки:

— В гімназію підеш учитися... Чуєш? І якщо будеш погано вчитися — начувайся! Можеш відразу поскаржитись матері — жаліти не буду!

Їм було тепло і весело, наче вони щойно побрались і пили перше шлюбне вино.

XI

Баба Смаранда жила відлюдно. Рано втративши чоловіка і єдину дочку, вона самотньо жила у своїй вічно не топлений хаті. Жодне весілля, похорон чи народження немовляти не обходилося без участі баби Смаранди. Вона лікувала зуби, знала, яке слово замовити проти бешихи, проти вітрянки і навіть проти пелагри, якою хворіли в селі часто. На жердині біля комина у неї висіли жмутки різних

польових і лугових корінців, квітів, листочків. Висока, худа, у пошарпаній рудій спідниці, більмаста, вона днями й ночами гасала по селу, рознюхуючи новини: де намічається весілля, хто збирається помирати, хто чекає поповнення сім'ї... Після того як у селі з'явилась акушерка, роботи для баби Смаранди поменшало. А коли у Мушатешті прибув лікар, вона зовсім втратила спокій. От як, лікаря привезли з міста! Такий миршавий довгоший панич, з пенсне на носі, у студентській тужурці... Що воно, горобеня, тямить у ліках? Хай люди походять трохи, полікуються у того довгошого панича, знову завернуть до неї в двір... Завернуть, бо у неї добрі ліки! Хто знає краще за бабу Смаранду силу оцих посохлих корінців і листочків! О, вона не один рік займається цим, не одна людина вигоїла чи то рану, чи то опух завдяки знанню баби Смаранди. Вона шарудить зжовклою рукою по шелестючому листю, шепоче собі під ніс:

— Моложавенька шевлія — кров розганяє, одвертає від очей усяку хворість, вернизуб—корінець до корінця—сон повертає людині, від нього німіє біль і молодіє серце, чистотіл — усякий тобі сип чи там коросту загоює, якраз для наречених та немовлят, щоб тіло, мов те сонце, радувало око... А ось вовкодав, костогриз, о, то надійні ліки від бешихи, від корчу, від усякої іншої немічі. Що й казати — ліки! А та міська аптека, хай їй чорт! Чого вона варта?

Думки баби Смаранди знову повертаються до того панича, що носить на носі пенсне. Вона тричі плює собі через плече і голосно проказує:

— Згинь з очей, чортове насіння, куряче сідало, голо-та невмита, прищ на носі! Хай тобі вирве кишку, хай тобі чорт!

Розплювавшись, вона й не помітила, як зайшов до хати і зупинився біля порога отець Іоахим. Він хреститься і питає:

— Кого це ти викурюєш з хати, раба Смарандо, сатану, чи що?

Смаранда миттю схоплюється з лежанки, змахує з чорного від бруду й зілля столу крихти й насіння, потім цілує хрест і запрошує отця сісти в її хаті.

Сівши на краєчок лави, отець Іоахим посміхається:

— Так кого ж це ти, жінко, виганяла з хати? Гляди: від батюшки правду приховувати — гнівити бога.

Смаранда йойкнула:

— І чого б ото я приховувала від вас правду! Отого міського хизунчика, що лікарем назвався, проклинала, кого ж ще! Таке миршаве та золотушне, а береться людей лікувати.

— О, то я догадався,— лукаво посміхається батюшка.— Так і подумав відразу, коли почув оте «чорт, чорт». Диявол чистий, це ти правду говориш, смертна. А скільки тієї диявольщини ще буде! Зачекай ось, колгосп зроблять, тебе скрутять у баранячий ріг. О, кого, кого, а тебе скрутять! Пригадають тобі все!

— Що пригадають, хто пригадає? — люто блискає більмами Смаранда.— Що ж про мене лихого можна сказати? Що я людей від гарячки рятувала, в'язала немовлятам пупи, гнилі зуби замовляла? О, та я...

— Не метушись, жінко, не хизуйся! Все тобі можна пригадати, аби тільки бажання було. От візьмуть і запитують: хто це давав старому Мармушу вовкодав, коли він і так помирав од задишки? Вовкодав отой і задавив старого, може він ще й пожив би собі... Або й таке: хто лікував сухим листям польового хвощу від віспи? Сліпа тепер Марічка, вона вже виросла, вона може поцікавитися, хто це її так лікував колись... А хто дав мазь отій дурній Параскіці, що ятері плете? Після тієї мазі у неї рани не затягло, а навіть кістка загнилася, ледве врятували ногу в Заренау... О, можуть пригадати й не таке! Можуть, жінко...

Смаранда благально зводить руки над головою. З її рота тече слина:

— Отче, що це ви на мене таке говорите? Я ж...

— Цить! — суворо сказав отець Іоахим, аж Смаранда відсахнулась од нього, злякано припишкла.— Цить. Я не буду нічого згадувати, то не моя справа... Є інші причини, які привели мене до твоєї хати. Слухай...

Тихо, наче читає молитву, шепоче отець Іоахим, не зводячи червоних очей з обличчя Смаранди. Вона раз по раз поривається щось сказати, але отець Іоахим її не слухає, він веде далі так, ніби Смаранда оце прийшла до нього на сповідь і він читає їй з книги про те, як позбутися лиха, що насувається на всіх.

— Це доручає тобі церква, чуєш? — підводиться отець Іоахим і починає обсмикувати свою рясу.— Піди до нього, ти йому кумою доводишся, піди й поговори... Старий Ура-

ду потребує слова широго, скажи йому те слово. Скажи, що тепер треба жити по-новому, що всі шукають кращих шляхів... Хай вступає в тоз. З Маріорою пошепочись, вона сестра комуніста, вона, мабуть, за тоз...

— А нащо це робити?— питає Смаранда здивовано.— Щоб я агітувала за отой тоз? Та в мене язик не повернеться. Бодай він, той тоз, згорів у пекельному вогні, хай задавиться отой Бану за свою витівку безбожну!

— Нащо? Нащо? — перекиривляє Смаранду батюшка.— Все хочеш знати... Знайся вже ти на своєму корінні цілющому, а в це діло не тич носа. Все вийде так, як ми хочемо... Замовлене тобою слово за тоз обернеться загибеллю для нього. Але це потім. Іди, зроби так, як я кажу. Хоч три дні ходи, а добийся свого...

Отець Іоахим хрестить кутки хати, виходить, а Смаранда стоїть серед хати вкрай збентежена. Батюшка багатий, прихожани щодня несуть йому і хліб, і гроші. Чому ж він отак вийшов, не поклавши старій жінці щось на стіл? Вона прожогом кидається в сіни, наздоганяє батюшку біля хвіртки і белькоче:

— А мені, старій, що від цього? Я ж бідна, у мене ні хліба, ні леї...

Батюшка оглядається, мов злодій, пильнує, чи не стежить хто за ним з вулиці, потім виймає тугий гаманець.

— Забув, забув про це, на ось тобі, тут вистачить і для тебе і на подарунки дітям Ураду. Купи їм щось, адже в гості йдеш до кума...

Він подав Смаранді кілька папірців і, підібравши свої довгі поли, кинувся з подвір'я.

На другий день, вбравшись у все чисте, призначене для урочистих випадків, баба Смаранда прямувала до двору Петру Ураду.

— Давно я не була у своїх кумів Ураду,— хвалилася вона при зустрічі з жінками на вулиці.— Як-то вони там? Оце прихопила пряників для діток... Мого хрещеника Іона вже немає, царство йому небесне, то я вже почастую малечу...

Коли Смаранда зацокала клямкою хвіртки, Петру прався біля свого коня. Він з ранку до вечора не відходив од низенької повітки, перетвореної на стайню, вичищав гній, складаючи його в рівненьку чотирикутну копицю, як це робили справжні господарі, підстилав чистого стеблиння, щоб конячина могла відпочити і щоб її боки,

не дай боже, не забруднились кізяками. Щодня він чистив коня гострою шкребницею, напував його холодною колодязною водою, годував з рук... Підійшовши до стайні, баба Смаранда побажала господареві всякого добра і здоров'я, похвалила конячину, але відразу ж схаменулася, згадавши про доручення батюшки, і швиденько дала:

— Нащо його так голубити, однак у тоз одведеш...

Петру сердито блимнув очима з-під кущуватих брів, спересердя шпурнув у куток шкребницю.

— А це вже моя справа...— Він відвернувся, наче хотів затулити собою коня, якого можуть узяти в тоз, потім сказав, не повертаючись:

— А хоч би й у тоз, то що? Туди можна вести таку тварину, в якій ребра постукують? Тоз—то діло розумне...

— Правильно,—залопотіла Смаранда,—чиста правда твоя! Я теж так думаю: тоз—то розумне діло, державне... І розумний той, хто вже записався в нього...

Петру видивився на Смаранду.

— Записався? Ти що ж, теж думаєш записатися?

Він навіть посміхнувся від думки, що Смаранда може записатися в тоз.

— А що ж, аби тільки прийняли! Запишуся, їй-бо!

— Що ж ти там будеш робити? — знову посміхнувся Петру.— На картах ворожити? Таких там не треба...

Смаранда могла б в інший час розгніватись за ці слова, які дошкуляли їй у самісіньке серце, однак вона зуміла перевести все на жарт:

— Гей, гей, куме! Не говори так про карти — я знаюся не тільки на них... Я дещо тямлю і в цьому...

Вона вийняла півкварту цуйки, ляснула долонсю обденце пляшки.

— З корінцями живокості — аж дух займає! Кінчай тут свої справи, та вип'ємо за твое здоров'я.

Петру не охочий був до посиденьок та випивок, однак він лагідно сказав:

— Іди, йди в хату, там Маріора... Погомоніть трохи, я незабаром скінчу тут.

Коли Петру, прибравши у стайні, увійшов до хати, Смаранда говорила Маріорі, яка поралася біля столу:

— Кажуть, що тим, хто не записався до тозу, будуть доводити до двору плани: вивези те, вивези се, віддай

державі позику, насіння, яке видавали для посіву, хліб, який видавали для голодаючих, процент за машини з прокатних станцій... Так притиснуть, що доведеться віддати і хату, і навіть дітей...

— Брехня то все,— спокійно сказав Петру, вішаючи свій цуман на кілок у кутку біля кочерг.— Чистісінька брехня...

— Ой, куме,— залементувала Смаранда, хапаючись руками за щоки, ніби у неї боліли зуби.— Не кажи так... Ой, не кажи. Послухай-но, що діється по інших селах, де вже існують този... Там таке діється, не приведи господи... — Вона перейшла на шепіт, засичала: — Кажуть люди, що там в одноосібників забирають хліб, худобу, навіть землю...

— Що це ти все лякаєш нас? — невдоволено подивився Петру на балакучу бабу.— Хто тебе підіслав до нас? Невже отой дурень Іон Бану?

Смаранда перехрестилася.

— Іон Бану? Та я його ненавиджу так, що печінки мої посиніли... Боже ж мій! Я прийшла від Іона Бану! Та я...

Вона тричі плюнула собі через плече, хотіла ще щось сказати, але Петру не дав.

— Скажи своєму Іонові,— заговорив він суворо, не звертаючи уваги на одчайдушні заклинання Смаранди,— скажи йому, що хай він більше клопочеться про себе, а я обійдуся без його допомоги. Подумай, знайшовся рятівник... З нужди мене хоче витягти... Ха, ха, ха! З нужди, а сам онуч добрих не має...

Він ще раз засміявся, але в його очах сміху не було. Важкі думки, що весь час гнітили його, зробили його нервовим, нестриманим. Йому не хотілося бачити Смаранди, слухати її дурних слів, не хотілося пити цуйки, підісланої Іоном Бану. Він рвучко підійшов до столу, схопив пляшку мутної настойки, кинув її в пелену Смаранди.

— Ось, візьми її і віднеси тому балакунові, хай він сам вип'є. У мене, слава богу, є за що купити для себе. Йди геть!

Маріора злякано замахала на Петру руками:

— Що ти, що ти говориш таке? Отямся!

Але Петру стояв посеред хати, дивився собі під ноги і повторював:

— Йди собі геть з моєї хати!

Злякана Смаранда хутко опинилася біля порога. Вона

заплуталась у довгих оборках своєї нової спідниці, мало не впала.

— Я й піду, піду... Що ж, я до вас з добрим словом, а ви мене в потилицю... Піду!

Вона вискочила в двір і навіть там, біля тину, продовжувала скаржитися не знати кому:

— З добрим словом, а він... Ірод клишоногий... Витурив...

Маріора сплеснула руками.

— Нащо ти її вигнав? І так ніхто в хату не заходить, ніби тут не люди, а вовки живуть... Що вона тобі зробила таке?

Петру важко опустився на лаву, гнівний, мовчазний. Почекавши, поки наговориться Маріора, він сказав раптом без злості:

— Подумати тільки, до якої вони хитрості доходять... Іон Бану прислав півкварту настоянки... Смаранду в агітатори взяли... Диво! От капосна людина...

Він тепер уже не лютував, а сміявся з дурних витівок організатора тозу:

— Видно, справи у них погані, якщо вдаються до зачарованих настоянок баби Смаранди. Гм! Живоцькість! От тобі й нове життя! Баба Смаранда агітує за нове життя! Тьху на вас!

Він схопив свій цуман і подався на двір.

XII

Дунай клекотів, заповнював плавні, котив свої води не тільки до моря, а й у зелені гавані степового безмежжя. Весна видалась ранньою, повноводою, щедрою на сонце і вітер. Дощі безугавно лили з неба цілі потоки води, яка з шумом мчала вниз, до ріки, виринаючи стеблинню, куці дикого мирта, гнала пісок і землю. На бистрій течії вдень і вночі гули червоні бакени.

Іон Бану нетерпляче чекав початку сівби, і коли земля стужавіла і Маруну, понюхавши її, сказав, що завтра можна вирушати в поле, Іон наказав вивезти на майдан, де стоїть, обласканий весняними вітрами, бронзовочолий Іван Чорномор, увесь реманент тозівців і вивести всю тяглову силу. Хоч він тепер і був дуже зайнятий справами в примарії, однак доля першого на селі тозу хвилювала його понад усе.

Пізнього ранку, коли сонце вже підбилося під небо-звід, біля церкви почали шикуватися колони тозівців. В одному ряду стояли блискучі плуги, свої і взяті на прокат у кооперативі, борони, котки. В іншому рівно були виставлені коні і вози. Іон Маруну бігав з кінця в кінець колони, підрівнював ряди, підбадьорював тозівців жартом і солонуватим словом. Потім члени правління тозу на чолі з Бану обійшли колону, оглянули реманент, худобу, перевірили, скільки людей вийшло на роботу, зачитали план проведення весняних робіт. Бану хотів, щоб початок роботи першого тозу відбувся в урочистій обстановці, для цього він і наказав спершу зібратися на майдані. Небачена річ — парад тозівців на майдані — викликав загальний інтерес. З усіх усюд туди йшли люди, малюки просто ступити не давали дорослим — усім хотілося побачити коней, збрую і плуги тозівців. Коли людей зібралось чимало, Іон Бану звернувся з промовою до членів тозу:

— Дорогі товариші члени тозу! Сьогодні ми починаємо велику і благородну справу — пробуємо свої сили в колективі... Ще наші діди говорили, що одні руки можуть підкопати дуб, а сто рук спроможні повалити цілий ліс. Сьогодні ми виходимо в поле, щоб на власному досвіді переконатися в мудрості цих слів. Прикладом у нашій справі служить нам великий досвід братнього радянського народу, який показав шлях для всього селянства світу — шлях колективної праці, що перетворюється на щастя. Перед нами будуть труднощі, можуть виникнути незгоди, розчарування. Але ми не піддамося! Ми віримо в силу ста рук, бо ця сила творить у сусідній країні, в країні соціалізму, справжні чудеса.

Бану обвів поглядом майдан, усипаний людьми, глянув на монумент льотчика, вказав на нього рукою.

— Вношу на розгляд членів тозу пропозицію: присвоїти нашому кооперативу ім'я славного російського льотчика Івана Чорномора.

Гарячі оплески прокотилися по майдану, сотнями відголосків відбилися од високої огорожі церкви, полинули на широких крилах весняного вітру в сонячний шир.

— Висловлюю надію, що ми, тозівці Мушатешті, з често будемо носити ім'я радянського героя, що ми не зупинимось на шляху до нового життя, а підемо далі, вперед. Ми всі віримо, що незабаром до нас прийдуть нові члени, що ми своїм прикладом завоюємо славу і по-

шану. І не за горами той день, коли на місці нашого тозу виросте перше колективне господарство, таке, як у Радянському Союзі!

Промова Іона Бану видалася всім розумною і палкою, тозівці вкрили її оплесками і схвальними вигуками.

Іон Маруну, порадившись з Бану, віддав наказ вирушати в поле. Один за одним ішли тозівці, ведучи за повіді коней чи погаюючи волів, і незабаром уся валка вже потяглася широким шляхом у поле. За валкою побігли дітлахи, пішов і дехто з селян. Усе ж таки цікаво було подивитися, як почне працювати біднота, що об'єдналась у тоз. Організатори тозу навчилися говорити красні слова, а як вони будуть орати ґрунт? Ні, варто піти на поле подивитися на їхню роботу. Що воно вийде з цього?

Та Іон Бану знав заздалегідь про ці сумніви односельчан — справа нова, треба бути до всього готовим. І він довго й старанно готувався. Земля тозівців лежала на горбі, що прилягав до колишнього маєтку Мунтяну; саме тут були ті кращі землі, які весною 1945 року селяни відібрали в поміщика. Коли не брати до уваги наділів Петру Ураду та ще двох хазяїв, що гострим клином врізалися в тіло тозівського масиву, то виходив зручний для обробітку шмат ґрунту, і це вже було першою запорукою успіху тозівців. З минулого року в деяких селян, які тепер записалися в тоз, залишилося чимало незораного поля — треба було водночас з посівом обробляти ґрунт під ярові. Ось чому з першого ж дня тозівці розподілили свої сили на дві бригади — одна сіяла по готовому, друга орала цілину.

Почувши, що тозівці вийшли в поле, Петру Ураду замислився. Під повіткою у нього лежала соха, яку він дістав у сусідньому селі. Петру трохи підправив соху, оббив її мідною бляхою, бо стара дровиняка розколосалась і могла підвести в гарячу пору оранки. Кінь, відгодований кукурудзою та щедрою мішанкою, голосно іржав, б'ючи копитом, і це радувало серце Петру. Ні, не помилився він, купивши цього коника! Ось виведе він його в поле, поставить у шлею, цьвохне батогом, гей, як гикнеться тому сліпому Іліє, що колись насміхався з покупки Петру! Ще побачимо, у кого буде кращий хліб! Зернин на колоску не прибавиться від того, що ти будеш триматися за чепіги вдвох, а не сам!

Петру кинувся до Василию в кооператив, схопив хлопця за комір.

— Видай мені на прокат каруцу, юначе, бо маю завтра їхати в поле!

Василію охоче погодився допомогти Ураду, але не міг утриматися, щоб не сказати ущипливо:

— Брички та інший реманент наша кооперація видає в першу чергу членам тозу. Але вони не взяли одного воза, гляньте, якщо підійде, беріть. Все одно йому стояти.

Петру кинувся у двір, оглянув воза, кованого залізом, покрутив головою:

— Ну й колісниця ж! Кого тільки на ній возили?

Та виходу не було — треба брати. Адже не вийдеш у поле з клунком на плечах! Немає в дворі воза — не ха-зяїн ти, а якесь ледащо... Без воза не можна.

На другий день Петру, посадовивши Маріюру та дітей на воза, взяв коня за повід, змахнув батою. Хоч віз і був заважкий, а шлях увесь вкритий густим багном, що летіло просто у віз, однак кінь ступав жваво, звеселяючи серце господаря. Проїжджаючи мимо тозівців, які вже працювали, Петру навіть оком не повів у їхній бік: хай собі посміхаються, хай скалять зуби, він знає, що робить, і не йому слухати різні теревені, коли земля чекає!

Петру запряг коня в плуг, дав Маріюрі повід, а сам наліг на чепіги. Легка соха норовить шмигнути вбік, зіскочити на готову борозну, а Петру з усієї сили натискає на неї, завертає на цілину. Що не кажи, а плужок таки поганенький, неодмінно треба буде попитати у Василию, може він дістане йому хоч невеличкий, але справжній, бо цим лише поскородиш землю, а доброї оранки не доб'єшся... Роздумуючи так, Петру налягає на держакі, аж грудьми натискає. Він увесь вкрився порохом, потім. Низенький коник пнеться щосили, аж жили його тремтять, Маріюра тільки те й знає, що ляскає батою. Не легка оранка, але Петру раз по раз озирається назад, бачить дві криві борозни, що вилискують масним ґрунтом, і в його душі розливається тепло.

— Но, но, вороний!— підсобляє словом Маріюрі Петру, блискаючи очима,— вперед, дорогий мій, вперед!

Його лице почервоніло, налилося кров'ю. Він відчуває, що тозівці весь час дивляться на нього, щось проміж себе говорять, мабуть, сміються. Хай собі забавляються, він знає своє діло, і діло його йде непогано. Мине кілька днів,

і оцей клин візьметься чорним грудням, тоді вони перестануть сміятися, бо посіяти легше, ніж приготувати ґрунт.

— Бог на поміч! — чується чийсь голос звідти, де працює тозівська бригада. Петру підводить мокру голову, кінь теж зупиняється, наче ці слова стосувалися його. Так і знав Петру, це кричить Іон Маруну. От нерозумний чоловік, чого йому треба? А Маруну махає рукою, наче той вітряк, вигукує:

— Ми завтра кінчаємо сівбу! От які справи!

Петру прикро махає рукою, нахиляється над чепігами, бурмоче собі під ніс:

— Чорти б махали твоїм дурним язиком,— і наказує Маріорі поганяти коня. Маріора стомлено каже:

— Трохи б відпочити, а то конячина підірветься...

Петру люто спльовує, кидає чепіги, вириває з рук Маріори повід і батіг.

— Но, проклятий, щоб ти здох! Лише три борозни пройшли, і вже відпочивати! Но, но!

Свистить батіг, лається Петру, сіпає за повід, соха стрибає по гливкій стерні: Маріора неспроможна скерувати легкий довгий леміш...

XIII

У неділю на зеленому шпориші у дворі примарії сиділи селяни, лускали насіння, жували смажену кукурудзу, розповідали новини. При вході в примарію висів великий плакат, на якому великими буквами було виведено: «Сьогодні лекція на тему «Румунська народна республіка на піднесенні». Лектор — агроном з повіту». Хоч початок лекції оголошено на восьму годину вечора, однак люди вже зібралися, чекають. Сівбу закінчено, полоття ще не починалося, день сонячний та погожий, люди вбрались у білі святкові сорочки, дехто навіть цимбали прихопив з собою — молодь завжди знайде часинку для танцю... Серед гурту, трохи віддалік, стоять тозівці. Вигляд у них гордий, впевнений. Тоз витримав перший екзамен — сівбу проведено в короткі строки, в землю покладено протруене зерно — такого ніколи ще не було в Мушатешті. Дехто з селян, побачивши, як ладно та швидко працювали на полі тозівці, яке добірне зерно клали в землю, самі приходили і просили їх прийняти до гурту.

Іон Маруну майже не розлучався тепер з рахівницею. Він усе вираховував, переводив на цифри. І коли, постукуючи на кісточках, сказав тозівцям, що вони своєю працею вивели нове правило, яке стверджувало, що сто рук не значить у сто разів більше, ніж одна рука, а принаймні в триста разів, і підсилив ці слова цифрами, взятими з підсумків перших успіхів тозівців, усі з приємністю засміялися:

— Ніколи не помічали у тебе, Іоне, філософських здібностей! Овідій!

Проста філософія Маруну, яка наочно доводила силу колективу, вразила навіть тих, хто ще вчора нишком називав тоз дурною витівкою невгамовного й несерйозного Іона Бану. Адже всі знали, що сімба в Мушатешті тривала раніше довго, аж до травня, а жнива іноді до самої зими... А от тозівці обсіялися за тиждень — нечувано, небачено! Ось які обставини дозволяли членам тозу стояти з гордою посмішкою у дворі примарії і чекати появи лектора. І коли той з'явився нарешті, всі стихли, поховали в кишені і фартухи насіння.

Високий лектор у дебелому плащі, у великих чоботях з короткими і широкими халявами, нагадував загнаного коня — такий у нього був вигляд. Він майже весь час їздив по селах, налагоджував роботу тозів, державних сільських господарств, читав лекції селянам, давав агрономічні поради. Він був дуже стомлений, це відразу впадало в очі селянам, бо лектор скинув свій плащ, і люди побачили на його плечах випари солоного поту. Осідланий кінь, на якому приїхав лектор, був забрьоханий по саме черево — видно, агроном побував не в одному селі.

Лектор розповів селянам про політичні новини, про заходи уряду, спрямовані на ліквідацію руїн війни, на допомогу трудящим. У країні вже засновано тридцять машинно-тракторних станцій і понад тисячу об'єднаних товариств — тозів.

— Таке товариство спільного обробітку землі почало існувати і у вашому селі, — говорив лектор. — Я вже трохи чув про перші успіхи ваших тозівців, гадаю, що за ними прийдуть ще більші. Наш народний уряд всіляко сприяє роботі об'єднаних товариств, бо вбачає в цьому масовому русі вихід з скрутного становища нашого сільського господарства, яке є, мабуть, найвідсталішим у цілому світі.

Мені доручено передати членам тозу імені Івана Чорномора палке поздоровлення від партійних і державних організацій повіту і побажання нових успіхів у роботі.

Присутні починають аплодувати, але лектор підносить руку і закликає до тиші.

— За постановою уряду, вашому тозу надається державна позика в розмірі 150 тисяч лей на придбання сортового насіння, необхідного інвентаря та тягової сили. Крім того, в новому році спеціальна комісія виїде сюди, щоб провести землевпорядкування. Господарства, які об'єдналися в товариство, одержать наділи на зручних для машинного обробітку масивах...

Тепер аплодують здебільшого члени тозу. Маруну навіть очей не зводить з лектора, аж рот розкрив, так йому подобаються повідомлення про позику та майбутнє землевпорядкування. Петру дивиться на сусіда, поскубує свою сиву бороду, прислухається, що то ще скаже лектор.

— Мені доручено залишитися в Мушатешті на місяць і допомогти тозівцям організувати господарство, підготуватися до жнив. Я думаю, що моя скромна допомога піде на користь товаришам тозівцям...

Селяни щиро вітають заяву агронома, обступають його щільним кільцем, починають розпитувати про все на світі. Петру, зиркнувши на Маріюру, що сидить у гурті з іншими жінками, виходить на вулицю. Вийнявши люльку, він повагом набиває її, неквапно розкурює. Чомусь затримується у дворі Маріюра, невже вона не наслухалася лектора? Та от Маріюра з'являється, вся осяяна, щаслива. В руках у неї клуночок.

— Віоріка і Ніколає передали гостинця,— каже Маріюра, зазираючи в клуночок.— Цукерки та бублики для дітей... Лектор покликав мене, передав привіт від наших... Живуть у добрій квартирі, мають сад навіть...

Вона весело розповідала про почуте від лектора, казала, що після косовиці поїде до дочки в місто: хочеться побачити, як вони там улаштувалися. Петру йшов мовчки. Він думав про те, що справа з тозом повертається всерйоз, що навіть держава підтримує тоз, видала йому солідну позику. Може, доведеться на той рік подати заяву, якщо більше нічого такого не трапиться...

Коли вийшли до верб над ярком, Маріюра наблизилася

ся до чоловіка, сказала пошепки, щоб була ніхто не почув:

— Петру, ти все думаєш та думаєш, а вже пора б їй надуматись... Люди сміються, в очі дивитися соромно...

— Не займай мене! — люто блиснув очима Петру.— Не чіпай, я маю час подумати! Од того й думаю довго, що маю одну голову...

Маріора образилася. Вона довго мовчала, а тепер уже не хоче бути овечкою, не до того воно йдеться, щоб жінкам усе слухати чоловіків та жити їхнім розумом. Вона вже не боялася, що хтось почує її слова, говорила з притиском, з гнівом:

— Заберу дітей, поїду до Віоріки, живи сам з своїм жонем, будь він проклятий!

Цієї ночі Петру довго возився з своєю люлькою, сопів, гучно дряпав волосаті груди чорними дебелими нігтями, зітхав...

XIV

Хоч Петру і пізніше від тозівців засіяв свій клин, однак жито вродило високе й колосисте. Не раз він лаявся з Маріорою, та тепер навіть вона, поглядаючи на хвилясте жито, мабуть радіє і картає себе за лихий язик. Хліб як хліб, аж ніяк не гірший від того, що посіяно у сто рук... Правда, урожай на стеблі не міряють, але Петру знає напевне, що у нього в домі будуть паляниці і що йому не доведеться позичати борошна в членів тозу. Сам виростив собі й дітям!

На ланах з ранку до вечора подзвонюють коси, гуде трактор на тозівському масиві, тягнучи за собою жатку. Припікає сонце, аж шкіра лушиться на руках і на шії, але що таке спека, порівнюючи з тим радісним почуттям, яке розпирає груди? На землю лягає товстий жмут колосся, налитого стиглим зерном, позаду за косарем іде полунка, вправно орудує перевеслом, виростають копи й полукипки, бринить на легкому вітерці свіжа стерня... Як вона прекрасно пахне, який у молодого збіжжя здоровий і запашний дух!

Петру нап'яв на кущі тернику рядно. Маріора поклала у холодок Жету, а сама не розгинається, все в'яже та в'яже. Як же приємно в'язати своє жито, що стоїть

високою стіною на довгій смужці, вабить око, завихрюється, наче озеро під подувами вітру!

Петру час від часу зупиняється, щоб увібрати в легені свіжого повітря, щоб змахнути з чола солоний рясний піт. Важко йому — за плечима добрих п'ять десятків літ, жито вродило густе та високе — нелегко його покласти під ноги. А тут ще деренчить ота крилата жатка на полі тозівців. Іон Маруну сидить на високому сидінні, погойдує своєю качулою... Мовляв, як воно там, справи, чоловіче, чи не болять тобі попереки від коси? Та хай собі посміхається Іон, Петру знає своє діло. Його земля, його й піт. Не раз він говорив з Маріорою про тоз, не договорились, а посперечалися тільки. Воно б і нічого, та соромно ж зараз проситися. Хай уже краще з нового року. Та й те сказати — хіба вони не один рік перебивалися з кулеші на мамалигу, а тепер що, віддай зерно тому трактористові за роботу, а сам знову мели на жорні лободу? Ні, вже краще у них буде хліб у засіку, а хліб однаково смачний, чи ти його скосиш трактором, чи косою...

Звичайно, нелегко Петру дивитися, як ото хизується Маруну на своєму царському сидінні і скалить зуби... Та нічого, хай посміхається, цим йому, Петру, не дошкулиш...

А Маруну наче навмисне глузує з нього, лагідного на вдачу чоловіка. Він підходить до самої межі, так наче йому треба обов'язково підійти до неї, гукає здалека:

— Бог на поміч!

— Спасибі! — гуде у відповідь Петру.

— Припікає? — знову лине голос.

— Ще й як! — задерикуватو каже Ураду, не підводячи голови.

Маруну підходить ближче, подає свого кисета старому, закручує козячу ніжку.

— Шість гектарів оце вже зібрали, — говорить він ніби між іншим. — От машина — дир-дир, і вже сама стерня бовваніє... Так що післязавтра перейдемо на той бік.

Трапилося ж так, — прикро думає Петру, — що його земля опинилась якраз посередині між ланами тозівців. Наче більмо те, стирчить оця його смужка на лану тозівців, муляє очі колективістам, нервує. Петру каже, лукаво прискаливши око:

— На дорозі став, бачу, але нічого не можу вдіяти — хочу сам господарювати...

Той наче не чує цих слів, веде своєї:

— Ще день такої спеки, і зерно почне осипатися... Бач як пече, ніби з горна дме...

— Дасть бог упораємося,— відповідає Петру, зир- жаючи на Маріюру, яка сердито налітає на покіс, з силою штовхає снопи...

— Твоє діло,— говорить Іон і йде собі назад.

Три дні не розгинав спину Петру, все махав косою, боячись, щоб слова Маруну про пересушений колос не оправдалися. Однак він так надірвав свої сили, що ладен був упасти отут на стерні і випустити дух. У голові шуміло, кістки нили, наче все тіло хтось поклав на ковадло і добре помолотив кийками. Він підходить до смуги пшениці, бере в руки шорсткий колосок. Боже, зерно так і цвіркнуло на землю... Поки він косив жито, пшениця вже перестигла... Гей, який же це збиток! Він кличе Маріюру, з тривогою в голосі шепоче їй, наче боїться, що Маруну почує його голос:

— Осипається, їй-бо...

Маріюра мовчить. Вона сама бачить, що зерно вилу- щується з пожовклих колосків, падає на землю. Вона це помітила ще вчора, але не сказала чоловікові, бо він і так змучений та знервований. Ось вона сама покаже, як тре- ба рятувати врожай. Треба частіше махати косою, ось як!

Вона бере косу, що лежить біля воза, вправно ман- тачить її, поправляє грабки і робить перший помах. Коса йде вправно, дебела жінка у Петру, хай бог дасть їй щастя. Кладе ручку так, наче вона все життя косарювала. Тепер вони йдуть поруч, Маріюра трохи попереду, мов- чазна, урочиста.

— Гей, гей! — лине здалека чийсь насмішкуватий го- лос.— Що ж це ти, чоловіче, жінку задріг?

Петру дивиться туди, звідки лине цей голос, Маріюра теж розігнула спину. На межі стоять тозівці, взялися в боки, заливаються сміхом.

— Баба взяла на буксир косаря!

— Го-го-го!

Петру дивиться на Маруну, що стоїть попереду і ви- крикує свої слова, сердито плює в його бік і кричить:

— Підійшов би та допоміг, замість скалити зуби!

— Допомогти? Можемо... Ось надійде трактор, запу-

стимо на твою ниву, за годину жодного колоска не залишиться...

А після обіду Іон знову підійшов до смуги Петру. Він мовчки зірвав колосок, потер його у долоні, похитав головою:

— Сиплеться. Ще день і половина врожаю залишиться в стерні.

— Не край мені душу,— грізно мовить Петру, вимахуючи косою. Вдарить — аж періщить зерно, подзенькує об лезо.

Маруну махає рукою:

— Не про себе я дбаю — про твоє зерно. І діток твоїх жаль... Дивись, твоя справа. Сьогодні переводимо трактор на той бік. Не хочеш послухатись доброго слова — назад переганяти агрегат не будемо. Твоя справа...

Він повернувся і пішов геть. Петру хвилину стояв мовчки, понуро дивлячись собі під ноги, потім раптом зірвався з місця, гукнув:

— А почекай-но, Іоне, хай я тобі щось скажу!

Він скинув свою качулу, ударив нею об стерню і сказав рішуче:

— Заганяй отой трактор на мою смугу, хай чорти б побрали твоїх хлопців за їхній довгий язик!

Маріора зітхнула з полегшенням, аж перехрестилась.

— Слава богу!

— Ти не насідай на мою душу, бо я, знаєш...— визвірився Петру на жінку.— Хто тут хазяїн, хотів би я знати? Це не твоя справа...

Маріора блимнула очима, наче туди потрапив остюк, підняла фартух до лица.

— Чого ти на мене кричиш? Ще позавчора чоловік тобі говорив діло, а ти не послухав його, спиною повернувся... Хазяїн!

Вона сердито кинула косу, пішла до намету, де спали діти. Петру навіть очі витріщив, почувши такі слова від своєї жінки. От тобі й маєш! Бач, у всьому, виходить, винуватий він. Ну, що ж, може, воно так і є...

А трактор уже заходить на смугу. Іон Маруну сидить на своєму місці, мов той бог. Іліє біжить поряд з трактором, показує трактористові дорогу. А той сам бачить і все розуміє, що тут відбулося на полі. Це вже не вперше гаке трапляється... Іон натискує на важіль, жатка деренчить, аж у вухах подзвонює, снопи один за одним ля-

гають на великі граблі, потім ці граблі опускаються, і снопи падають на стерню. Петру хапає перший сніп, мацає його руками. Гарний сніп, наче лялька, зв'язаний туго шпагатом, рівенький. Ось і Маріора підійшла, подивилася на готові снопи, взяла під руки по одному, віднесла вбік, почала класти копу. А жатка все віддалялася, залишаючи по собі широку смугу чисто зрізаної стерні. Над трактором лопотів невеличкий прапорець з яскравою п'ятикутною зірочкою, і ця зірочка вабила око, кликала, манила за собою.

1953—1954.

КІНЕЦЬ ДРУГОЇ КНИГИ.

ДО ЧИТАЧІВ

Відзиви про цю книгу просимо надсилати
на адресу: Київ, вул. Ворошилова, 3.
Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь»,
масовий відділ.

**Чабанівський Михайл Іванович. Возле Дуная. Роман.
Книга вторая.**

(На українском языке).

Здано на виробництво 8. III. 1955 р. Підписано до друку 13. IV. 1955 р. Формат
84×108¹/₃₂. Фіз. друк. арк. 6¹/₄. Умов. друк. арк. 10,25. Обл.-вид.
арк. 11,16. Тираж 15 000. БФ 05710. Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь».
Київ, Ворошилова, 3. Зам. № 151. Ціна 4 крб. 85 коп.

Друкарня науково-технічної книги Головидаву Міністерства культури УРСР,
Львів, Чайковського, 27.